

Diecezje łucka i żytomiarska w świetle schematyzmu na 1832 rok (2). Dekanaty, parafie, zakony, kościoły i klasztory

ks. Jan Szczepaniak

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II
W KRAKOWIE
ORCID: 0000-0001-5365-8146

ABSTRACT

Dioceses of Lutsk and Zhytomyr (Łuck and Zytomierz) in the light of schmetasm for 1832 (2). Decanates, parishes, orders, churches and monasteries

The presented article describing the administrative structure of the Dioceses of Lutsk and Zhytomyr in the fall of 1831 is part of the text describing the state of these dioceses in the light of schematism published for 1832. The description of the Dioceses of Lutsk and Zhytomyr and the previously published description of the Kamieniec diocese are part of a project aimed at presenting the condition of the Latin rite in Russia before the outbreak of the November Uprising. The fall of the uprising accelerated the actions of the Russian authorities aimed at limiting the activities of the Catholic Church and subordinating it to the state. The time of relative freedom of the Church in the tsarist state ended then, as well as the time of unhampered pastoral activity conducted in Polish. The text describes the boundaries of both dioceses, the deanery, parishes, male and female monasteries operating in the diocese, and the churches that functioned at that time. The Lutsk diocese was reactivated in 1798 with the capital in Lutsk, and the diocese of Zhytomyr was established at that time, with the capital in Zhytomyr (connected by a personal union), following the decision of the

authorities recognized by the Holy See, they covered the area of the Volyn governorate. In 1831, the Lutsk diocese was divided into ten deaneries, and the Zhytomyr diocese – into two. At that time, there were 120 parishes in both dioceses (113 in the Lutsk diocese and 17 in the Zhytomyr diocese). The diocesan clergy conducted pastoral ministry and administered the benefice in 84 parishes, religious in 36. There were 63 monasteries and religious houses, 55 male orders and congregations, and 8 female congregations.

KEY WORDS: Mogilev metropolis, Lutsk and Zhytomyr dioceses, diocesan clergy in Russia, orders in Russia, Volyn, Volyn province, Lutsk, Zhytomyr

SŁOWA KLUCZOWE: metropolia mohylowska, diecezje łucka i żytomierska, duchowieństwo diecezjalne w Rosji, zakony w Rosji, Wołyń, gubernia wołyńska, Łuck, Żytomierz

W poprzednim numerze pisma opublikowano edycję źródłową schematyzmu diecezji łuckiej i żytomierskiej na 1832 rok. Jest to wypełnienie zapowiedzianej rok wcześniej serii tekstów mającej za cel krytyczne wydanie schematyzmów wszystkich diecezji metropolii mohylowskiej, tak by można było opisać stan Kościoła w Rosji w przededniu wybuchu powstania listopadowego, które stało się pretekstem do przyspieszenia działań rusyfikacyjnych zachodnich guberni Rosji i ograniczenia wpływu Kościoła katolickiego na ich mieszkańców. W poprzednich tekstach opisano zasady wydania i opracowania schematyzmów, a także przedstawiono, zgodnie z przyjętymi zasadami, schematyzm diecezji kamienieckiej na rok 1831. Obecnie oddajemy do rąk czytelników kolejny tekst dotyczący diecezji łuckiej i żytomierskiej, który omawia ich organizację na podstawie katalogu przygotowanego do druku jesienią 1831 r. (jest to jedyna diecezja metropolii mohylowskiej, w której nie odnaleziono schematyzmu na rok 1831). Istotnym elementem niniejszego opracowania jest wykaz kościołów i klasztorów, który przynosi nowe informacje o dziejach kościołów i kaplic istniejących wówczas w obu diecezjach, ustalone na podstawie protokołów wizytacyjnych i innych dokumentów wytworzonych w konsystorzu łuckim.

¹ W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, s. 3–194.

² L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Biały Dunajec–Ostróg 2017, s. 18–23; A. Mironowicz, *Diecezja włodzimierska do końca XVI wieku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2013, t. 4, s. 13–23.

³ W. Abraham, *Z dziejów dawnego biskupstwa łacińskiego w Łucku*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, t. 51, z. 1–2, s. 143–147; L. Królik, *op.cit.*, s. 23–24; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1969, t. 19, s. 347–349.

Granice diecezji

Od czasów Bolesława Chrobrego datuje się obecność na Rusi katolickich kolonistów przybyłych z Polski i Niemiec. Dotyczyło to także ziem księstwa włodzimiersko-łuckiego. Zachowane wzmianki źródłowe każą domniemywać, że od końca XI w. starano się dla ludności katolickiej stworzyć biskupstwo (równoległe do istniejącej od czasów Włodzimierza Wielkiego diecezji prawosławnej)¹. Jednak aż do czasów Kazimierza Wielkiego, mimo występowania w źródłach imion biskupów włodzimierskich, nie można potwierdzić faktycznego istnienia i działalności biskupstwa ze stolicą we Włodzimierzu. Wszystkie starania dotyczące utworzenia biskupstwa na Wołyniu zostały uwieńczone wydaniem 13 lutego 1375 r. przez papieża Grzegorza XI dwóch dokumentów porządkujących sprawy kościelne na tym terenie. List apostolski *Litteras tuae nobilitatis* przyznał kościołowi włodzimierskiemu prawa katedry, a bulla *Debitum pastoralis officii* (formalnie) erygowała diecezję włodzimierską². Drugą diecezję na Wołyniu, w Łucku, utworzył na prośbę króla Władysława Jagiełły papież Bonifacy IX, mianując 12 maja 1404 r. biskupa łuckiego. Była to niewątpliwie diecezja o charakterze misyjnym. Wywołało to konflikt polityczny pomiędzy królem a wielkim księciem Witoldem oraz kościelny pomiędzy nowo mianowanym biskupem łuckim Świętosławem a Grzegorzem, biskupem włodzimierskim. Spór zażegnały dopiero śmierć biskupa włodzimierskiego i połączenie obydwu diecezji, za zgodą Władysława Jagiełły i Witolda. Papież Marcin V 19 grudnia 1425 r. wydał bullę przenoszącą stolicę biskupią z Włodzimierza do Łucka oraz zmieniającą nazwę diecezji z włodzimierskiej na łucką³.

Nie ma pewności, jakie ziemie obejmowała diecezja włodzimierska. Pojedyncze wzmianki źródłowe oraz tradycja sugerują, że władza biskupa włodzimierskiego obejmowała Wołyń, Polesie, znaczną część Podlasia, Podole i Braclawszczyznę. Sytuacja taka nie trwała jednak długo.

Po utworzeniu diecezji chełmskiej biskup włodzimierski stracił jurysdykcję nad częścią Podlasia, a po erygowaniu diecezji kamienieckiej – nad zachodnim Podolem. Pozostałe tereny aż do czasów rozbiorowych stanowiły terytorium diecezji łuckiej, zwanej od XVII w. diecezją łucko-brzeską. Potwierdzają to zachowane dokumenty źródłowe wytworzone od XVI do XVIII w.⁴ Do diecezji łuckiej należały: województwo podlaskie (w całości powiaty mielnicki i drohiczyński oraz część powiatu bielskiego), województwo brzesko-litewskie (w całości powiat brzeski i w części – piński), województwo wołyńskie, województwo braclawskie oraz cztery parafie z województwa ruskiego (Brody, Olesko, Podkamień, Założce), dwie – z województwa bełskiego (Szczurowiece i Stanisławczyk), oraz jedna – z województwa kijowskiego (Lisianka)⁵.

Zmiany terytorialne diecezji ściśle związane były z upadkiem państwa polsko-litewskiego. W wyniku pierwszego rozbioru część diecezji w rejonie Brodów i Zbaraża znalazła się w granicach Austrii. W 1778 r. cesarzowa Maria Teresa zdecydowała, że jurysdykcja nad 10 parafiami przyłączonymi do Galicji ma pozostać w ręku ordynariusza łuckiego bpa Feliksa Pawła Turskiego aż do jego śmierci. Na życzenie cesarzowej utworzono tylko dla tych parafii konsystorz generalny w Brodach. Po przejściu rządów przez cesarza Józefa II sytuacja uległa zmianie. 20 stycznia 1783 r. cesarz wydał postanowienie o inkorporacji owych parafii do archidiecezji lwowskiej, o czym poinformowało 14 lutego tegoż roku Gubernium Lwowskie, nie bacząc na zgodę Stolicy Apostolskiej. Formalnie władzę nad tym obszarem przejął 17 marca 1783 r. arcybiskup lwowski Ferdynand Kicki. Zmiana ta otrzymała sankcję kanoniczną na wniosek arcybiskupa lwowskiego dopiero trzy lata później. Stosowny dokument wydała 16 stycznia 1796 r. Kongregacja Soboru, za zgodą papieża Piusa VI⁶.

Drugi i trzeci rozbiór Rzeczypospolitej spowodowały przejście terytorium diecezji przez wszystkich zaborców.

4 L. Królik, *op.cit.*, s. 25–31; B. Kumor, *Granice...*, s. 349–350.

5 B. Kumor, *Granice...*, s. 350–351; S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006, s. 132–133, 140–143, 146–147, 345–346; *idem*, *Mapa diecezji łuckiej z około 1792 roku [w:] Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kurykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa (red.), Kraków 1993, s. 63–73; *idem*, *Mapa diecezji łuckiej ks. Krzysztofa Kluka*, „Studia Podlaskie” 1996, t. 6, s. 169–174.

6 B. Kumor, *Granice...*, s. 293–294.

7 *Korespondencja Adama Naruszewicza, 1762–1796. Z papierów po Ludwiku Bernackim uzupełnił, opracował i wydał Julian Platt, T. Mikulski (red.), Wrocław 1959, s. 493.*

8 B. Kumor, *Granice...*, s. 294–295; *idem, Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 151, 163, 182.

Tak o tym pisał bp Adam Naruszewicz do króla Stanisława Augusta:

Po ostatnim w tym kraju zupełnym rozbiорze dostałem się z diecezją i dobrami pod troiste panowanie. Część diecezji na Podlasiu, mającą w sobie około 30 parafialnych kościołów, po prawej stronie Bugu, opanowali Prusacy. Część drugą, po tejże stronie rzeki, objęła Rosja, gdzie i część dóbr biskupich weszła. Janów, rezydencja moja, gdzie mam dom obszerny i wygodny, gdzie mam kościół pryncypalny, seminarium kleryków, konsystorz, archiwa i sądy z dobrami w Litwie i na Podlasiu leżącymi po lewej stronie Bugu, z kościołami parafialnymi więcej niż 50, dostała się cesarskim⁷.

W granicach Prus znalazły się wówczas 44 parafie, w Austrii – 47 parafii, w Rosji – 301.

Dla części diecezji należącej do Austrii metropolita gnieźnieński abp Ignacy Krasieński mianował 25 lipca 1796 r. administratorem Tomasza Halyburtona, proboszcza z Białej Podlaskiej. W 1805 r. parafie dawnej diecezji łuckiej znajdujące się w Galicji Zachodniej (Nowej Galicji) zostały włączone do powstałej wówczas diecezji lubelskiej. Parafiami łuckimi włączonymi do Prus początkowo zarządzał bp Adam Naruszewicz (1795–1796), a następnie wspomniany już Tomasz Halyburton (1796–1797). W styczniu 1797 r., na żądanie władz pruskich, jurysdykcję nad nimi przejął bp Krzysztof Hilary Szembek, ordynariusz płocki, jako „biskup najbliższy”. Nie mając możliwości skontaktowania się ze Stolicą Apostolską, mianował 10 marca 1797 r. administratorem tych parafii biskupa pomocniczego diecezji łuckiej Jana Szykowskiego, a po jego śmierci (18 grudnia 1797) – Jana Gołaszewskiego, kanonika przemyskiego. Ze względu na sytuację polityczną stan tymczasowy trwał do 1799 r., kiedy to obszar ten wszedł do nowo utworzonej diecezji węgierskiej⁸.

Największa część diecezji łuckiej znalazła się w imperium Romanowów. Władze carskie od samego początku podejmowały działania zmierzające do wprowadzenia własnego porządku prawnego i administracyjnego, odmiennego od obowiązujących przed rozbiorami. Nie ominęły one prawa wyznaniowego ani administracyjnego podziału Kościoła katolickiego obydwu obrządków. Z wyjątkiem diecezji inflanckiej i kijowskiej pozostałe przecinały nowe granice państwowe. Ukazem z 6 (17) września 1795 r. Katarzyna II zniosła wszystkie diecezje leżące na tych ziemiach, z wyjątkiem żmudzkiej, i utworzyła trzy diecezje: inflancką, pińską i latyczowską⁹. Parafie dawnej diecezji łuckiej leżące w granicach dawnego województwa braclawskiego i we wschodnich częściach powiatów łuckiego i krzemienieckiego województwa wołyńskiego (rejon Zasławia, Ostroga i Stepania) znalazły się w diecezji pińskiej¹⁰.

Trzy lata później postanowienia te zostały odwołane przez Pawła I. W wyniku negocjacji pomiędzy Stolicą Apostolską a Rosją car Paweł I wyraził zgodę na nowy podział administracyjny nawiązujący do dawnego, zniesionego przez Katarzynę II¹¹. Uczynił to dwoma ukazami podpisanymi 28 kwietnia (9 maja) 1798 r. dotyczącymi struktury administracyjnej Kościoła katolickiego osobno dla obrządku łacińskiego¹² oraz grecko-unickiego¹³. Zgodnie z rozporządzeniem carskim likwidacji uległy tylko dwie diecezje łacińskie – inflancka i smoleńska, pozostałe reaktywowano, równocześnie zmieniając ich granice. Potwierdził to dekret *Summus Pontifex* podpisany 8 sierpnia 1798 r. przez Wawrzyńca Littę. Do diecezji łuckiej weszły parafie starej diecezji łuckiej znajdujące się w guberni wołyńskiej. Z pozostałych leżących w tejże guberni, należących dawniej do diecezji kijowskiej, utworzono diecezję żytomierską złączoną z diecezją łucką unią personalną¹⁴.

9 *Объ учрежденіи для Римскаго исповѣданія въ Губерніяхъ Минской, Волынской, Подольской, Брацлавской и Вознесенской двухъ Епархій, подъ наименованіемъ Пинской и Летичевской, 6 ІХ 1795 г.* (№ 17 379) [w:] *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, т. 23: *Съ 1798 по 6 ноября 1795, Петербургъ 1830*, s. 761–762; *О приведеніи въ благоустройство церквей Римско-Католическаго исповѣданія въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ* (№ 17 380) [w:] *Полное собраніе...*, т. 23, s. 763–764.

10 A. Boudou, *Stolica Święta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu*, t. 1: 1814–1847, Kraków 1928, s. 27–28; M. Dębowska, *Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014, s. 13; *eadem*, *Rządy biskupa Kaspra Kazimierza Cieciszowskiego w niekanonicznej diecezji pińskiej (1795–1798)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2013, t. 100, nr 56, s. 181–203.

11 A. Boudou, *op.cit.*, s. 27–28.

12 *О бытіи въ Россіи для исповѣдающихъ Римскую вѣру шести Діоцезіямъ; о содержаніи Архіепископа, Епископовъ и при нихъ Суффрагановъ и Оффиціаловъ Генеральныхъ; о переносъ на апелляцію дѣлъ изъ Консисторій; о зависимости чиновъ и должностей церковныхъ, а также Семинарій и школъ от Архіреевъ; о запрещеніи принимать или помѣщать Иностранныхъ Духовныхъ; о именованіи Архіепископа Могилевскаго Митрополитомъ; о пребываніи его и о немѣнни ему сношеній съ Иностранными землями, безъ дозволенія Верховной власти*, 28 IV 1798 (№ 18 504) [w:] *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, т. 25: 1798–1799, Санкт Петербургъ 1830, s. 222–224.

13 *Объ оставленіи изъ бывшихъ в присоединенныхъ въ Россіи Областяхъ разныхъ Уніатскихъ Епархіій Архієпископства Полоцкаго и Епископства Бржесткаго и Луцкаго; и о распространеніи указа о Епархіяхъ Римской бѣри и на Уніатовъ, 28 IV 1798 (№ 18 503) [w:] Полное собраніе..., т. 25, s. 222.*

14 В. Kumor, *Granice...*, s. 253–374; *idem*, *Ustrój...*, s. 193–195.

15 J. Chachaj, *Pierwotna średniowieczna sieć dekanalna w diecezji krakowskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1999, t. 71, s. 379–387; W. Müller, *Organizacja terytorialna diecezji płockiej w XVI–XVIII w.*, „Roczniki Humanistyczne” 1967, t. 15, z. 2, s. 160–161; J. Tazbirowa, *W sprawie badań nad genезą organizacji parafialnej*, „Przegląd Historyczny” 1963, t. 54, z. 1, s. 86–87.

16 T. Długosz, *Sieć parafialna diecezji łuckiej w 1726 roku*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1963, t. 1, nr 1, s. 173–213; L. Królik, *op.cit.*, s. 128–131; S. Litak, *Atlas...*, s. 93; *idem*, *Kartograficzne prace ks. Krzysztofa Kluka*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2000, t. 9, nr 1 (17), s. 106–107.

Dekanaty

Mimo że organizacja dekanalna w Kościele na ziemiach polskich znana była od czasów średniowiecza¹⁵, diecezja łucka została podzielona na dekanaty dopiero w odpowiedzi na zarządzenie synodu prowincji gnieźnieńskiej z 1561 r., wprowadzającego reformy soboru trydenckiego. W 1589 r. ordynariusz łucki bp Bernard Maciejowski na synodzie diecezjalnym podzielił część podlaską diecezji na siedem części. Wydzielonych okręgów nie nazwał dekanatami, ale na ich czele postawił urzędników zwanych dziekanami. Były to okręgi: miednicki, kuczynski, płoński, janowski, brzeski, łosiecki i międzyleski. W częściach wołyńskiej i braclawskiej były wówczas cztery okręgi: torczyński, krzemieniecki, ołycki i bazalski. Dotychczasowy stan badań nie pozwala określić, czy utworzył je również bp Bernard Maciejowski, czy powstały wcześniej. Nie był to pierwszy podział diecezji na okręgi. Przed decyzją synodu bpa Bernarda Maciejowskiego Podlasie było podzielone na trzy części, ze stolicami w Janowie, Mielniku i Sarnakach, ale nie zarządzali nimi urzędnicy zwani dziekanami. Następny podział dekanalny został ogłoszony w 1604 r. Archidiaconat brzeski został podzielony na osiem dekanatów: janowski, łosiecki, drohiczyński, bielski, brański, węgrowski, kamieniecki i szereszowski, a archidiaconat łucki (wołyńska i braclawska część diecezji) – na sześć dekanatów: włodzimierski, ołycki (od 1726 r. dubieński), krzemieniecki, braclawski, zbaraski i zasławski. W tej części diecezji kolejne dwa dekanaty utworzył bp Paweł Turski, który w 1773 r. poinformował o tym w relacji Stolicę Apostolską. Z dekanatu włodzimierskiego wydzielił torczyński, a z dubieńskiego – stepański. W 1777 r. na Braclawszczyźnie utworzono z podziału dekanatu braclawskiego następane dwa dekanaty: granowski i winnicki. Około 1782 r. w archidiaconacie brzeskim z dekanatu janowskiego wydzielono dekanat międzyrzecki¹⁶. Taki podział przetrwał do czasu utworzenia 6 (17) września

1795 r. przez Katarzynę II niekanonicznych diecezji pińskiej i latyczowskiej.

W granicach tych diecezji znalazły się parafie przedrozbiorowej diecezji łuckiej. Zmiana podziału administracyjnego pociągnęła za sobą nowe rozgraniczenie dekanatów, zgodnie z zarządzeniem władz rosyjskich, które nakazało zachować zasadę, że granice diecezji miały się pokrywać z granicami jednej lub kilku guberni, a dekanatów – z granicami jednego lub kilku powiatów. Terytorium przedrozbiorowej diecezji łuckiej włączone do diecezji latyczowskiej zostało podzielone na dekanaty 31 marca 1796 r. przez bpa Michała Sierakowskiego, a obszar będący częścią diecezji pińskiej – 12 lipca 1796 r. przez bpa Kaspra Cieciszowskiego. Nieliczne zachowane dokumenty z tych czasów wskazują, że wykonanie zarządzeń obydwu biskupów, ze względu na skalę zmian i związane z nimi trudności (konieczność zmian granic parafii, a nawet tworzenia nowych parafii), nie zostało zakończone do czasu ich zniesienia¹⁷.

Porozumienie pomiędzy Stolicą Apostolską a dworem petersburskim zmieniło całkowicie podział administracyjny Kościoła katolickiego obydwu obrządków w Rosji. Cesarz Paweł I wspomnianym już ukazem z 28 kwietnia (9 maja) 1798 r. odwołał decyzje swojej poprzedniczki i, między innymi, ogłosił reaktywowanie diecezji łuckiej oraz powstanie złączonej z nią unią personalną diecezji żytomierskiej. Potwierdził to delegat apostolski Wawrzyniec Litta dekretem z 8 sierpnia 1798 r., wyznaczając, zgodnie z decyzją podjętą w trakcie negocjacji z rządem, jej granice. Obszar obydwu diecezji miał się pokrywać z terytorium guberni wołyńskiej. Ta ostatnia została utworzona 29 sierpnia 1797 r. i równocześnie podzielona na 12 powiatów: włodzimierski, dubieński, zasławski, kowelski, krzemieniecki, łucki, zviahelski (nowogródwołyński), ostroński, rówieński, starokonstantynowski, żytomierski i owrucki¹⁸. Zgodnie z zasadą dostosowania granic kościelnych do państwowych obydwie diecezje zostały podzielone jeszcze w 1798 r. na dekanaty, tożsame

¹⁷ Państwowe Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu [dalej: DAŻO], f. 178, op. 51, sp. 4, k. 3, 9v, 98; M. Dębowska, *Rządy...*, s. 188–190; J. Szczepaniak, *Diecezja kamieniecka około 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, „*Analecta Cracoviensia*” 2015, t. 47, s. 153–156.

¹⁸ *О назначении границъ Губерніямъ: Новороссійской, Кіевской, Минской, Подольской и Малороссійской и о раздѣленіи ихъ на уезды*, 29 VIII 1798 (№ 18 117) [w:] *Полное собрание законовъ Россійской имперіи с 1649 года*, т. 24: Съ 6 Ноября 1796 по 1798, Петербургъ 1830, s. 708.

z istniejącymi powiatami. Dwa powiaty i odpowiadające im dekanaty: żytomierski i owrucki stanowiły terytorium niewielkiej diecezji żytomierskiej – spadkobierczyni diecezji kijowskiej, a pozostałych 10 powiatów wraz z przynależnymi im dekanatami – obszar diecezji łuckiej¹⁹.

Wbrew jednak zasadzie granice dekanatów w diecezjach łuckiej i żytomierskiej nie pokrywały się z granicami powiatów. W sześciu dekanatach diecezji łuckiej wszystkie znajdujące się w nich kościoły parafialne leżały w powiatach o tych samych nazwach (łuckim, ostrogskim, rówieńskim, zviahelskim, starokonstantynowskim i włodzimierskim). Kościoły parafialne dekanatu kowelskiego położone były w powiecie kowelskim (10 kościołów: w Buceniu, Hołobach, Hulewiczowie, Kamieniu Koszyrskim, Kowlu, Maciejowie, Mielnicy, Nabrusce, Ratnie, Turzysku) oraz powiecie włodzimierskim (cztery świątynie: w Lubomlu, Opałynie, Ostrówkach, Przewalach). Kościoły parafialne dekanatu dubieńskiego, z wyjątkiem jednego (w Radziwiłłowie), należały do tego samego powiatu. Kościół w Radziwiłłowie znajdował się w powiecie krzemienieckim. Odwrotna była sytuacja ze świątyniami dekanatu krzemienieckiego. Poza kościołem parafialnym w Ptyczy, który był w powiecie dubieńskim, pozostałe, zgodnie z zasadą, należały do powiatu krzemienieckiego. Ze świątyn parafialnych, przy których rezydowali rządcy parafii dekanatu zasławskiego, pięć znajdowało się w powiecie o tej samej nazwie (Białogródka, Horodyszczce, Łabuń, Zasław – pw. św. Jana Chrzciciela, Zasław – pw. św. Józefa), dwie – w powiecie zviahelskim (Połonne, Ostropol). W diecezji żytomierskiej siedem kościołów parafialnych dekanatu żytomierskiego położonych było w powiecie żytomierskim (Żytomierz, Iwnia, Kotelnia, Kodnia, Cudnów, Berdyczów i Krasnopol), jeden – w powiecie zviahelskim (Lubar). Cztery świątynie parafialne dekanatu owruckiego znajdowały się w powiecie o tej samej nazwie (Olewska, Wieleśnica,

Owruć, Narodycze), a trzy – w powiecie żytomierskim (Uszomierz, Toporzyska i Puliny)²⁰.

Do czasu powstania listopadowego nie zmieniła się liczba dekanatów. Natomiast uległa zmianie przynależność dekanalna 12 parafii. Białogródka w latach 1798–1807 znajdowała się w dekanacie zasławskim, w latach 1808–1810 – w starokonstantynowskim, a następnie w 1810 r. wróciła do dekanatu zasławskiego²¹. Parafia w Lubomlu od 1798 do 1817 r. należała do dekanatu kowelskiego, później, do 1829 r. – do dekanatu włodzimierskiego, by następnie powrócić do dekanatu kowelskiego²². Maciejów od 1798 do 1817 r. wchodził w skład dekanatu kowelskiego, następnie, do 1827 r. – do dekanatu włodzimierskiego, by później wrócić do dekanatu kowelskiego²³. Parafia w Mielnicy w latach 1798–1813 oraz od 1816 r. należała do dekanatu kowelskiego, a w latach 1813–1816 – do dekanatu łuckiego²⁴. Opalin w latach 1798–1817 oraz po 1829 r. wchodził w skład dekanatu kowelskiego, a od 1817 do 1829 r. – do dekanatu włodzimierskiego²⁵. Parafia w Ostropolu należała do dekanatu zasławskiego do 1808 r., a następnie przeszła do dekanatu starokonstantynowskiego²⁶. Ostrówek w latach 1798–1817 należał do dekanatu kowelskiego, od 1817 do 1829 r. – do dekanatu włodzimierskiego, a od 1829 r. – do dekanatu kowelskiego²⁷. Parafia w Połonym do 1818 r. wchodziła w skład dekanatu zasławskiego, a później – dekanatu nowogródwołyńskiego²⁸. Po wskrzeszeniu diecezji łuckiej parafia Przewały należała do dekanatu kowelskiego, z wyjątkiem lat 1817–1829, kiedy wchodziła w skład dekanatu włodzimierskiego²⁹. Ptycza w latach 1798–1808 wchodziła w skład dekanatu krzemienieckiego, a następnie – dubieńskiego³⁰. Parafia w Pulinach do 1827 r. należała do dekanatu owruckiego, a później – żytomierskiego³¹. Ostatnią parafią, która zmieniła przynależność dekanalną, były Zaturce. Od 1798 do 1802 r. należała ona do dekanatu łuckiego, a później – włodzimierskiego³².

²⁰ Na podstawie protokołów wizytacyjnych z lat 1799–1804 oraz schematyzmu diecezji łuckiej i żytomierskiej wydanego na 1802 r. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 1–413; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 1–664v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 8, k. 1–561; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 1–454v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 12, k. 1–202v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 1–850; M. Dębowska, *Diecezja...*, s. 17, 53–112.

²¹ DAŻO, f. 90, op. 2, sp. 7, k. 38; *Directorium Divini officii... MDCCCVII–MDCCCXI*, nlb.

²² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 234, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 340, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 700, k. 1.

²³ *Directorium Divini officii... MDCCCXVII–MDCCCXVIII, MDCCCXXVII–MDCCCXXVIII*, nlb.

²⁴ *Directorium Divini officii... MDCCCXIII–MDCCCXVII*, nlb.

²⁵ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 352, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 766, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 868, k. 1.

²⁶ *Directorium Divini officii... MDCCCVIII–MDCCCX*, nlb.

²⁷ *Directorium Divini officii... MDCCCXVII–MDCCCXVIII, MDCCCXXIX–MDCCCXXXII*, nlb.

²⁸ *Directorium Divini officii... MDCCCXVIII–MDCCCXXI*, nlb.

²⁹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 353, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 871, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 919, k. 1.

³⁰ *Directorium Divini officii... MDCCCVIII–MDCCCX*, nlb.

³¹ *Directorium Divini officii... MDCCCXVII–MDCCCXXIX*, nlb.

³² DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 651; *Directorium Divini officii... MDCCCII–MDCCCIII*, nlb.

33 F. Sobolewski, *Dzieje kościoła parafialnego w Bereźnicy na Wołyniu*, „Rocznik Wołyński” 1938, t. 7, s. 88–138.

34 P.R. Jankiewicz, *XVIII-wieczne klasztory kapucyńskie na Ukrainie*, Kraków 2014.

Parafie

Proces kształtowania się sieci parafialnej na Wołyniu i Braclawszczyźnie jest trudny do opisanego ze względu na niewystarczający stan zachowania źródeł dziejów kościelnych poszczególnych miejscowości. Dotyczy to całego okresu staropolskiego. Sięgnięcie do zachowanych sprawozdań wizytacyjnych przechowywanych w archiwach ukraińskich nieco poprawia naszą wiedzę na temat historii poszczególnych kościołów, ich fundatorów oraz uposażenia (w niniejszej pracy wykorzystano 400 protokołów wizytacyjnych). Nie zawsze są one wiarygodnym źródłem, szczególnie dla kościołów i parafii powstałych do czasów stanisławowskich. Wielu wizytatorów wprost twierdziło, że wiedzę na temat początków kościołów i parafii oraz ich dziejów czerpało nie z dokumentów, zniszczonych w czasie wojen i pożarów, ale z opowieści najstarszych mieszkańców. Co prawda dotyczyło to nie wszystkich kościołów diecezji łuckiej i brzeskiej, w części parafii zachowały się bowiem archiwalia, szczególnie wytworzone w XVIII i XIX stuleciu, z których korzystali wizytujący. Trzeba jednak dodać, że podane na ich podstawie informacje są niemożliwe do weryfikacji ze względu na zniszczenia dokonane w czasie rzezi wołyńskiej. O tym, czym dla nas jest strata archiwów parafialnych, może świadczyć artykuł ks. Felicjana Sobolewskiego opublikowany w tomie 7 „Rocznika Wołyńskiego”, o dziejach kościoła i parafii w Bereźnicy, wykazujący niedoskonałość informacji zawartych w protokołach powizytacyjnych³³. W znacznie lepszej sytuacji są historycy zajmujący się dziejami kościołów i parafii zarządzanych przez zakony. Z reguły w ich archiwach można znaleźć pełniejszą dokumentację dla poszczególnych konwentów, wytworzoną od połowy XVII w. (wcześniejsze źródła nie są już tak liczne)³⁴. Ponieważ celem niniejszej pracy jest określenie stanu diecezji łuckiej i żytomierskiej w przededniu powstania listopadowego, poprzestaliśmy na kwerendzie w protokołach

wizytacyjnych pozwalających na udzielenie odpowiedzi na sformułowane pytanie badawcze.

Jak już wspomniano, pojawienie się kościołów, a później parafii katolickich na Braclawszczyźnie, Kijowszczyźnie i Wołyniu związane było z napływem ludności katolickiej, najczęściej wywodzącej się z ziem polskich. Proces ten rozpoczął się w czasach Rusi Kijowskiej, nasilił – po przyłączeniu tego obszaru do Korony (1569), a znacznie przyspieszył – w czasach „złotego pokoju” na Ukrainie (1638–1648)³⁵. Przez dwie dekady po zawarciu unii lubelskiej napływ katolickiej szlachty polskiej na Ukrainę był niewielki, ale zauważalny. Później akcja kolonizacyjna odbywała się w sposób planowy, choć nie miała masowego charakteru³⁶. Napływ polskiej szlachty nieco nasilił się za panowania Zygmunta III Wazy. Rozdawał on bowiem koroniarzom urzędy oraz powierzał dzierżawy królewszczyzn, choć nie w tak wielkim stopniu, jak dotąd sądzono³⁷. Obdarowanymi byli nie tylko przedstawiciele rodów magnackich, lecz także zasłużeni oficerowie i żołnierze wojsk kwarcianych. W wyniku takich działań w połowie XVII stulecia powstały w województwach braclawskim, kijowskim i wołyńskim ogromne fortuny magnackie³⁸. Jednym ze sposobów, szeroko wykorzystywanym, zagospodarowywania posiadanych ziem było oddawanie ich w zastaw oraz na krótkoterminowe dzierżawy.

Nowi dziedzice tych niezmiernie rozległych przestrzeni zakładali liczne wsie i osady, sprawdzali pracowników, rozwijała się kultura rolna. Przyjętym zwyczajem ci donatariusze rozdawali ziemię i fundowane osady w dzierżawy zastawne, na których drobiazg szlachecki, ściągający z województw koronnych dorabiał się chleba, dostatków, i bardzo często wyższych stanowisk³⁹.

Ponieważ dzierżawcami byli z reguły Polacy – katolicy, system dzierżaw znacznie wzmacniał polski etnos na

35 Z. Anusik, *Własność ziemska w województwie wołyńskim w 1570 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, t. 10, z. 1, s. 23–70; A. Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 9: *Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów–Braclaw)*, Warszawa 1897, s. 110–113, 114–119, 166–167; H. Litwin, *Struktura przestrzenna województwa kijowskiego i jej wpływ na życie polityczne i społeczne szlachty w latach 1569–1648*, „Kwartalnik Historyczny” 2002, t. 109, nr 3, s. 55–57; Л.В. Новікова, *Історія етнічних (національних) меншин в Україні*, Одеса 2018, s. 34–44; J. Peleński, *Inkorporacja ukraińskich ziem dawnej Rusi do Korony w 1569 roku. Ideologia i korzyści – próba nowego spojrzenia*, „Przegląd Historyczny” 1974, t. 65, z. 2, s. 243–262; В.М. Ричка, *Київська Русь: проблема етнокультурного розвитку (конфесійний аспект)*, Київ 1994, s. 3–29.

36 Z. Anusik, *Struktura społeczna szlachty braclawskiej w świetle taryfy podułtnego z 1629 r.*, „Przegląd Historyczny” 1985, t. 76/2, s. 233–253; Н. Яковенко, *Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*, Київ 2008, s. 205–212; M. Nagielski, *Українці [w:] Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej*, M. Korpczyński, W. Tygielski (red.), Warszawa 2010, s. 56–57.

37 H. Litwin, *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000, s. 70–71, 87, 110, 131.

38 M. Hruszewski, *Szlachta ukraińska na przełomie XVI–XVII w.* [w:] *Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Ryłskiego*, W. Lipiński (red.), Kijów 1902, s. 35–39; Н. Яковенко, *op.cit.*, s. 225–242.

39 K. Pułaski, *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Monografie i wzmianki*, t. 1, Brody 1911, s. III.

40 Wśród przybyszów z Korony nie brakowało także protestantów. H. Litwin, *Struktura wyznaniowa szlachty kijowskiej 1569–1648*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2004, t. 48, s. 213–215, 219–220.

41 M. Hruszewski, *op.cit.*, s. 27–28; L. Królik, *op.cit.*, s. 134–135; J. Krz[ywicki], *Wołyń [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [dalej: SGKP], t. 13, s. 929–930; M. Nagielski, *op.cit.*, s. 55–58.

42 H. Litwin, *Napływ...*, s. 68, 71, 251.

43 M. Liedke, *Od prawosławia do katolicyzmu. Ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyznań reformacyjnych*, Białystok 2004, s. 198–204.

44 A. Kossowski, *Zarys dziejów protestantyzmu na Wołyniu w XVI–XVII w.*, „Rocznik Wołyński” 1933, t. 3, s. 255–256; M. Liedke, *Porzucanie wyznań reformacyjnych przez ruską elitę polityczną Rzeczypospolitej* [w:] *Studia nad społeczeństwem polskim w X–XX wieku. Cała historia to dzieje ludzi... Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, C. Kukla, P. Guzowski (red.), Białystok 2004, s. 109–121.

45 A. Mironowicz, *Krok w badaniach nad świadomością narodową społeczności dawnej Rzeczypospolitej (recenzja)*, „Studia Podlaskie” 1990, t. 1, s. 309–310.

tym obszarze oraz przysparzał wiernych tamtejszym diecezjom⁴⁰. Do wzrostu liczby Polaków zamieszkujących ziemie ruskie, właścicieli ziemskich oraz dzierżawców przyczyniło się również dziedziczenie majątków po wymarłych prawosławnych rodach ruskich (np. Ostrogskich i Zasławskich) przez skoligaconych z nimi polskich magnatów oraz ożenki szlachty polskiej z ruskimi wdowami i pannami⁴¹. Trzeba jednak podkreślić, że wszystkie te działania w istotny sposób nie zmieniły proporcji w strukturze narodowościowej Wołynia i Ukrainy. Polacy, przybysze z Korony, odgrywali ważną rolę tylko w grupach wielkich posiadaczy ziemskich, i to wyłącznie na Braclawszczyźnie, oraz dzierżawców – drobnej szlachty nieposiadającej własnej ziemi. Wśród średniej i drobnej szlachty, posiadaczy ziemskich, w latach 30. i 40. XVII w. przybyszów z Korony było zaledwie 10%⁴².

Liczbę katolików obrządku łacińskiego zamieszkujących ziemie ukraińskie podniosły także konwersje z prawosławia, a później – z wyznań reformowanych. Większość ruskich rodów magnackich wybrała katolicyzm „rzymski” jako swoją religię. Naśladowała ich w tym spora część średniej i drobnej szlachty. Potomkowie tych, którzy początkowo odnaleźli się w wyznaniach protestanckich, porzucając je, w zdecydowanej większości wybierali katolicyzm „rzymski”, rzadziej unię⁴³. Pierwsze grupy szlachty ruskiej należące do kościołów reformowanych decydowały się przyjąć katolicyzm już w latach 70. XVI w. Zniszczenie zborów różnowierczych w czasie powstania Chmielnickiego zakończyło ów proces⁴⁴. Dobrowolne przyjęcie katolicyzmu przez magnaterię ruską, a później średniozamożną i drobną ruską szlachtę, związane było z utożsamieniem się z państwowością polską. Przyjęcie kultury polskiej, a później „wiary polskiej” było efektem wcześniejszego opowiedzenia się za strukturą społeczno-polityczną państwa (aprobata dla wolności i przywilejów stanu szlacheckiego)⁴⁵.

Według obliczeń ks. Ludwika Królika na terenie archidiaconatu łuckiego przed powstaniem Chmielnickiego

funkcjonowało 80 parafii łacińskich, a w archidiakonacie brzeskim – 114⁴⁶.

Na podstawie własnych obliczeń na obszarze diecezji łuckiej w granicach po 1798 r. przed powstaniem kozackim funkcjonowało 38 parafii. Najstarsza na Wołyniu powstała we Włodzimierzu w drugiej połowie XIV w.⁴⁷ Rodowód piętnastowieczny miało pięć parafii: w Lubomlu (1412), Łucku (1427), Ołyce (1450), Cudnowie (druga połowa XV w.) i Przewałach (1464). W kolejnym wieku powstało 15 parafii: w Ratnie (początek XVI w., 1504), Krzemieńcu (1538), Torczynie (przed 1548), Równem (1549), Porycku (połowa XVI w.), Kowlu (ok. 1551), Maciejowie (druga połowa XVI w.), Starym Konstantynowie (ok. 1561), Koblinie (1586), Bazalii (przed 1586), Połonnym (1593), Klewaniu (1598), Zaslawiu – fara (1599), Wiśniowcu Starym (koniec XVI w.) i Ostrógu (koniec XVI w.). Zapewne również z tegoż wieku pochodziło następnych pięć parafii, których istnienie potwierdza dokument datowany na 1604 rok (Derażne, Horochów, Kozin, Krupiec, Sokul). W XVII w. erygowano 11 parafii: w Wołoczyskach (przed 1627), Owruczu (1628), Kazimirce (1629), Lubarze (1634), Kamieniu Koszyrskim (po 1638), Czartorysku (1639), Opalinie (ok. 1640), Hulewiczowie (przed 1641), Horyńgrodzie (1643), Tuczynie (1645) i Jampolu (1646). Z tegoż wieku pochodzą również parafie w Berdyczowie, Koltelni i Radziwiłłowie, ale nie wiadomo, czy utworzono je przed czy po powstaniu Chmielnickiego.

Powstanie Chmielnickiego, wojna polsko-turecka i polsko-rosyjska, najazdy tatarskie, a później zaraza morowa przyniosły znaczne zniszczenie osadnictwa i doprowadziły do wyludnienia ziem ukraińskich⁴⁸. Przekazy źródłowe wspominają o zniszczeniu lub dewastacji przynajmniej 38 kościołów i klasztorów⁴⁹. Ucierpiały wówczas świątynie i konwenty w Aleksandrii, Berdyczowie (karmelici i fara), Bereznem, Cudnowie (fara), Czartorysku (dominikanie, zamordowano podprzeora Marcjana z Buska), Derażnym, Jampolu, Janówce (bernardyni),

46 L. Królik, *op.cit.*, s. 141–145, 150–154.

47 Odnosiłki do źródeł i dat potwierdzające daty erygowania parafii lub powstania kościołów umieszczone są w części katalogowej.

48 K. Rzemieniecki, *Perspektywy badań nad populacją i rodziną województwa kijowskiego w XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, nr 2, s. 150.

49 W kartach synodalnych wymieniono tylko kościoły jeszcze nieodbudowane. *Constitutiones synodales diaecesis Luceoriensis et Brestensis ab Illustrissimo Excellentissimo et Reverendissimo domino D[omino] Stefano Boguslao a Rupniew in Januszowice Rupniewski... celebratae et promulgatae anno Domini 1726 Die 21 Mensis Octobris et alii duobus sequentibus, Varsoviae [1727], cap. XLVI, nlb.*

Kazimirce, Kodni, Kozin, Kulczyny (dominikanie), Lubarze (dominikanie, zamordowano trzech zakonników), Łucku (katedra, fara, bonifratrzy, bernardyni, brygidki, dominikanie, jezuici, trynitarze), Międzyrzeczu Ostrogskim (franciszkanie), Nowogrodzie Wołyńskim, Ostropolu, Owruczu (dominikanie), Ożochowcach, Połonnym, Radziwiłowie, Równym, Starym Konstantynowie (dominikanie, zamordowano zakonników), Tuczynie, Wiszenkach, Wiśniowcu Nowym (karmelici bosci, wymordowano zakonników), Wyszogródku, Wołoczyskach, Zaslawiu (fara, bernardyni) i Żytomierzu. Jednak mimo niszczących najazdów erygowano wówczas nowe parafie: w Stepaniu (1650), Wieleńnikach (1652), Oleksińcach (1661) i Koniuchach (1667).

Odbudowa gospodarcza, ściśle powiązana ze wzrostem zaludnienia, nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. W połowie XVIII w. daleko było do odbudowy potencjału ludnościowego i gospodarczego z czasu „złotego pokoju” na Ukrainie (1638–1648). Mimo tego odbudowano większość zniszczonych kościołów i postawiono nowe, erygując przy nich parafie. Jeszcze w XVII stuleciu erygowano w diecezji łuckiej w granicach z 1798 r. dziewięć nowych parafii: w Olewsku (1669), Targowicy (1674), Ożochowcach (1682), Kołkach (1683), Wiśniowcu Nowym (przed 1684), Beresteczku (1698), Niewirkowie (1698), Turzysku (1700) i Międzyrzeczu Koreckim (przed 1701).

W XVIII w., do upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów, erygowano w diecezji łuckiej, w granicach z 1798 r., 46 parafii. Do godności kościołów parafialnych podniesiono świątynie w następujących miejscowościach: Mielnica (1704), Włodzimierzec (1705), Tajgóry (1710), Szumsk (1722), Bereźnica (1724), Łysin (1724), Żytomierz (1724), Łokacze (przed 1726), Sielec (przed 1726), Buceń (przed 1726), Dąbrowica (przed 1726), Kisielin (1726), Dorohostaje (1726), Ptycza (1726), Horodyszcze (1726), Nabruska (1727), Szpanów (1727), Hołoby (1728), Kuniów (1730), Łanowce (1732), Korzec (1736),

Krzywin (1737), Teofipol (1739), Trojanów (1747), Łabuń (1748), Narodyczne (1748), Zasław, misjonarze (1748), Białogródką (1751), Krasnopol (1754), Aleksandria (1757), Kodnia (1758), Kulczyny (1763), Ostrówek (1765), Berezne (1765), Uszomierz (1765), Iwnica (1766), Wiszenki (1771), Zabłotce (1773), Białozórka (1776), Ostropol (1776), Kołodno (1783), Leszczyn (1783), Kupiel (1788), Toporzyszcz (1791), Wyżygródek (1793) i Katerynburg (1795).

Jeszcze w tymże stuleciu, ale już pod panowaniem rosyjskim, powstało dziewięć kolejnych parafii: w Roziampolu (Uścifulugu) (1796), Jałowiczach (1796), Dederkałach (1796), Annopolu (1796), Pulinach (1796), Starym Konstantynowie, dominikanie (1796), Szumbarze (1797), Berezdowie (1798) i Drużkopolu (koniec XVIII w.). Dziewiętnastowieczną metrykę miały tylko dwie parafie, w Butowcach (1803) i Miropolu (1831).

W wielu wspomnianych miejscowościach kościoły postawiono wcześniej, niż erygowano przy nich parafie. Przykładowo, w Tuczynie (świątynia od ok. 1590, parafię erygowano w 1645), Stepaniu (świątynia od 1615, parafię erygowano w 1650), Radziwiłłowie (świątynia od XVII w., parafię erygowano w 1732), Kotelni (świątynia od XVII w., parafię erygowano w 1782), Beresteczku (świątynia od początku XVI w., parafię erygowano w 1698), Tajgórach (świątynia od początku XVII w., parafię erygowano w 1710), Aleksandrii (świątynia od XVII w., parafię erygowano w 1757), Kodni (świątynia od pierwszej połowy XVII w., parafię erygowano w 1758), Ostrówku (świątynia od 1720, parafię erygowano w 1765), Bereznem (świątynia od 1616, parafię erygowano w 1765), Iwnicy (świątynia od 1754, parafię erygowano w 1766), Wiszenkach (świątynia od 1639, parafię erygowano w 1771), Ostropolu (świątynia od 1604, parafię erygowano w 1776), Toporzyszczach (świątynia od XVI w., parafię erygowano w 1791), Wyżygródka (świątynia od końca XVI w., parafię erygowano w 1793), Katerynburgu (świątynia od 1773, parafię erygowano w 1795), Roziampolu (Uścifulugu) (świątynia od 1751, parafię erygowano

w 1796), Jałowiczach (świątynia od 1669, parafię erygowano w 1796), Dederkałach (świątynia od 1735, parafię erygowano w 1796), Annopolu (świątynia od 1752, parafię erygowano w 1796), Pulinach (świątynia od 1796, parafię erygowano w 1796), Starym Konstancyńwie, dominikanie (świątynia od 1751, parafię erygowano w 1796), Szumbarze (świątynia od 1727, parafię erygowano w 1797), Berezdowie (świątynia od 1757, parafię erygowano w 1798), Miropolu (świątynia od XVIII w., parafię erygowano w 1831).

W 1831 r. w diecezjach łuckiej i żytomierskiej było 120 parafii. Przydział parafii do poszczególnych dekanatów przedstawiał się następująco.

DIECEZJA ŁUCKA

I. DEKANAT ŁUCK

1. **Bereźnica**, kościół parafialny pw. św. Rafała Arch.;
2. **Czartorysk**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. Podwyższenia Krzyża Św.;
3. **Dąbrowica**, kościół parafialny i zakonny pijarów pw. św. Jana Chrzciciela;
4. **Kołki**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
5. **Łuck**, kościół katedralny i parafialny pw. Trójcy Św. i św. św. Piotra i Pawła;
6. **Nieświcz**, kościół parafialny pw. św. Macieja Ap.;
7. **Skurcze**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Jana Chrzciciela;
8. **Sokuł**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
9. **Torczyn**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
10. **Wiszenki**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
11. **Włodzimierzec**, kościół parafialny pw. św. Józefa.

II. DEKANAT DUBNO

1. **Beresteczko**, kościół parafialny i zakonny trynitarzy pw. św. Jana Chrzciciela;
2. **Dorohostaje**, kościół parafialny i zakonny karmelitów trzewickowych pw. Wniebowzięcia NMP;
3. **Dubno**, kościół parafialny pw. św. Jana Nepomucena;
4. **Jałowicze**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. Ofiarowania NMP i św. Marii Magdaleny;
5. **Koblin**, kościół parafialny pw. św. Michała Arch.;
6. **Kozin**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. św. Stanisława;
7. **Krupiec**, kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
8. **Łysin**, kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego;
9. **Ołyka**, kościół kolegiacki i parafialny pw. Trójcy Św. i św. Argentego;
10. **Ptycza**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
11. **Radziwiłłów**, kościół parafialny pw. Siedmiu Boleści NMP;
12. **Targowica**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. Matki Bożej Różańcowej;
13. **Złoczówka**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP.

III. DEKANAT WŁODZIMIERZ

1. **Drużkopol**, kościół parafialny i zakonny franciszkanów pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i św. Stanisława BM;
2. **Horochów**, kościół parafialny pw. Wniebowstąpienia Pańskiego;
3. **Kisielin**, kościół parafialny i zakonny karmelitów pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
4. **Koniuchy**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
5. **Korytnica**, kościół parafialny pw. św. Onufrego;

6. **Litowiz**, kościół parafialny pw. św. Michała Arch.;
7. **Łokacze**, kościół parafialny pw. św. Antoniego Padewskiego;
8. **Poryck**, kościół parafialny pw. św. Michała Arch.;
9. **Roziampol** (Uściług), kościół parafialny i zakonny kapucynów pw. św. św. Róży i Rozalii;
10. **Sielec**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
11. **Swojczów**, kościół parafialny pw. Narodzenia NMP;
12. **Włodzimierz**, kościół parafialny pw. św. św. Joachima i Anny;
13. **Zabłotce**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
14. **Zaturce**, kościół parafialny i zakonny augustianów pw. Trójcy Św. i św. Marii Magdaleny.

IV. DEKANAT KOWEL

1. **Bucyń**, kościół parafialny pw. Ofiarowania NMP;
2. **Hołoby**, kościół parafialny pw. św. Michała Arch.;
3. **Hulewiczów**, kościół parafialny pw. św. Michała Arch.;
4. **Kamień Koszyrski**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. św. Michała Arch. i Aniołów Stróżów;
5. **Kowel**, kościół parafialny pw. św. Anny i Przemienienia Pańskiego;
6. **Luboml**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
7. **Maciejów**, kościół parafialny pw. św. św. Anny i Stanisława;
8. **Mielnica**, kościół parafialny pw. św. Józefa;
9. **Nabrzuska**, kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła App.;
10. **Opalin**, kościół parafialny pw. św. Katarzyny;
11. **Ostrówek**, kościół parafialny pw. św. Andrzeja;
12. **Przewały**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
13. **Ratno**, kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św.;
14. **Turzysk**, kościół parafialny pw. św. Franciszka Ksawerego.

V. DEKANAT OSTRÓG

1. **Annopol**, kościół parafialny i zakonny karmelitów trzewickich pw. Zesłania Ducha Św.;
2. **Kuniów**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
3. **Krzywin**, kościół parafialny pw. św. Antoniego z Padwy;
4. **Lachowce**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. Trójcy Św. i św. św. Piotra i Pawła oraz Wniebowzięcia NMP;
5. **Ostróg**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
6. **Tajgóry**, kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca.

VI. DEKANAT RÓWNE

1. **Aleksandria**, kościół parafialny pw. Zaślubin NMP;
2. **Berezne**, kościół parafialny pw. św. Kajetana;
3. **Derażne**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
4. **Horyńgród**, kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego;
5. **Kazimirka**, kościół parafialny pw. św. Kazimierza;
6. **Klewań**, kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP;
7. **Międzyrzec Korecki**, kościół parafialny i zakonny pijarów pw. Antoniego Padewskiego;
8. **Niewirków**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. Trójcy Św.;
9. **Równe**, kościół parafialny pw. Narodzenia NMP i św. Antoniego;
10. **Stepań**, kościół parafialny pw. Michała Arch.;
11. **Szpanów**, kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła App.;
12. **Tuczyn**, kościół parafialny pw. św. Michała Arch.

VII. DEKANAT ZASŁAW

1. **Białogródka**, kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego;

2. **Horodyszcze**, kościół parafialny i zakonny karmelitów trzewickowych pw. Nawiedzenia NMP;
3. **Łabuń**, kościół parafialny i zakonny karmelitów trzewickowych pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
4. **Zasław**, kościół parafialny pw. św. Jana;
5. **Zasław**, kościół parafialny i zakonny misjonarzy pw. św. Józefa.

VIII. DEKANAT STARY KONSTANTYNÓW

1. **Bazalia**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
2. **Butowce**, kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św.;
3. **Kulczyny**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. św. Bartłomieja;
4. **Kupiel**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
5. **Ożochowce**, kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Św.;
6. **Ostropol**, kościół parafialny pw. św. Barbary;
7. **Stary Konstantynów**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. Oczyszczenia NMP;
8. **Stary Konstantynów**, kościół parafialny i zakonny kapucynów pw. św. Jana Chrzciciela;
9. **Teofipol**, kościół parafialny i zakonny trynitarzy pw. Trójcy Św.;
10. **Wołoczyska**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.

IX. DEKANAT NOWOGRÓD WOŁYŃSKI

1. **Berezdów**, kościół parafialny i zakonny marianów pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
2. **Korzec**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
3. **Miropol**, kościół parafialny pw. św. Antoniego;
4. **Nowogród Wołyński**, kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św.;
5. **Połonne**, kościół parafialny pw. św. Anny.

X. DEKANAT KRZEMIENIEC

1. **Białozórka**, kościół parafialny pw. św. Rocha;
2. **Dederkały**, kościół parafialny i zakonny reformatów pw. Znalezienia Krzyża Św.;
3. **Jampol**, kościół parafialny pw. św. Kazimierza;
4. **Kołodno**, kościół parafialny pw. św. Marcina;
5. **Krzemieniec**, kościół parafialny i zakonny franciszkanów konwentualnych pw. Wniebowzięcia NMP;
6. **Łanowce**, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
7. **Oleksiniec**, kościół parafialny pw. św. Michała Arch.;
8. **Szumbar**, kościół parafialny i zakonny trynitarzy pw. św. Michała Arch.;
9. **Szumsk**, kościół parafialny i zakonny franciszkanów konwentualnych pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
10. **Wiśniowiec Stary**, kościół parafialny pw. św. Stanisława BM;
11. **Wiśniowiec Nowy**, kościół parafialny i zakonny karmelitów bosych pw. św. Michała Arch.;
12. **Wyszogródek**, kościół parafialny pw. Ducha Św.;
13. **Katerynburg**, kościół parafialny pw. św. Józefa.

DIECEZJA ŻYTOMIERSKA

I. DEKANAT ŻYTOMIERZ

1. **Berdyczów**, kościół parafialny pw. św. Barbary;
2. **Cudnów**, kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Św.;
3. **Iwnica**, kościół parafialny i zakonny franciszkanów konwentualnych pw. Trójcy Św.;
4. **Kodnia**, kościół parafialny i zakonny augustianów pw. Matki Bożej Pocieszenia i św. Augustyna;
5. **Kotelnia**, kościół parafialny pw. św. Antoniego z Padwy;
6. **Krasnopol**, kościół parafialny pw. św. Michała Arch.;
7. **Leszczyn**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;

8. **Lubar**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. św. Jana Nepomucena;
9. **Puliny**, kościół parafialny pw. św. Kazimierza;
10. **Trojanów**, kościół parafialny pw. św. Kazimierza;
11. **Żytomierz**, kościół katedralny i parafialny pw. św. Zofii.

II. DEKANAT OWRUCZ

1. **Narodycze**, kościół parafialny pw. Matki Bożej Bolesnej;
2. **Olewska**, kościół parafialny i zakonny karmelitów trzewickowych pw. Podwyższenia Krzyża Św.;
3. **Owrucz**, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. Wniebowzięcia NMP i św. Jacka;
4. **Toporzyszcz**, kościół parafialny i zakonny karmelitów trzewickowych pw. św. Tekli;
5. **Uzomierz**, kościół parafialny i zakonny karmelitów trzewickowych pw. św. Anny;
6. **Wielechniki**, kościół parafialny pw. Trójcy Św.

Stabilizacji sieci dekanalnej pociągała za sobą stabilność sieci parafialnej. Poniższa tabela ukazuje liczbę parafii w obydwu diecezjach w 1801 i 1831 r., z podziałem na dekanaty. Zaznaczono w niej również, iloma parafiami w dekanacie zarządzało duchowieństwo diecezjalne i zakonne.

Tab. 1. Liczba parafii w dekanatach diecezjach łuckiej i żytomierskiej w latach 1801 i 1831

Dekanat	Liczba parafii w roku					
	1801			1831		
	diecez.	zakon.	razem	diecez.	zakon.	razem
Diecezja łucka						
Łuck	9	3	12	9	2	11
Dubno	7	5	12	8	5	13
Włodzimierz	10	3	13	10	4	14
Kowel	13	1	14	13	1	14

Ostróg	4	2	6	4	2	6
Równe	10	2	12	10	2	12
Nowogród Woł.	2	1	3	4	1	5
Zasław	4	3	7	2	3	5
St. Konstantynów	4	4	8	6	4	10
Krzemień	11	5	16	8	5	13
Razem	74	29	103	74	29	103
Diecezja żytomierska						
Żyto- mierz	7	3	10	8	3	11
Owruż	3	4	7	2	4	6
Razem	10	7	17	10	7	17
Razem (obydwie diec.)	84	36	120	84	36	120

Źródło: *Directorium officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCIII, MDCCCXXXII... conscriptum ac editum, Luceoriae* [1801], *Berdiczoviae* [1831]; M. Dębowska, *Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014, s. 18.

W 1801 oraz 1831 r. w obu diecezjach była taka sama liczba parafii: w łuckiej – 103, w żytomierskiej – 17; łącznie 120. W obydwu diecezjach duchowieństwo diecezjalne zarządzało 84 okręgami parafialnymi (70%), a duchowieństwo zakonne – 36 (30%); odpowiednio: w diecezji łuckiej 74 (61,7%) i 29 (24,3%), zaś w żytomierskiej – 10 (58,8%) i 7 (41,2%). W pierwszych trzech dekadach XIX w. erygowano tylko jedną parafię; jedna też została zniesiona. Nowa powstała w Miropolu, gdzie w latach 1818–1820 wystawiono murowany kościół z fundacji Mikołaja i Anny z Dzieduszyckich Rostworowskich. Świątynię konsekrował w 1828 r. Jan Kanty Bożydar-Podhorodeński, biskup pomocniczy diecezji łuckiej i żytomierskiej. Około 1831 r. utworzono przy nim nową parafię⁵⁰. Zniesiono zaś tę przy kościele gimnazjalnym (pojezuickim) w Krzemieńcu, przyłączając należące do niej terytorium

⁵⁰ SGKP, t. 15, cz. 2, s. 496–497; J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *Opowiadania historyczne z dziejów okolicy Słuczy i jej dopływów*, Kraków 1897, s. 59–63.

⁵¹ DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 328, k. 12v.

⁵² Z. Gloger, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900, s. 256–257; A. Jabłonowski, *op.cit.*, s. 7–8.

do parafii zarządzanej przez franciszkanów konwentualnych. Stało się to na mocy ukazu carskiego z 1817 r.⁵¹

W tych diecezjach zakony prowadziły 36 parafii (w diecezji łuckiej – 29, w żytomierskiej – 7). Najwięcej posiadali ich dominikanie i karmelici trzewickowi. Pierwsi duszpasterzowali w 11 (Czartorysk, Jałowicze, Kamień Koszyrski, Stary Konstantynów, Kozin, Kulczyń, Lachowce, Lubar, Niewirków, Owrucz, Targowica), drudzy – w ośmiu (Annopol, Dorohostaje, Horodyszcz, Kisielin, Łabuń, Olewsk, Toporzyszcz, Uszomierz). Franciszkanie konwentualni prowadzili duszpasterstwo parafialne przy czterech kościołach klasztornych (Drużkopol, Iwnica, Krzemieniec, Szumsk), trynitarze – przy trzech (Beresteczko, Szumbar, Teofipol). Po dwie parafie posiadali augustianie (Kodnia, Zaturce), kapucyni (Stary Konstantynów, Roziampol/Uściług) i pijarzy (Dąbrowica, Międzyrzecz Korecki). Po jednej zaś – karmelici bosi (Wiśniowiec Nowy), marianie (Berezdów), misjonarze (Zasław, par. św. Józefa) i reformaci (Dederkały).

Najrzadsza sieć parafialna pokrywała północną część diecezji łuckiej i żytomierskiej leżącą w dorzeczu rzeki Prypeć. Obszar ten, zwany Polesiem ukraińskim, pokrywały gęste lasy i rozległe mokradła. Tylko gdzieniegdzie ziemia nadawała się do uprawy. Ponadto trudności komunikacyjne, duża wilgotność i wyziewy bagienne zniechęcały do osiedlenia się. Mieszkańcy nielicznych i niewielkich osad utrzymywali się z wyrębu lasów, wytopu rud darniowych oraz rolnictwa uprawianego na niewielkich obszarach⁵².

Klasztory i domy zakonne

Istotne miejsce w życiu religijnym ziem kresowych, podobnie jak w całej Rzeczypospolitej, zajmowały zakony. Ich ekspansja na ziemiach kresowych wiązała się z kolonizacją tych terenów przez ludność polską, jak również polonizacją miejscowych. Większość zakonnych placówek na ziemiach litewsko-ruskich powstała i funkcjonowała dzięki

poparciu magnaterii oraz bogatej szlachty. Fundatorzy nowych miasteczek i wsi, w których powstawały kościoły katolickie, skłonni byli do powierzania obowiązków zakonnikom. Wybór zakonu wynikał nie tylko z powiązań personalnych i znajomości, ale często także z preferowanych przez fundatorów rodzajów pobożności⁵³. Z powodu powstawania wielu nowych fundacji klasztornych zakony wzięły na siebie znaczną część obowiązku religijnego kształtowania społeczeństwa katolickiego, szczególnie przez prowadzenie parafii⁵⁴ i szkół różnych typów⁵⁵.

Z misją szerzenia wiary przybyli na Wołyń dominikanie, którzy założyli swoje pierwsze domy z fundacji królewskiej we Włodzimierzu (połowa XIV w.) i Łucku (koniec XIV w.)⁵⁶. Kolejne domy powstały po przyłączeniu woj. kijowskiego i wołyńskiego do Korony, w Starym Konstantynowie (druga połowa XVI w.), Lachowcach (1612), Owruczu (1625), Lubarze (1643), Kamieniu Koszyrskim (1637), Czartorysku (1639). Siedemnastowieczny rodowód mają także konwenty erygowane w Jałowiczach (1664), Targowicy (1674) i Niewirkowie (1698). Dwa ostatnie domy ufundowano w XVIII w., w Kozinie (1738) i Kulczynach (1743).

Jako drudzy otworzyli swoje domy na Wołyniu bernardyni.

Pojawienie się franciszkanów – bernardynów było zasługą księcia Janusza Zaslawnego, wojewody wołyńskiego. W 1602 r. ofiarował im w Zaslawiu miejsce na klasztor i kościół. Dwa lata później zgodę na osiedlenie się zakonników wydał ordynariusz łucki bp Marcin Szyszkowski. Jeszcze w tym roku rozpoczęto prace budowlane kościoła i konwentu, mimo że formalności fundacyjne trwały do 1607 r.⁵⁷ Na terenie diecezji łuckiej, w granicach z 1798 r., zakon ten posiadał jeszcze siedem klasztorów: w Dubnie (fundacja w 1614), Janówce (1628), Łucku (1643), Warkowiczach (1729), Kustyniu (1737), Cudnowie (1760) i Żytomierzu (1761).

Niewiele później w diecezji łuckiej osiedlili się jezuiti. Biskup Marcin Szyszkowski zaprosił ich w 1604 r.

53 J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce w XVI–XVIII wieku* [w:] *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI–XVIII*, J. Kłoczowski (red.), Kraków 1969, s. 721–730; A. Zagórski, *Życie religijne na Podolu w epoce wczesnonowożytnej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2004, t. 6, s. 97–116.

54 J. Flaga, *Udział zakonów w duszpasterstwie parafialnym około roku 1772*, „Roczniki Humanistyczne” 1979, t. 27, z. 2, s. 107–147.

55 D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 2: *Szkoły podstawowe i średnie*, Rzym–Lublin 1991, s. 126–138; J. Chachaj, *Łacińskie szkoły parafialne na terenie metropolii lwowskiej w epoce nowożytnej*, Lublin 2005, s. 41–47; E. Kula, *Organizacja i funkcjonowanie szkoły podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2016, t. 25, s. 621–624.

56 W przypadku braku odnośnika przy dacie erygowania klasztoru odsyłam do przypisów w części katalogowej świątyń (w celu ograniczenia powtórzeń).

57 A. Betlej, *Kościół OO. Bernardynów w Zaslawiu. Źródła archiwalne do dziejów wystroju późnobarokowego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1995, nr 3–4, s. 354–358.

⁵⁸ Łuck [w:] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 393–394; J. Paszenda, *Budowle jezuickie w Polsce XVI–XVIII w.*, t. 4, Kraków 2010, s. 393–394.

⁵⁹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 486, k. 1–1v.

⁶⁰ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 624, 626–628; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra” 1928, t. 1, s. 17–19.

⁶¹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 260, k. 2v–3; A. Prusiewicz, *Klasztory katolickie w diecezji łuckiej*, Łuck 1922, s. 6.

do Łucka, aby podjęli się obowiązku głoszenia kazań w katedrze, a w przyszłości zajęli się kształceniem młodzieży. Dwa lata później przypadły im wsie Bołota, Hirske, Lipnica i Strychów jako uposażenie dla misji, a od 1608 r. – kolegium⁵⁸. Następne fundacje jezuickie powstały w Ostrogu (1624), Kowlu (1686), Dubnie (1702), Krzemieńcu (1703), Włodzimierzu (1719) i Porycku (1735). Wszystkie te klasztory przestały istnieć po kasacie zakonu w 1773 r.

W 1606 r. biskup łucki Marcin Szyszkowski przekazał franciszkanom konwentualnym kościół oraz cały fundusz parafialny, co potwierdził w 1607 r. król Zygmunt III Waza. Rok później „objęli kościół farski, z chrustu, gliną oblepiony”⁵⁹. Przez blisko 30 lat prowadzili przy nim duszpasterstwo parafialne. Dopiero w 1637 r. księżęta Wiśniowieccy i Zbarascy ustanowili fundację dla sfinansowania budowy murowanego kościoła i klasztoru. Pozostałe istniejące na Wołyniu ufundowane zostały w XVII stuleciu: w Korcu (1612), Międzyrzeczu Ostrogskim (1612), Szumsku (przed 1656) i Iwnicy (1692).

Augustianie osiedlili się w diecezji łuckiej na początku XVII w. W 1620 r. Jan Łahodowski, kasztelan wołyński, ufundował dla nich drewniany kościół i klasztor⁶⁰. Drugi klasztor wybudowano dla synów św. Augustyna w Kodni w połowie XVII w., a trzeci – w Radziechowie w 1696 r.

Dwa następne zakony również przybyły na Wołyn w XVII w. Miały w diecezji łuckiej tylko po jednym klasztorze: bonifratrzy w Łucku (erygowany w 1639), a karmelici bosy w Wiśniowcu Nowym (1645).

Karmelici trzewickowi posiadali w diecezji łuckiej, w granicach z 1798 r., 12 konwentów. Najstarszym był klasztor erygowany w 1648 r. przy kościele wybudowanym w latach 1610–1618 z fundacji Marcina Stępkowskiego w Nieświczu. Ze względu na powstanie Chmielnickiego zakonnicy przebywali w nim przez krótki czas⁶¹. Następne klasztory powstały w: Horodyszczu (1661), Dorohostajach (1664), Olewsku (1669), Kisielinie (1691), Łucku (1739), Minastersku (1741) – przeniesiony w 1779 r.

do Ostroga, Łabuniu (1745), Stołbychwie (1750), Annopolu (1752), Uszomierzu (przed 1778) i Toporzyszczu (1785).

W ostatnich dekadach XVII w. na Wołyniu powstały klasztory pijarów i trynitarzy. Tych pierwszych sprowadził w 1684 r. Jan Karol Dolski, podczaszy wielki litewski, wraz ze swoją małżonką Elżbietą z Ostroga, ofiarowując im plac pod kościół, klasztor i szkołę oraz kapitał konieczny do funkcjonowania klasztoru⁶². W 1702 r. pijarzy osiedlili się w Międzyrzeczu Koreckim dzięki fundacji ustanowionej przez Jerzego Dominika Lubomirskiego. Zaraz po tym otworzyli szkołę⁶³. Trynitarze zamieszkali w Beresteczku, przy drewnianej kaplicy pw. św. Andrzeja, w 1689 r. sprowadzeni przez Tomasza Karczewskiego, kasztelana halickiego⁶⁴. Kolejne placówki trynitarские otwarto na Wołyniu, w Łucku (1718), Horochowie (ok. 1718), Szumbarze (1727), Teofipolu (1739) i Krzemieńcu (1762). Te założone w Horochowie i Krzemieńcu funkcjonowały przez krótki czas.

W XVIII stuleciu na Wołyniu pojawiły się kolejne zakony. W 1735 r. w Dederkałach klasztor dla franciszkanów – reformatów ufundował Antoni Wyszpolski, podczaszy mozyrski⁶⁵. Drugi zaś – w 1750 r. – Stanisław Potocki, wojewoda poznański⁶⁶. Kapucyni osiedlili się w Roziampolu (Uściługu) dzięki fundacji Róży Rozalii Pociowej z Zahorowskich, strażnikowej wielkiej litewskiej. W 1745 r. złożyła ona deklarację fundacyjną, a rok później w miasteczku zamieszkali pierwsi zakonnicy⁶⁷. Kapucyni mieli jeszcze w diecezji łuckiej trzy klasztory, w Ostrogu (1747) oraz Starym Konstantynowie (1751) i Włodzimierzu (1751). Misjonarzy sprowadził w 1748 r. na Wołyń, do Zasławia, książę Paweł Karol Sanguszko⁶⁸, a marianów do Berezdowa – w 1757 r. Jan Kajetan Jabłonowski, wojewoda braclawski⁶⁹.

Najstarszym żeńskim klasztorem w diecezjach łuckiej i żytomierskiej był konwent brygidek w Łucku. Klasztor ten powstał dzięki wieloletnim staraniom Izabeli z Uchańskich Siemaszkowej, kasztelanowej braclawskiej. Powstanie klasztoru stało się możliwe po ofiarowaniu

62 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 479, k. 1v–2, 21v; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 120–122.

63 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 913, k. 1–1v, 2v.

64 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 366, k. 1–3.

65 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 322, k. 1–12v.

66 A. Prusiewicz, *op.cit.*, s. 8.

67 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 291, k. 1–2v.

68 Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 117–119.

69 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 53, k. 1–1v.

⁷⁰ Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 146–147.

⁷¹ *Ibidem*, s. 159.

⁷² *Idem*, *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 2, Kraków 1918, s. 5–7.

⁷³ M. Borkowska, *Dzieje Zgromadzenia Mariae Vitae czyli Mariawitek*, „*Nasza Przeszłość*” 2000, t. 93, s. 130–137.

⁷⁴ S. Rosiak, *Prowincja Litewska Sióstr Miłosierdzia. Szkic z dziejów martyrologii Kościoła katolickiego pod zaborem rosyjskim*, Wilno 1933, s. 153–156.

12 marca 1624 r. brygidkom przez Albrychta Stanisława Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego, łuckiej rezydencji leżącej na terenie dolnego zamku wraz z dużym placem⁷⁰.

Kolejny klasztor żeński erygowano w Dubnie. W marcu 1688 r. do miasta zawitały trzy karmelitanki z klasztoru lwowskiego, aby objąć fundację. Rozmowy na temat erygowania klasztoru toczyły się z Lubomirskimi, właścicielami dóbr, przynajmniej od 1686 r. Fundatorką była Teofila Ludwika Zasławska-Ostrogska, właścicielka ordynacji ostrogskiej⁷¹. Akt fundacyjny wystawili obydwój małżonkowie 5 czerwca 1688 r. w Lublinie, przekazując karmelitankom część swojego ogrodu na plac pod kościół i klasztor⁷².

W okresie niewoli narodowej w diecezjach łuckiej i żytomierskiej najwięcej klasztorów założyły Siostry Życia Maryi, popularnie zwane mariawitkami. W 1819 r. siostry osiedliły się na Wołyniu, poproszone przez bpa K. Cieciszewskiego o otwarcie czterech domów: w Zdołbicy, Ołyce, Romanowie i Berdyczowie⁷³.

Ostatnim żeńskim domem zakonnym założonym w XIX w. na Wołyniu był klasztor szarytek w Łucku. Siostry te sprowadził do miasta w 1829 r. abp K. Cieciszowski, ówczesny metropolita mohylowski, uzyskując na to zgodę Mikołaja I. Na mocy zapisu testamentowego siostry przejęły pod opiekę fundację zmarłej wówczas Józefy Polanowskiej, która z własnych środków i zbieranych datków od 1792 r. utrzymywała dom opieki, jak wówczas nazywano szpital i przytułek dla sierot i starców⁷⁴.

Stan klasztorów i domów zakonnych w obu diecezjach w 1831 r. przedstawiał się w następujący sposób:

AUGUSTIANIE

1. **Kodnia**, dek. Żytomierz, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
2. **Radziechów**, dek. Kowel, klasztor i kościół zakonny pw. św. Michała Arch.;

3. **Zaturce**, dek. Włodzimierz, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.

BERNARDYNI

1. **Dubno**, dek. Dubno, klasztor i kościół zakonny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
2. **Cudnów**, dek. Żytomierz, klasztor oraz kościół zakonny pw. św. św. Jana Nepomucena i Jana Kapistrana;
3. **Janówka**, dek. Kowel, klasztor i kościół zakonny pw. Wniebowstąpienia NMP;
4. **Kustyń**, dek. Równe, klasztor i kościół zakonny pw. Narodzenia NMP;
5. **Łuck**, dek. Łuck, klasztor i kościół zakonny pw. Podwyższenia Krzyża Św.;
6. **Warkowicze**, dek. Dubno, klasztor oraz kościół zakonny pw. Stygmatów św. Franciszka;
7. **Zasław**, dek. Zasław, klasztor i kościół zakonny pw. św. Michała Arch.;
8. **Żytomierz**, dek. Żytomierz, klasztor i kościół zakonny pw. bł. Jana z Dukli.

BONIFRATRY

1. **Łuck**, dek. Łuck, klasztor i kościół zakonny pw. św. Jakuba.

DOMINIKANIE

1. **Czartorysk**, dek. Łuck, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
2. **Jałowicze**, dek. Dubno, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
3. **Kamień Koszyrski**, dek. Kowel, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
4. **Stary Konstantynów**, dek. Stary Konstantynów, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;

5. **Kozin**, dek. Dubno, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
6. **Kulczyny**, dek. Stary Konstantynów, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
7. **Lachowce**, dek. Ostrog, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
8. **Lubar**, dek. Żytomierz, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
9. **Łuck**, dek. Łuck, klasztor i kościół zakonny pw. Wniebowzięcia NMP;
10. **Niewirków**, dek. Równe, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
11. **Owrucz**, dek. Owruć, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
12. **Targowica**, dek. Dubno, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
13. **Włodzimierz**, dek. Włodzimierz, klasztor i kościół zakonny pw. Wniebowzięcia NMP.

FRANCISZKANIE KONWENTUALNI

1. **Drużkopol**, dek. Włodzimierz, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
2. **Iwnica**, dek. Żytomierz, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
3. **Korzec**, dek. Nowogród Wołyński, klasztor i kościół zakonny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
4. **Krzemieniec**, dek. Krzemieniec, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
5. **Międzyrzec Ostrogski**, dek. Ostrog, klasztor i kościół zakonny pw. Trójcy Św.;
6. **Szumsk**, dek. Krzemieniec, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.

KAPUCYNI

1. **Stary Konstantynów**, dek. Stary Konstantynów, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;

2. **Ostróg**, dek. Ostróg, klasztor i kościół zakonny pw. Trójcy Św.;
3. **Roziampol** (Uściług), dek. Włodzimierz, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
4. **Włodzimierz Wołyński**, dek. Włodzimierz, klasztor (bez kościoła).

KARMELICI BOSI

1. **Berdyczów**, dek. Żytomierz, klasztor i kościół zakonny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
2. **Wiśniowiec Nowy**, dek. Krzemieniec, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.

KARMELICI TRZEWICZKOWI

1. **Annopol**, dek. Ostróg, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
2. **Dorohostaje**, dek. Dubno, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
3. **Horodyszczce**, dek. Zasław, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
4. **Kisielin**, dek. Włodzimierz, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
5. **Łabuń**, dek. Zasław, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
6. **Łuck**, dek. Łuck, klasztor i kościół zakonny pw. Eliasza Proroka;
7. **Olewsk**, dek. Owruć, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
8. **Toporzyszczce**, dek. Owruć, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
9. **Uzomierz**, dek. Owruć, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.

MARIANIE

1. **Berezdów**, dek. Nowogród Wołyński, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.

MISJONARZE

1. **Zasław**, dek. Zasław, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.

PIJARZY

1. **Dąbrowica**, dek. Łuck, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
2. **Międzyrzec Korecki**, dek. Równe, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.

REFORMACI

1. **Dederkały**, dek. Krzemieniec, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.

TRYNITARZE

1. **Beresteczko**, dek. Dubno, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
2. **Łuck**, dek. Łuck, klasztor i kościół zakonny pw. Trójcy Św.;
3. **Szumbar**, dek. Krzemieniec, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.;
4. **Teofipol**, dek. Stary Konstantynów, klasztor oraz kościół zakonny i parafialny, jw.

BRYGIDKI

1. **Łuck**, dek. Łuck, klasztor i kościół zakonny pw. św. Michała Arch.

KARMELITANKI TRZEWICZKOWE

1. **Dubno**, dek. Dubno, klasztor i kościół zakonny pw. św. Józefa.

MARIAWITKI

1. **Berdyczów**, dek. Żytomierz, klasztor wraz z kaplicą;
2. **Ołyka**, dek. Dubno, klasztor wraz z kaplicą;
3. **Romanów**, dek. Żytomierz, klasztor wraz z kaplicą;
4. **Zdołbica**, dek. Ostróg, klasztor wraz z kaplicą.

SZARYTKI

1. **Łuck**, dek. Łuck, szpital i sierociniec wraz z kaplicą;
2. **Żytomierz**, dek. Żytomierz, klasztor.

Jak wspomniano w pierwszej części tegoż artykułu, opublikowanej w poprzednim numerze „Textus et Studia”, w schematyzmie wydanym na rok 1832, przygotowanym do druku jesienią poprzedniego roku, pominięto wiele klasztorów i domów zakonnych. W tomiku tym nie odnajdziemy żadnego klasztoru łuckiego: bernardynów, bonifratrów, dominikanów, karmelitów trzewickowych, trynitarzy i brygidek. Podobnie do schematyizmu nie trafiły klasztory bernardynów i karmelitanek trzewickowych w Dubnie oraz bernardyński klasztor w Zasławiu. Poza klasztorem i szpitalem szarytek w Żytomierzu do katalogu nie trafiło pozostałych siedem klasztorów żeńskich. Poza wymienionymi już klasztorami brygidek w Łucku i karmelitanek trzewickowych w Dubnie – klasztor i sierociniec prowadzony przez szarytki w Łucku oraz domy mariawitek w Berdyczowie, Ołyce, Romanowie i Zdołbicy.

Opierając się na schematyzmie, uzupełnionym o brakujące dane, jesienią 1831 r. w diecezjach łuckiej i żytomierskiej istniały 63 klasztory i domy zakonne (55 męskich i 8 żeńskich). Konwenty miało 12 zakonów i zgromadzeń

75 F.R. Gawroński, *Klasztor OO. Franciszkanów w Międzyrzeczu Ostrogskim*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” (dodatek do „Gazety Lwowskiej”) 1917, t. 45, s. 945–949.

76 Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 20–25.

77 *Ibidem*, s. 74–76.

78 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 63v.

79 *Ibidem*, k. 31, 33, 177–181.

80 Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 102–104.

81 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 503, k. 1–3.

82 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 327, k. 1–10.

83 Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie [dalej: CDIAUK], f. 1045, op. 2, sp. 301, k. 1–2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 351, k. 1–2v.

męskich (augustianie – trzy, bernardyni – osiem, bonifratrzy – jeden, dominikanie – jedenaście, franciszkanie konwentualni – sześć, kapucyni – cztery, karmelici bosi – dwa, karmelici trzewickowi – dziewięć, marianie – jeden, misjonarze – jeden, pijarzy – dwa, i trynitarze – cztery), oraz cztery zakony i zgromadzenia żeńskie (brygidki – jeden, karmelitanki trzewickowe – jeden, mariawitki – cztery, szarytki – dwa). Zabudowania klasztorne były własnością zakonów (nie odnaleziono dokumentów dotyczących własności domów zakonnych szarytek w Łucku i wszystkich czterech domów mariawitek).

Z istniejących i funkcjonujących w 1831 r. klasztorów dziewięć pochodziło z XVII w. Klasztor franciszkanów w Międzyrzeczu Ostrogskim rozpoczęto budować w 1608 r. z fundacji księcia Janusza Konstantynowicza Ostrońskiego⁷⁵. Klasztor bernardynów w Dubnie rozpoczęto wznosić w 1620 r. Pracami zarządzał książę Aleksander Zasławski w imieniu swojego niepełnoletniego syna Władysława Dominika⁷⁶. Krzemieniecki konwent franciszkanów konwentualnych rozpoczęto stawiać wraz z kościołem w 1626 r. z fundacji książąt Wiśniowieckich i Zbaraskich⁷⁷. Dominikański klasztor w Kamieniu Koszyrskim wybudowano w 1638 r. z fundacji księcia Adama Aleksandra Sanguszki, wojewody wołyńskiego⁷⁸. Równocześnie z kościołem budowano klasztor dominikanów w Targowicy. Prace rozpoczęto w 1674 r. z funduszy wojewody Stanisława Kazimierza Bieniewskiego, wojewody czernihowskiego⁷⁹. Ostatnim konwentem postawionym w XVII stuleciu był klasztor karmelitów trzewickowych w Kisielinie. Prace budowlane prowadzono od 1695 r., finansowali je Abraham Gołuchowski, stolnik mielnicki, i podkomorzy litewski wraz z żoną Marianną⁸⁰. W XIX w. powstało pięć klasztorów: w Niewirkowie (budowę klasztoru dominikanów rozpoczęto przed 1807)⁸¹, Iwnicy (budowę klasztoru franciszkanów konwentualnych ukończono w 1817)⁸², Olewsku i Uszomierzu (obydwa klasztory dominikanów wzniesiono w 1818)⁸³ oraz Szumsku (prace budowlane klasztoru franciszkanów

konwentalnych podjęto w 1828)⁸⁴. Pozostałe budynki klasztorne zostały wzniesione w XVIII stuleciu.

O wyglądzie klasztorów i klasztornych zabudowań gospodarczych informują protokoły wizytacyjne. Na ich podstawie jesteśmy w stanie opisać 59 budowli. Nie odnaleziono do tej pory sprawozdań wizytacyjnych żadnego z domów, w których mieszkały mariawitki (Berdyczów, Ołyka, Romanów, Zdołbica). Zapewne siedzibą ich placówek były domy lub mieszkania w budynkach ofiarowanych przez fundatorów. Zdecydowana większość klasztorów została postawiona z kamienia lub cegły. Takich konwentów w diecezjach łuckiej i żytomierskiej było 49 (83,1%). Drewnianych klasztorów było 10 (16,9%): w Annopolu (karmelici trzewiczkowi), Berezdowie (marianie), Iwnicy (franciszkanie konwentalni), Kamieniu Koszyrskim (dominikanie), Kulczynach (dominikanie), Łabuniu (karmelici trzewiczkowi), Olewsku (karmelici trzewiczkowi), Szumbarze (trynitarze), Toporzyszczu (karmelici trzewiczkowi) i Uszomierzu (karmelici trzewiczkowi). Siedem drewnianych klasztorów wzniesiono w XVII i XVIII stuleciu. W XIX w. w diecezji żytomierskiej postawiono trzy klasztory: w Iwnicy, Olewsku i Uszomierzu.

Klasztor karmelitów dawnej obserwacji w Annopolu powstał w 1747 r. z fundacji Stanisława Jabłonowskiego, wojewody rawskiego. Wewnątrz klasztoru było siedem cel mieszkalnych dla zakonników, przeorat, gościnnia izba, biblioteka, refektarz, kuchnia i spiżarnia, depozytorium (skład), klasa szkolna i dwie furty⁸⁵. Niewielki klasztor marianów w Berezdowie wybudowano w 1775 r. z funduszy Jana Kajetana Jabłonowskiego, wojewody braclawskiego. We wnętrzu znalazło się miejsce na pięć cel mieszkalnych dla zakonników, refektarz i bibliotekę⁸⁶. Iwnicki klasztor franciszkanów konwentalnych postawiono w 1817 r. (poprzedni, z 1783, spalił się w 1808) z fundacji ówczesnego patrona Jana de Szoduara. Aż do czasu wybudowania w 1927 r. nowego kościoła zakonnicy mieszkali w jednej części klasztoru, w drugiej znajdowała

84 DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 933, k. 1–1v.

85 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 268v–269.

86 *Ibidem*, k. 826.

87 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 278, k. 4v-5; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 8, k. 59-59v.

88 DAŻO, f. 178, op. 14, sp. 14, k. 63v-64.

89 *Ibidem*, k. 81.

90 *Ibidem*, k. 281v.

91 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 351, k. 2;

DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 327.

92 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 254, k. 1v-2.

się tymczasowa kaplica. Ze względu na brak wizytacji nie wiemy, jakie pomieszczenia znajdowały się wówczas w klasztorze⁸⁷. Kamiennie-koszyrski klasztor dominikanów wybudowano w 1638 r. z fundacji księcia Adama Aleksandra Sanguszki, wojewody wołyńskiego. Zbudowany w kształcie kwadratu. Wszystkie pomieszczenia łączył korytarz obiegający klasztor dookoła. W części wschodniej mieścił się nowicjat z pięcioma mieszkalnymi celami oraz pierwsza furta; w części południowej – oratorium, depozytorium, archiwum i trzy cele mieszkalne; w części zachodniej – dwie cele mieszkalne z alkierzami i druga furta; w północnej – cela mieszkalna z dwoma alkierzami, refektarz, kuchnia ze spiżarnią oraz cela szafarska. Na bibliotekę nie było specjalnego pomieszczenia; znajdowała się w celi zajmowanej przez kaznodzieję⁸⁸. Mały klasztor dominikanów w Kulczytach wybudowano w 1787 r. równocześnie z kościołem, z fundacji Ignacego Poniatowskiego, chorążego lubelskiego. Przebudowany ze starego kościoła konwent miał tylko kilka pomieszczeń: cztery cele mieszkalne, spiżarnię i depozytorium. Biblioteka i refektarz znajdowały się w celi przeora⁸⁹. W Łabuniu klasztor dla karmelitów trzewickowych postawiono wraz z kościołem po spaleniu się poprzedniego w 1775 r. Wewnątrz znajdowały się: izba gościnną, cela przeorska, sześć cel mieszkalnych dla zakonników, refektarz, kuchnia, dwa depozytoria oraz piekarnia⁹⁰. W Olewsku w 1818 r. karmelici trzewickowi (za przeoratu Antoniego Rykowskiego) postawili nowy klasztor w miejsce starego, całkowicie „upadłego”, z 1758 r. Znalazło się w nim pięć cel mieszkalnych dla zakonników, biblioteka, dwie izby gościnne, kuchnia, spiżarnia i depozytorium⁹¹. Niewielka rezydencja trynitarzy w Szumbarze powstała wraz z kościołem w 1727 r. (była odnawiana w 1862 i 1813). Znajdowały się w niej tylko trzy cele mieszkalne dla zakonników. Pozostałe pomieszczenia ulokowano w osobnych domach⁹². Klasztor karmelitów w Toporzyszczu wybudowano w latach 80. XVIII w. z fundacji Tekli Niemiryczowej,

chorążyny owruckiej. W środku były: kuchnia, spiżarnia, przeorat, cztery cele mieszkalne i refektarz przerobiony z celi mieszkalnej⁹³. Uszomierski klasztor karmelitów bosych zbudował w 1816 r. patron parafii Józef Bohusz, starosta lubecki, obok starego, pochodzącego z 1793 r. Znajdowały się w nim tylko mieszkania dla zakonników: dwie cele mieszkalne z alkierzami, dwie jednoizbowe cele mieszkalne oraz obszerny pokój gościnny. Pomieszczenia gospodarcze umieszczono w osobnych budynkach postawionych przy dziedzińcu klasztornym⁹⁴.

Parterowych klasztorów było 16 (27,1%), piętrowych – 38 (64,4%), dwupiętrowych – trzy (5,1%). Dwa piętra posiadały klasztory dominikanów⁹⁵ i karmelitów⁹⁶ w Łucku oraz szarytek w Żytomierzu⁹⁷. Klasztor trynitarzy w Teofipolu miał jedno skrzydło piętrowe, a drugie – parterowe⁹⁸. Klasztor karmelitów bosych w Wiśniowcu Nowym był „jedną stroną o trzech piętrach, drugą zaś o dwóch tylko”⁹⁹.

Zdecydowana większość klasztornych dachów, bo 51 (86,4%), kryta była gontem, czerwoną dachówką – sześć (10,2%): w Horodyszczu (klasztor karmelitów trzewickowych)¹⁰⁰, Starym Konstantynowie (klasztor kapucynów)¹⁰¹, Uściługu (klasztor kapucynów)¹⁰², Zasławiu (klasztory bernardynów¹⁰³ i misjonarzy¹⁰⁴) oraz Ostrogu (klasztor kapucynów)¹⁰⁵. Dach kryty słomą miał klasztor w Szumbarze, a dranicami – w Uszomierzu.

W przypadku czterech klasztorów wizytatorzy odnotowali, że zabudowania klasztorne nie zostały ukończone. Dotyczyło to klasztorów karmelitanek trzewickowych w Dubnie¹⁰⁶, karmelitów trzewickowych w Kisielinie¹⁰⁷, franciszkanów konwentualnych w Korcu¹⁰⁸ i karmelitów w Łucku¹⁰⁹.

Poza budynkami klasztornymi, w których mieszkali zakonnicy, na terenie klasztornym istniały także inne zabudowania, konieczne do funkcjonowania konwentów: domy mieszkalne dla gości i czeladzi oraz zabudowania gospodarcze. Ilość i różnorodność zabudowań gospodarczych zależała od wielkości konwentu i rozmiarów głównego budynku klasztornego¹¹⁰. W wielkich klasztorach

93 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 285–286.

94 Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 200–201.

95 DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 1009, k. 3–4.

96 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 424.

97 Klasztor sióstr szarytek w Żytomierzu, rysunek Karla Sestero de Lauterekena, <https://pamiec-historyczna.net/klasztor-siostr-milosierdzia-sw-wincentego-a-paulo-w-zytomierzu/> [dostęp: 10.05.2021].

98 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 8, k. 270.

99 DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 287, k. 3.

100 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 26, k. 9.

101 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 669.

102 *Ibidem*, k. 694.

103 *Ibidem*, k. 464.

104 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 326.

105 DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 916, k. 2.

106 DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 323, k. 19.

107 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 319.

108 *Ibidem*, k. 385.

109 *Ibidem*, k. 243.

110 Szczegółowe informacje o zabudowaniach znajdujących się przy dziedzińcach klasztornych wraz z odnośnikami znajdują się w części katalogowej tekstu.

było wystarczająco miejsca na parterze, aby umieścić tam pomieszczenia gospodarcze służące do przechowywania żywności i przygotowania jedzenia, w mniejszych – kuchnie czy spiżarnie budowano przy dziedzińcu klasztornym. Z oczywistych względów we wszystkich prawie klasztorach znajdowały się wozownie i stajnie, najczęściej pod jednym dachem, oraz różnego rodzaju szopy i składy do przechowywania siana i słomy oraz owsa – paszy dla koni.

Często w klasztorach występowały wolnostojące budynki browaru, ze składem zboża, chmielu i słodownią. Były one w 28 konwentach.

Ze zwierząt gospodarczych bezpośrednio przy klasztorach hodowano najczęściej trzodę chlewną. Chlewy i karmniki dla wieprzów były w 16 klasztorach, w następujących miejscowościach: Berezdów (klasztor mariańców), Czartorysk (klasztor dominikanów), Dąbrowica (klasztor pijarów), Dederkały (klasztor reformatów), Dorohostaje (klasztor karmelitów trzewickowych), Drużkopol (klasztor franciszkanów konwentualnych), Dubno (klasztor bernardynów), Janówka (klasztor bernardynów), Kodnia (klasztor augustianów), Kozin (klasztor dominikanów), Kulczyny (klasztor dominikanów), Kustyń (klasztor bernardynów), Ostróg (klasztor kapucynów), Radziechów (klasztor augustianów), Szumbar (klasztor trynitarzy) i Teofipol (klasztor trynitarzy). Obory lub wołownie dla bydła były w 15 klasztorach, w: Berezdowie (klasztor mariańców), Cudnowie (klasztor bernardynów), Czartorysku (klasztor dominikanów), Dorohostajach (klasztor karmelitów trzewickowych), Dubnie (klasztor karmelitanek trzewickowych i bernardynów), Janówce (klasztor bernardynów), Kodni (klasztor karmelitów trzewickowych), Kozinie (klasztor dominikanów), Kulczynach (klasztor dominikanów), Szumbarze (klasztor trynitarzy), Targowicy (klasztor dominikanów), Roziampolu/Uściługu (klasztor kapucynów), Warkowiczach (klasztor bernardynów), Zaslawiu (klasztor bernardynów) i Zaturcach (klasztor augustianów). W pozostałych

konwentach zajmowano się także hodowlą bydła i trzody chlewnej, ale potrzebne do tego zabudowania znajdowały się w folwarkach i chutorach (futorach).

Pozostałe zabudowania gospodarze pełniły najróżniejsze funkcje. Były to: kuchnie, piekarnie, drewnutnie, spichlerze, spiżarnie, lodownie, oranżerie, piwnice osobne lub pod spichlerzami, kuźnie oraz najróżniejsze składy.

Do rzadkich budynków należały oranżerie (klasztory dominikanów w Kamieniu Koszyrskim, trynitarzy w Łucku i kapucynów w Starym Konstantynowie) oraz lodownie (klasztory karmelitów trzewickich w Olewsku, trynitarzy w Łucku i bernardynów w Zasławiu). W pięciu klasztorach znajdowały się także zabudowania służące do wyrobu świec, blich z szopą do topienia i bielienia wosku oraz woskobojnia do wyrobu świec (klasztory dominikanów w Łucku, kapucynów w Ostrogu, kapucynów w Roziampolu/Uściługu, kapucynów w Starym Konstantynowie i trynitarzy w Teofipolu).

Zdecydowana większość zabudowań gospodarczych była z drewna, rzadziej – z cegły lub kamienia. Budynki murowane przeważały w klasztorze pijarów w Dąbrowicy, dominikanów w Lubarze, kapucynów w Międzyrzeczu Ostrogskim, kapucynów w Ostrogu i bernardynów w Zasławiu. Budynki wznoszone z drewna zazwyczaj kryte były słomą, murowane zaś – gontem, choć i w tym wypadku zdarzały się wyjątki.

Kościoły i kaplice

W diecezjach łuckiej i żytomierskiej, podobnie jak w innych na świecie, życie religijne katolików skupiało się wokół świątyń posiadających różny charakter. Były to kościoły parafialne, kościoły filialne, kaplice parafialne, kaplice publiczne, kaplice prywatne (zazwyczaj dworskie), kaplice klasztorne (prywatne i publiczne), oratoria w klasztorach i przy dworach.

Schematyzm łucki i żytomierski na 1832 rok odnotował istniejące jesienią 1831 r. parafie, nie wspominał

¹¹¹ Jak już zaznaczono w pierwszej części tego artykułu, w edycji źródłowej uzupełniono brakującą parafię w Katerynburgu, nieodnotowaną kaplicę pw. św. św. Piotra i Pawła w Olyce (ściśle związaną z kolegiatą), pominięte kościoły i klasztory zakonne w: Łucku (bernardynów, bonifratrów, dominikanów, karmelitów trzewickowych, trynitarzy i brygidek), Dubnie (bernardynów i karmelitanek trzewickowych), Zasławiu (bernardynów) oraz klasztory w Berdyczowie, Olyce, Romanowie i Zdołbicy, zamieszkałe przez mariawitki.

zaś o świątyniach mających status kościołów parafialnych. Nie zawsze były to kościoły, czasami na nabożeństwa zbierano się w kaplicach ze względu na zły stan kościoła, jego zniszczenie lub trwającą budowę. Nie zawsze również, o czym już pisaliśmy, redaktorzy odnotowali funkcjonujące wówczas kościoły zakonne, a pominięli większość kaplic publicznych i dworskich. W katalogu pominięto całkowicie istniejące kaplice cmentarne, kaplice i oratoria zakonne oraz oratoria przy dworach.

Na początku przedstawmy liczbę kościołów i kaplic parafialnych, kościołów filialnych oraz kaplic publicznych zarządzanych przez duchowieństwo diecezjalne, którą można odnaleźć w schematyzmie¹¹¹. Pomocą w ustaleniu charakteru świątyni były protokoły wizytacji i sprawozdania plebańskie przesyłane do konsystorza.

Tab. 2. Liczba kościołów i kaplic parafialnych zarządzanych przez duchowieństwo diecezjalne w diecezjach łuckiej i żytomierskiej jesienią 1831 r.

Dekanat	Kościoły		Kaplice		Razem
	parafialne	filialne	parafialne	publiczne	
Diecezja łucka					
Łuck	9				9
Dubno	8			2	10
Włodzimierz	10			2	12
Kowel	13			1	14
Ostróg	4				4
Równe	10			3	13
Nowogród Woł.	4				4
Zasław	2			1	3
St. Konstantynów	6			1	7
Krzemieniec	8	1			9
Razem	74	1		10	85

Diecezja żytomierska				
Żytomierz	8		2	10
Owruż	2			2
Razem	10		2	12
Razem (obie diec.)	84	1	12	97

Źródło: *Directorium officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXXXII... conscriptum ac editum, Berdiczoviae* [1831].

Schematyzm na 1832 rok odnotował funkcjonowanie w obu diecezjach 97 świątyń będących pod opieką duchowieństwa diecezjalnego, w tym 84 kościołów parafialnych, jednego kościoła filialnego (kościół licealny w Krzemieńcu) i 12 kaplic publicznych. W przypadku kaplic, zgodnie z przyjętym zapisem, podano tylko cztery nazwy miejscowości, w których one funkcjonowały: w Andruszówce (par. Kotelnia, dek. Żytomierz), Bormelu (par. Źłoczówka, dek. Dubno), Romanowie (par. Cudnów, dek. Żytomierz) i Tereszkach (par. Bazalia, dek. Stary Konstantynów). W pozostałych poprzestano na odnotowaniu nazwy miejscowości przy nazwiskach duchownych pełniących posługę kapelanów.

W tym samym czasie obok świątyń parafialnych będących własnością diecezji funkcjonowały także kościoły należące do zakonów i zgromadzeń zakonnych. Poza wspomnianymi wcześniej 35 zakonnymi świątyniami parafialnymi będącymi własnością zakonów były również świątynie zakonne nieposiadające statusu kościołów parafialnych. Tabela 3 ukazuje liczbę kościołów zakonnych, parafialnych i nieparafialnych oraz kaplic odnotowanych w schematyzmie w obu diecezjach w 1831 r. ze wskazaniem ich zakonnych właścicieli, uzupełnioną o liczbę kościołów zakonnych nieparafialnych nieodnotowanych w katalogu.

Tab. 3. Liczba kościołów parafialnych i nieparafialnych oraz kaplic publicznych i prywatnych zarządzanych przez duchowieństwo zakonne w diecezjach łuckiej i żytomierskiej jesienią 1831 r.

Zakon lub zgrupowanie	Kościoły		Kaplice		Razem
	para- fialne	nie- para- fialne	para- fialne	prywatne	
Diecezja łucka					
Augustianie	1	1			2
Bernardyni		7			7
Bonifratrzy		1			1
Dominikanie	9	2			11
Franciszkanie konw.	3	2			5
Kapucyni	2	1		1	4
Karmelici bosci	1				1
Karmelici trzewicz.	5	2			7
Marianie	1				1
Misjonarze	1				1
Pijarzy	2				2
Reformaci	1				1
Trynitarze	2	1	1		4
Brygidki		1			1
Karmelitanki trzewicz.		1			1
Razem	28	19	1	1	49
Diecezja żytomierska					
Augustianie	1				1
Bernardyni		1			1
Dominikanie	2				2
Franciszkanie konw.	1				1
Karmelici bosci		1			1
Karmelici trzewicz.	3				3
Szarytki				1	1
Razem	7	2		1	10
Razem (obydwie diec.)	35	21	1	2	59

Źródło: *Directorium officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXXXII... conscriptum ac editum, Berdiczoviae [1831].*

Od powstania diecezji do 1831 r. nie zmieniła się liczba kościołów zakonnych, parafialnych i nieparafialnych. W obu diecezjach istniało 59 świątyń będących własnością zakonów męskich i żeńskich, 49 – w diecezji łuckiej, i 10 – w diecezji żytomierskiej. Klasztorów w obu diecezjach było 66, bowiem siedem nie miało własnych kościołów. Przy klasztorze kapucyńskim we Włodzimierzu Wołyńskim była jedynie kaplica, a zakonnicy prowadzili duszpasterstwo w kościele farnym¹¹². Podobnie w czterech domach mariawitek i w dwóch szarytek siostry miały do dyspozycji prywatne kaplice.

W sumie, zgodnie z informacjami zawartymi w omawianym schematyzmie, jesienią 1831 r. w obydwu diecezjach miało funkcjonować 156 świątyń, w tym 97 pod zarządem duchowieństwa parafialnego i 59 pod opieką duchowieństwa zakonnego. Trzeba jednak pamiętać, że dane te nie pokazują faktycznej liczby katolickich miejsc kultu. W katalogu, poza nielicznymi wyjątkami, nie wprowadzono informacji o wszystkich kaplicach publicznych, pominięto zaś całkowicie kaplice prywatne i cmentarne.

Liczbę kaplic wszystkich rodzajów można ustalić na podstawie protokołów wizytacyjnych i sprawozdań przygotowanych przez urzędników łuckiego konsystorza. Nie jest to zadanie łatwe, zważywszy na brak jakichkolwiek protokołów wizytacji z połowy parafii oraz trudności w dotarciu do sprawozdań wysyłanych do Petersburga (adresowanych do Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego lub Ministerstwa Spaw Wewnętrznych). W materiałach wytworzonych przez wspomniany konsystorz przechowywanych w archiwum żytomierskim do tej pory odnaleziono trzy takie sprawozdania dla obydwu diecezji za lata 1827¹¹³ i 1828¹¹⁴ oraz dla dekanatu włodzimierskiego za rok 1830¹¹⁵. Porównanie tych informacji z protokołami powizytacyjnymi pokazuje, że w sprawozdaniach wysyłanych do ministerstwa całkowicie pominięto kaplice cmentarne oraz znaczną część kaplic publicznych i prywatnych. Powody tego są całkowicie

¹¹² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 254, k. 90v–91; DAŻO, f. 178, op. 1, sp. 14, k. 659; P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 347–349, 350–353.

¹¹³ DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 95, k. 24–30.

¹¹⁴ DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 95, k. 31–32v.

¹¹⁵ DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28.

niezrozumiałe. Nie wynikają z fragmentarycznego potraktowania zagadnienia przez urzędników. Upomnienia, jakie wysyłali do dziekanów i proboszczów ociągających się z przesłaniem informacji, jak również uwagi na marginesach przygotowywanych do ministerstwa pism wskazują, że dane dotyczą wszystkich dekanatów i parafii. Kluczem do pominięcia niektórych kaplic nie jest również posiadanie przez nie indultów biskupich zezwalających na odprawianie w kaplicach mszy św. i nabożeństw. Wśród pominiętych prawie wszystkie, o czym piszą wizytatorzy, posiadały takie pozwolenia. Powodem pominięcia w oficjalnych spisach nie był również brak stałego kapelana, bowiem większość z wykazanych kaplic go nie miała. Warto również wspomnieć, że znaczna większość kaplic publicznych to kaplice dworskie, wybudowane, uposażone i utrzymywane przez właścicieli ziemskich. Powstały więc jako kaplice prywatne (dworskie), a z czasem uzyskiwały prawa kaplic publicznych.

Ponieważ nie dysponujemy wszystkimi sprawozdaniami wizytacyjnymi, podane liczby kaplic w poszczególnych dekanatach, w parafiach zarządzanych przez duchowieństwo diecezjalne i zakonne, nie odzwierciedlają faktycznej ich liczby, a jedynie pokazują ich minimalną wartość. W zestawieniu podano wszystkie kaplice, które znalazły się w sprawozdaniach, uzupełnione o informacje z protokołów wizytacyjnych z tychże lat.

Tab. 4. Liczba kaplic publicznych i prywatnych w diecezjach łuckiej i żytomierskiej w latach 1827, 1828 i 1830

Dekanat	Liczba kaplic					
	1827		1828		1830	
	diec.	zak.	diec.	zak.	diec.	zak.
Diecezja łucka						
Łuck	24	5	17	5		
Dubno	18	4	12	4		
Włodzimierz	36	9	28	8	16	6
Kowel	5		4			

Ostróg	15	4	14	2
Równe	22	8	17	8
Zasław		9		7
Stary Konstantynów	6	15	5	12
Nowogród Wołyński	10		8	
Krzemieniec	11	8	9	6
Razem	147	62	114	52
Diecezja żytomiarska				
Żytomierz	9	1	9	1
Owruć		3		3
Razem	9	4	9	4
Razem (obie diec.)	156	66	123	56
Razem (obie diec.)	222		179	

116 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 730, 732–738, 740–742, 744–748, 750–752, 754, 757–759, 761–764, 766, 769–777.

Źródło: DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 95, k. 24–32v; DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 807, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 727, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 728, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 730, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 735, k. 4v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 741, k. 1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 748, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 752, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 763, k. 1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 767, k. 7; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 769, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 773, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 780, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 781, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 786, k. 5; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 787, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 789, k. 1, 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 799, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 800, k. 5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 805, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 823, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 825, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 832, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 833, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 834, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 835, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 836, k. 5; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 838, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 839, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 848, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 850, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 853, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 856, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 857, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 819, k. 2v.

Sprawozdanie z 1827 r. wykazało, że w diecezjach łuckiej i żytomiarskiej istniały wówczas dwa kościoły filialne (Sławuta, par. św. Józefa w Zasławiu i Sudyłków, par. w Horodyszczu), 186 kaplic publicznych i prywatnych, w tym 142 w parafiach zarządzanych przez duchowieństwo diecezjalne i 44 – przez duchowieństwo zakonne. Informacje zawarte w zachowanych sprawozdaniach wizytacyjnych 41 parafii, sporządzonych w tymże roku (34,2% wszystkich parafii)¹¹⁶, pozwalają wskazać 36 kaplic nieujętych w sprawozdaniu o stanie

¹¹⁷ DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 779–783, 785–788, 790–795, 797–801, 803–807, 809–810, 812, 814–816, 819–821, 823–825, 827–828.

kaplic, w tym 14 w parafiach zarządzanych przez duchowieństwo diecezjalne i 22 – przez zakonne. Dało to w sumie 222 kaplice i dwa kościoły filialne. Faktyczna lista kaplic funkcjonujących w 1827 r. musiała być dłuższa, zważywszy na to, że w sporządzonym przez nas spisie nie uwzględniono zaginionych protokołów wizytacyjnych z dwóch trzecich parafii.

W sprawozdaniu sporządzonym w 1828 r. inaczej skategoryzowano pomocnicze świątynie. Kaplice w Boromełu (par. Złoczówka, dek. Duno), Tereszkach (par. Bazalia, dek. Stary Konstantynów) i Maciejowie (kościół szpitalny w par. Maciejów, dek. Kowel) zaliczono do altarii, a kaplicę w Mizoczcu (par. Ostróg, dek. Ostróg) uznano za filię. Pozostałe pomocnicze świątynie określono mianem kaplic. Według urzędników konsystorskich sporządzających sprawozdanie, na terenie obu diecezji było ich 138, w tym 101 zarządzanych przez duchowieństwo diecezjalne i 37 – przez zakonne. Łącznie więc w diecezjach łuckiej i żytomierskiej miały być 142 pomocnicze świątynie wszystkich typów. Podobnie jak w poprzednim roku listę kaplic, filii i altarii uzupełniliśmy na podstawie protokołów wizytacji. W archiwum obwodowym w Żytomierzu, w dokumentach po konsystorzach łuckim i żytomierskim, odnaleziono protokoły wizytacji przeprowadzonych w 1828 r. w 39 parafiach (32,5% wszystkich parafii)¹¹⁷. Na ich podstawie uzupełniono listę kaplic o 36 nowych pozycji, w tym 17 w parafiach diecezjalnych i 19 – w zakonnych. Na podstawie opisanych źródeł wiemy więc, że w 1828 r. minimalna liczba kaplic w obu diecezjach wynosiła 179, w tym 123 w parafiach prowadzonych przez księży diecezjalnych i 56 – w prowadzonych przez zakony.

W poszycie zawierającym korespondencję z 1830 r. pomiędzy urzędnikami konsystorza łuckiego a dziekanami i plebanami w sprawie ankiety na temat liczby kaplic odnaleziono tylko spis kaplic w dekanacie włodzimierskim. Wyszczególniono w nim zaledwie 22 kaplice, w tym 16 w parafiach diecezjalnych i sześć – w prowadzonych przez zakony. W zachowanych protokołach

wizytacyjnych nie odnaleziono żadnej nowej kaplicy. Jest to znacznie mniej, niż wykazały zaprezentowane już źródła (45 kaplic w 1827 r. i 16 – w 1828).

Zaprezentowane dane sugerują, że w ostatnich czterech latach drugiej dekady XIX w. w diecezjach łuckiej i żytomierskiej zmniejszyła się liczba kaplic. Z powodu fragmentaryczności danych trudno jednak powiedzieć, jak szybko następował ten proces.

Pełą wiedzę na temat kaplic można by osiągnąć na podstawie protokołów wizytacji dziekańskich i generalnych. Jak wiemy, jest to jednak niemożliwe ze względu na niezadawalający stan zachowania tego typu źródeł. Możemy jedynie próbować wzmocnić hipotezę o zaniku świątyń pomocniczych pod koniec lat 20. XIX w., porównując liczbę kaplic w parafiach, dla których zachowały się wszystkie protokoły wizytacyjne z lat 1827–1830 (lata zaprezentowanych sprawozdań konsystorskich) oraz z 1818 r. (pierwszy rocznik dokładnych i zachowanych w większej liczbie protokołów).

Wszystkie wizytacje z tychże lat zachowały się dla 40 parafii. Spośród nich w ośmiu nie odnotowano istnienia kaplic (Hulewiczów¹¹⁸, Kowel¹¹⁹, Kamień Koszyrski¹²⁰, Nabruska¹²¹, Ratno¹²² – dek. kowelski, Aleksandria¹²³ – dek. równieński, Dorohostaje¹²⁴ – dek. dubieński, Litowiz¹²⁵ – dek. włodzimierski); w 32 wykazano funkcjonowanie pomocniczych świątyń, w tym po osiem z dekanatu łuckiego (Bereźnica¹²⁶, Dąbrowica¹²⁷, Kołki¹²⁸, Nieświcz¹²⁹, Skórcze¹³⁰, Sokul¹³¹, Torczyn¹³², Wiszenki¹³³) i dekanatu włodzimierskiego (Korytnica¹³⁴, Luboml¹³⁵, Opalin¹³⁶, Przewały¹³⁷, Rozmiampol/Uściług¹³⁸, Swojczów¹³⁹, Zabłotce¹⁴⁰, Zaturce¹⁴¹), sześć z dekanatu rówieńskiego (Bereźne¹⁴², Horyńgród¹⁴³, Klewań¹⁴⁴, Międzyrzecz Korecki¹⁴⁵, Niewirków¹⁴⁶, Tuczyn¹⁴⁷), cztery z dekanatu krzemienieckiego (Białożórka¹⁴⁸, Dederkały¹⁴⁹, Krzemieniec¹⁵⁰, Wyszogródek¹⁵¹), trzy z dekanatu ostrogskiego (Kuniów¹⁵², Lachowce¹⁵³, Ostróg¹⁵⁴), dwie z dekanatu dubieńskiego (Krupiec¹⁵⁵, Złoczówka¹⁵⁶) oraz jedna z dekanatu kowelskiego (Bucyń)¹⁵⁷.

118 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 734; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 788; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 838; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 889.

119 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 746; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 803; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 849; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 903.

120 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 747; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 797; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 854; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 900.

121 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 346; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 761; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 814; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 865; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 924.

122 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 356, k. 1v, 14; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 772; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 821; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 872; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 920.

123 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 726; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 779; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 830; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 880.

124 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 737; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 791; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 841; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 890.

125 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 758; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 809; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 855; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 912.

126 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 312, k. 23v–24; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 727, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 780, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 832, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 884, k. 2v.

127 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 320, k. 59; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 736, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 790, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 842; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 892, k. 3.

128 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 331, k. 13; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 750, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 804, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 902, k. 3v.

129 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 399, k. 9; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 763, k. 1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 864, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 925, k. 2.

¹³⁰ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 774, k. 1v-2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 823, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 875, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 927, k. 2.

¹³¹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 407, k. 6; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 775, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 825, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 876, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 928, k. 5v.

¹³² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 777, k. 2v-3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 828, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 877, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 930, k. 2v.

¹³³ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 315, k. 4v, 7; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 733, k. 6-6v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 785, k. 2-2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 833, k. 5; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 886, k. 2-2v.

¹³⁴ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 330, k. 1v, 6v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 748, k. 1, 4v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 798, k. 1, 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 850, k. 1, 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 904, k. 1, 5.

¹³⁵ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 340, k. 16-16v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 754, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 807, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 857, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 910, k. 5v.

¹³⁶ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 352, k. 10v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 403, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 766, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 819, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 868, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 914, k. 2v.

¹³⁷ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 353, k. 15v-16; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 769, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 820, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 871, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 919, k. 4.

¹³⁸ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 354, k. 18; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 770, k. 5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 879, k. 5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 922, k. 7v.

¹³⁹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 357, k. 8v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 773, k. 3v; DAŻO,

Uzyskane w ten sposób dane nie tylko nie potwierdzają wcześniejszych obliczeń, ale sugerują, że liczba kaplic w trzeciej dekadzie XIX w. nieznacznie wzrastała. W wymienionych 32 parafiach w 1818 r. było 78 kaplic, w 1827 – 85, w 1828 – 89, w 1829 – 89, a w 1830 – 90. Dopóki nie odnajdą się brakujące protokoły wizytacyjne, nie będzie można sporządzić listy kaplic funkcjonujących w przededniu powstania listopadowego oraz ewentualnych zmian w ich liczebności w pierwszych dziesięcioleciach XIX w.

Na zakończenie rozważań na temat sieci kaplic w obu diecezjach można postawić również hipotezę, że sprawozdania wysyłane do Petersburga świadomie były fałszowane lub przynajmniej nie dbano o ich kompletność, w ten sposób przeciwstawiając się naciskom władz dążących do ograniczenia ilości katolickich miejsc kultu. Sprzyjało to bowiem działaniom władz utrudniającym katolikom obu obrządków korzystanie z posługi duszpasterskiej ze względu na odległość miejsca zamieszkania od kościoła lub kaplicy (część chłopów i drobnej szlachty chrzylił dzieci lub grzebało zmarłych w pobliskich cerkwiach). Urzędnicy carscy naciskali władze kościelne, aby zamykały kaplice dworskie, a później publiczne, choćby z uwagi na śmierć unickich lub zlatynizowanych kapelanów.

Jak już mieliśmy okazję powiedzieć, schematyzm na 1832 rok odnotował, że jesienią 1831 r. w obydwu diecezjach funkcjonowało 156 świątyń, kościołów i kaplic. Na podstawie literatury oraz protokołów wizytacyjnych można odpowiedzieć na podstawowe pytania dotyczące funkcjonujących w tym czasie kościołów i kaplic: kiedy wybudowano te kościoły i kaplice, ile było poprzednich świątyń w tymże miejscu, z jakiego materiału je postawiono, jakie wezwania nosiły, ile miały ołtarzy.

Jeśli chodzi o wiek świątyń funkcjonujących w obydwu diecezjach na początku trzeciej dekady XIX w. i odnotowanych w ówczesnym schematyzmie, uzyskaliśmy takie informacje w stosunku do 154 świątyń. Nie poznaliśmy

czasu wybudowania dwóch kaplic: w Swiniarzynie (par. Kisielin) i Kośkowie (par. Horodyszczce). Wiek powstania pozostałych określono na podstawie roku rozpoczęcia prac budowlanych.

Piętnastowieczny rodowód miał kościół w Lubomlu, ufundowany w 1412 r. przez Władysława Jagiełłę. Taką datę wybudowania świątyni utrwaliła pamięć zbiorowa ówczesnych parafian, choć można domniemywać, że konsekracja kościoła dokonana w 1552 r. związana była albo z gruntownym remontem Jagiełłowej świątyni, albo postawieniem zupełnie nowej¹⁵⁸. Z XVI w. pochodzą dwa kościoły: zasławska fara i łucki kościół bonifratrów. Pierwszy z nich rozpoczęto wznosić w 1599 r. z fundacji księcia Janusza Zasławskiego, a drugi, dawny kościół parafialny Łucka, wybudowano w latach 40. XVI w. za rządów bpa Jerzego Chwalczewskiego na miejscu wcześniejszego, zniszczonego przez pożar. Kościół ten w 1782 r. został przekazany bonifratrom. Z kolejnego stulecia pochodziło 18 świątyń (11,7%). Najwięcej kościołów i kaplic wybudowano w XVIII w. Taką metrykę miało 107 świątyń (69,5%), z czego przed 1850 r. rozpoczęto prace budowlane 39 kościołów, a później – 68.

W XIX w. rozpoczęto budowę 26 kościołów lub kaplic (16,9%). Postawiono je w następujących miejscowościach: Tereszki, par. Bazalia (budowa w 1801), Kosmaczów, par. Kazimierka (1802), Horochów (1802–1808), Niewirków (1802–1807), Stepań (1803–1806), Butowce (1803–1808), Leszczyn (1805–1806), Derażne (?–1808), Berdyczów (1807–1826), Kupiel (1807–1815), Olewski (1807–1850?), Bucyń (?–1810), Romanów, par. Cudnów (1811), Berezne (1813–1817), Wołoczyska (1813–1817), Ożochowce (1816), Żytomierz, szarytki (1816–1840), Iwnica (1817?–1826), Horyńgród (1817–1823), Miropol (1818–1820), Krupiec (1820–1822), Kodnia (1822–1827), Żytomierz, bernardyni (1823–1841), Włodzimierzec (1823–1827), Kuniów (1825–1832), Kamień Koszyrski (1830–1837). Nie wszystkie budowy zostały ukończone przed końcem 1831 r. Dotyczyło to świątyń i kaplic

f. 90, op. 1, sp. 824, k. 4v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 874, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 926, k. 4.

¹⁴⁰ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 325, k. 18v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 740, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 793, k. 5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 844, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 896, k. 4.

¹⁴¹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 382, k. 8; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 742, k. 4v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 794, k. 4–4v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 846, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 895, k. 5v.

¹⁴² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 246, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 728, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 781, k. 2v–3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 835, k. 2v–3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 883, k. 3.

¹⁴³ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 735, k. 4v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 787, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 839, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 932, k. 4.

¹⁴⁴ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 491, k. 5; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 751, k. 5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 800, k. 5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 848, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 901, k. 4.

¹⁴⁵ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 397, k. 5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 759, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 812, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 863, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 913, k. 2v.

¹⁴⁶ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 347, k. 3, 11–11v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 762, k. 1v, 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 815, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 866, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 923, k. 4.

¹⁴⁷ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 359, k. 20–20v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 776, k. 1, 4v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 827, k. 1, 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 929, k. 1, 4v.

¹⁴⁸ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 313, k. 8v–9; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 730, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 782, k. 3; DAŻO, f. 90,

op. 1, sp. 833, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 882, k. 3-3v.

149 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 738, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 792, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 840, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 891, k. 1.

150 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 334, k. 42-42v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 744, k. 4v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 851, k. 5; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 897, k. 4v.

151 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 369, k. 12v-13; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 732, k. 5; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 786, k. 5; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 836, k. 5; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 887, k. 1v-2.

152 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 335, k. 13-16v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 745, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 805, k. 3-3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 853, k. 2v-3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 899, k. 3-3v.

153 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 304, k. 29v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 757, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 810, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 860, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 911, k. 3.

154 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 402, k. 4v-5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 767, k. 7; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 816, k. 6; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 867, k. 7; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 917, k. 7v.

155 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 752, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 799, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 847, k. 2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 905, k. 3v.

156 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 324, k. 20; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 741, k. 1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 795, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 845, k. 1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 894, k. 1v.

157 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 314, k. 7v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 729, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 783, k. 3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 834, k. 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 881, k. 3.

w: Kamieniu Koszyrskim (budowa w latach 1830–1837), Żytomierzu – kaplica szarytek (1816–1840) i kościół bernardynów (1823–1841) oraz Olewsku (1807–1850?).

Na początku lat 20. XIX w. dominikanie koszyrscy rozpoczęli gromadzić materiał (cegły, wapno, surowe drewno) na budowę nowego kościoła i klasztoru. Prace budowlane rozpoczęto 1 maja 1830 r. od poświęcenia kamienia węgielnego. Nową świątynię, ze skarbcem i zakrystią, ukończono w 1837 r. Budowano ją z funduszy zakonnych i składek wiernych. W Olewsku karmelici trzewickowi, ze względu na zły stan świątyni potrzebującej zmiany podwalin, oszalowania i nowego przykrycia, w 1803 r. rozpoczęli murować, obok starego, nowy kościół. Do 1807 r. powstały fundamenty i zaczęto stawiać ściany. Najprawdopodobniej aż do połowy XIX w. nie zdołano zbudować świątyni. Pochodzący z 1770 r. drewniany kościół bernardynów i murowany klasztor w Żytomierzu zniszczył w 1820 r. pożar. Nabożeństwa do końca lat 20. odprawiano w refektarzu rychło odbudowanego klasztoru. Nowa murowana świątynia została wybudowana w latach 1823–1841. W tym samym czasie prowadzono prace budowlane klasztoru i szpitala szarytek. W okazałym gmachu znalazła miejsce kaplica wykorzystywana przez siostry, uczennice i chorych.

Do 1831 r. nie zdołano ukończyć również kościołów, których budowa rozpoczęła się we wcześniejszych wiekach. W Annopolu karmelici trzewickowi oraz parafia korzystali ze starego drewnianego kościoła postawionego w 1752 r. Nową murowaną świątynię zaczęto budować na starym cmentarzu, obok klasztoru, w 1797 r., z fundacji księcia Stanisława Jabłonowskiego. Ze względu na trudności finansowe nigdy jej nie ukończono (wyprowadzono tylko z fundamentów mury na wysokość 8 łokci, czyli ok. 4,5 m). Podobnie było w Korcu i Teofipolu. Do 1606 r. franciszkanie konwentualni zdołali wznieść tylko prezbiterium i skarbiec. Pozostała część kościoła została nieukończona ze względu na śmierć w niewoli tureckiej fundatora Samuela Koreckiego. Prezbiterium, w którym

odprawiano nabożeństwa, zamknięto drewnianą ścianą z dobudowaną z drewna kruchtą i zakrystią. Reszta murów kościoła nie była zadaszona. W 1780 r. kościół w Teofipolu uległ zawaleniu, a następnie został rozebrany. Nowy rozpoczęli budować trynitarze rok później, ale brak środków spowodował, że doprowadzili budowę do wysokości okien. Nabożeństwa odprawiano wówczas w murowanej kaplicy powstałej z przebudowanego skarbcza i zakrystii poprzedniego kościoła. Prace budowlane wznowione w 1801 trwały do 1804 r. Budowy świątyni nigdy nie ukończono.

Wymienione w schematyzmie na 1832 r. kościoły i kaplice wybudowano zasadniczo z cegły lub kamienia. Takich było 117 (75,5%), drewnianych zaś – 38 (24,5%). Nie odnaleziono informacji, z czego postawiono kaplicę w Swiniarzynie (par. Kisielin). Ze 120 świątyń wybudowanych w XVIII i XIX w. z drewna wzniesiono 32 kościoły (26,7%), a z kamienia lub cegły – 88 (73,3%). W XIX w. z drewna wybudowano tylko kościół w Ożochowcach. Była to specyficzna parafia. Granica państwowa wyznaczona w 1772 r. przecięła istniejącą od XVII w. parafię na dwie części. Kościół parafialny z 1722 r. pozostał po austriackiej stronie, a w rosyjskiej w 1816 r. wybudowano ubogi drewniany kościółek kryty słomą.

Większość wymienionych w schematyzmie na rok 1832 świątyń nie była pierwszymi wybudowanymi we wskazanych miejscowościach. 112 kościołów i kaplic (71,8%) miało przynajmniej swojego jednego poprzednika. Drugą świątynią we wskazanych miejscowościach było 67 kościołów lub kaplic (42,9%), trzecią – 39 (25%), czwartą – cztery (2,6%), i piątą – dwa (1,3%). Postawiony w latach 1786–1788 kościół brygidek łuckich pw. św. Michała był piątą świątynią tegoż zakonu w mieście. Poprzednie niszczyły pożary. Także piątą świątynią był kościół pw. Przemienienia Pańskiego w Horyńgradzie, wybudowany w latach 1817–1823. Czwarte z kolei kościoły, z których korzystali parafianie jesienią 1831 r., stały w Korcu (pw. Wniebowzięcia NMP), Połonnym

158 Informacje na temat świątyń oraz odpowiednie odnośniki do źródeł i literatury podano w katalogu kościołów, klasztorów i kaplic.

---

159 S. Litak, *Atlas...*, s. 41–42.

160 *Ibidem*.

(pw. św. Anny), Horochowie (pw. Wniebowstąpienia Pańskiego) i Włodzimiercu (pw. św. Józefa).

Ważnym elementem identyfikującym poszczególne parafie i świątynie były ich wezwania. Fundatorzy, wybierając patrona świątyni lub kaplicy, kierowali się swoimi upodobaniami, zwykle związanymi z ich pobożnością. Kategoryzację wezwań kościelnych ustalił Stanisław Litak. W swoich pracach dotyczących struktury Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów podzielił on wezwania na pięć typów: trynitarne, chrystologiczne, anielskie, maryjne i hagiograficzne¹⁵⁹. Spośród 156 wołyńskich kościołów i kaplic odnotowanych w schematyzmie z 1832 r. nie odnaleziono wezwań siedmiu kaplic (4,5%): w Barmakach (par. Równe), Gródku (par. Równe), Kosmaczowie (par. Kazimierka), Kośkowie (par. Horodyszczce), Swiniarzynie (par. Kisielin), Tereszkach (par. Bazalia) i Żytomierzu (klasztor szarytek). 11 świątyniom nadano podwójny lub potrójny tytuł (kościół parafialny w Lachowcach nosił wezwanie: Trójcy Św., św. św. Piotra i Pawła oraz Przemienienia Pańskiego). W związku z tym kościoły te kilkakrotnie zostały policzone w statystyce obrazującej popularność wezwań. W 61 kościołach lub kaplicach patronami byli święci (37,4%), w 48 – Matka Najświętsza (29,4%). Osobom Trójcy Przenajświętszej dedykowane były 24 świątynie (14,7%). Najmniej kościołów nosiło wezwania chrystologiczne i anielskie. W pierwszym przypadku tytuł taki miało 12 kościołów (7,4%), w drugim – 18 (11,1%). W porównaniu z danymi dla przedrozbiorowej Rzeczypospolitej uzyskanymi przez wspomnianego wyżej S. Litaka na Wołyniu było mniej świątyń dedykowanych świętym, a więcej – Matce Bożej. W 1772 r. w Koronie i na Litwie wezwania świętych nosiło 67% kościołów, a tytuły maryjne – tylko 16%. W diecezjach łuckiej i kamienieckiej w 1831 r. było również więcej świątyń z wezwaniami trynitarными – 14,7%, a w 1772 r. w Rzeczypospolitej – 7%¹⁶⁰. Do najczęściej występujących wezwań należały: Wniebowzięcie NMP (21), Trójcy Przenajświętszej (18) i św. Michała Arch. (18).

4. KATALOG KOŚCIOŁÓW, KLASZTORÓW I KAPLIC

ALEKSANDRIA

Drewniany kościół wybudował w 1675 r. ks. Kazimierz Szyszkowski, oficjał braclawski i proboszcz w Równem (fundacja potwierdzona w konsystorzu łuckim 4 stycznia 1675). Niektórzy autorzy sądzą, że był to drugi kościół wybudowany w tym miejscu. Pierwszy, pochodzący z początków XVII w., miał zostać zniszczony w czasie powstania Chmielnickiego. Fundacja z 1675 r. została odnowiona w 1714 przez Jana Stanisława Rzewuskiego, kustosa chełmskiego i kanonika łuckiego, być może z powodu gruntownego remontu świątyni „już prawie upadającej, co do ścian i dachu”. Fakt remontu świątyni potwierdza protokół wizytacji generalnej przeprowadzonej 27 sierpnia 1726 r. Po raz kolejny fundacja została potwierdzona 22 kwietnia 1757 r. przez księcia Stanisława Lubomirskiego, podstolego koronnego i właściciela klucza aleksandryjskiego (akt wpisano do łuckich ksiąg grodzkich 14 czerwca 1757, co zaaprobował konsystorz łucki 14 listopada 1757). Wówczas kościół uzyskał status świątyni parafialnej. 23 stycznia 1792 r. kościół ten spłonął. Nowy, niewielki, z drewna sosnowego wybudowano w 1795 r. staraniem ówczesnego plebana ks. Szynkowski. Pozwolenie na odprawianie w nim nabożeństw i administrowanie sakramentów wystawiono w konsystorzu łuckim 11 listopada 1795 r. W latach późniejszych (po 1819) dobudowano do niego drewniany babiniec z inicjatywy miejscowego administratora Franciszka Wątróbki, kanonika ołyckiego. Wnętrze świątyni przyozdabiały trzy niewielkie ołtarze z drewnianymi nadstawami. W wielkim znajdował się obraz malowany na blasze, z podobiznami Matki Najświętszej oraz Pana Jezusa i św. Jana Chrzciciela, przyozdobiony srebrnymi sukienkami i koronami. W 1830 r. w parafii nie było filii i kaplic¹⁶¹.

¹⁶¹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 311, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 468, k. 1–3, 14v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 570, k. 2v–3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 673, k. 1; L. Królik, *op.cit.*, s. 145; SGK, t. 1, s. 29; L. Popek, *Świątynie Wołynia*, t. 1, Lublin 1997, s. 168.

ANDRUSZÓWKA (KAPLICA)

Kaplica parafii w Kotelni, murowana, pw. Nawiedzenia NMP, postawiona w 1796 r. z fundacji Józefa Biedrzyńskiego, podkomorzego kijowskiego (zgodę na budowę wydał konsystorz piński 25 czerwca 1796). Początkowo w ołtarzu głównym znajdował się obraz 12 apostołów, zastąpiony ok. 1829 r. wizerunkiem Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Poświęcił ją 24 grudnia 1798 r. ks. Walerian Zieliński, za zgodą konsystorza żytomierskiego wydaną 13 grudnia 1798. Wspominają o niej protokoły wizytacji z lat 1807–1829¹⁶².

ANNOPOL (KARMELICI TRZEWICZKOWI)

Pierwszy, drewniany kościół przy klasztorze karmelitów trzewickowych wybudowano w 1752 r. z funduszy księcia Stanisława Jabłonowskiego, wojewody rawskiego. Wewnątrz kościoła znajdowało się siedem ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W głównym był obraz Matki Bożej Pocieszenia przyozdobiony sukienką z czerwonego granadypolu, haftowaną złotą nicią. Na cmentarzu przykościelnym znajdowała się drewniana dzwonnica, na której wisiały trzy dzwony (jeden większy, dwa małe). Kolejny kościół, murowany, rozpoczęto budować na starym cmentarzu, obok klasztoru, w 1797 r. z fundacji księcia Stanisława Jabłonowskiego. Ze względu na trudności nigdy go nie ukończono (wyprowadzono tylko z fundamentów mury na wysokość 8 łokci, czyli ok. 4,5 m). Parafię przy tym kościele erygowano 17 listopada 1796 r., wydzielając jej terytorium z parafii krzywińskiej. Drewniany, jednopiętrowy, kryty gontem klasztor wybudowano z fundacji Stanisława Jabłonowskiego w 1747 r. Wokół dziedzica gospodarczego znajdowały się następujące zabudowania: murowany szpital kryty gontem, drewniana stajnia kryta słomą, murowany browar kryty dranicami, drewniana wozownia kryta słomą, murowany podpiwniczony spichlerz z przybudowanymi dwoma drewnianymi

komórkami pod jednym gontowym dachem. Klasztor został zniesiony przez władze carskie w 1832 r., a parafię przejęło duchowieństwo diecezjalne. W połowie XIX w. w parafii nie było filii i kaplic¹⁶³.

BARMAKI (KAPLICA)

Kaplica parafii w Równem, przy dworze Zakrzewskich, postawionym ok. 1798 r. przez Szymona h. Dołęga, starostę ostrzańskiego. Była dostawiona do spichlerza (pokrywał je jeden dach). Od 1823 r. właścicielem dóbr był Jan Zakrzewski, a od ok. 1830 – jego córka Franciszka, zamężna z Władysławem Załęskim¹⁶⁴.

BAZALIA

Pierwsza świątynia była drewniana. Wzniesiono ją przed 1586 r. „przed zamkiem, pośród prawie rynku, pomiędzy domami chrześcijańskimi i żydowskimi” z fundacji księcia Wasyla (Konstantego) Ostrońskiego, wojewody kijowskiego i marszałka ziem wołyńskich (akt przekazania środków na utrzymanie plebana z 5 września 1586 wydany w Bazalii). Kościół ten spalił się 1 lutego 1759 r. Ówczesny pleban – ks. Andrzej Broniszewski – postarał się o wybudowanie w 1760 r. w nowym miejscu, oddalonym od rynku, w pobliżu ogrodów plebańskich, nowego, muranego kościoła (w miejscu starego stanęła tymczasowa kaplica pw. św. Rocha). Plac pod nowy kościół ofiarowali 18 marca 1760 r. właściciele miasteczka, synowie zmarłego rok wcześniej Ignacego Piotra Sapiehy, wojewody mścisławskiego: Józef, Franciszek Ksawery i Kajetan Michał. Kościół kryty był dachówką, a zakrystia i dwie boczne kaplice – gontem. Wnętrze kościoła ozdobione było polichromią oraz dziewięcioma ołtarzami. Wielki ołtarz był malowany na ścianie. Znajdował się w nim oprawiony w drewnianą ramę obraz Trójcy Św. Pozostałe miały drewniane nadstawy z umieszczonymi w nich obrazami. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała

¹⁶³ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 267–267v, 268v–269; SGKP, t. 15, cz. 1, s. 33–34; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 94–96.

¹⁶⁴ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 480v–481; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 88, k. 1–5; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 5: *Województwo wołyńskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994, s. 30–31.

165 DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 95, k. 24v;
DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 416v–417,
418v, 430v–433; L. Królik, *op.cit.*, s. 142;
SGKP, t. 1, s. 120; t. 15, cz. 1, s. 94;
J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *op.cit.*,
s. 8–9.

się czterosłupowa drewniana dzwonnica kryta gontem.
W 1827 r. na terenie parafii była kaplica w Tereszkach¹⁶⁵.

BERDYCZÓW (KARMELECI BOSI)

Kościół i klasztor dla karmelitów bosych ufundował Janusz Tyszkiewicz, wojewoda kijowski i starosta śniatyński (zapis w aktach trybunału koronnego w Lublinie 19 lipca 1630 r., zaaprobowany 9 listopada 1630 przez bpa Bogusława Radoszewskiego). Kamień węgielny pod przyszły kościół i klasztor położył 25 marca 1634 r. bp Andrzej Szofdrski. Do wojen kozackich zdołano postawić dolny kościół, do którego wprowadzono obraz łaskami słynącej Matki Bożej, będący własnością fundatorów. W czasie powstania Chmielnickiego karmelici zabrali obraz i wyjechali z miasta. Powrócili dopiero w 1663 r., dolny kościół zastali w ruinie. Przed przyjazdem karmelitów klasztor i twierdzę zajęli wówczas spadkobiercy fundatora, uznając je za opuszczone i starając się podważyć fundację. W latach 1684 i 1686 zorganizowali napady na klasztor, za drugim razem doprowadzając do usunięcia z niego zakonników. Karmelici wrócili do Berdyczowa dopiero w 1719 r., na mocy wyroku sądu trybunalskiego z 1717. Krzysztof Kierzgajło Zawisza, wojewoda i starosta miński, musiał oddać im własność, odnowić fundację i zapłacić odszkodowanie. Akt fundacji odnowił wraz z żoną Teresą z Tyszkiewiczów. Do 1743 r. zakonnicy odbudowali dwupiętrowy klasztor (do tego czasu mieszkali w tymczasowych drewnianych domkach) i dolny kościół. Górny kościół rozpoczęto wznosić w 1739 r., a zakończono – w 1754. W tym czasie odbudowano i zmodernizowano twierdzę. Całością kierował architekt Jan de Witte. Ozdobiony freskami i wyposażony przez fundatorów górny kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, św. św. Michała Archanioła, Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty konsekrował 9 czerwca 1753 r. bp Kajetan Sołtyk. Wnętrze kościoła i kaplic pokryte było polichromią. Świątynię ozdabiała dziewięć ołtarzy z drewnianymi

nadstawami. W głównym znajdował się słynący łaskami obraz Matki Bożej, zasłaniany obrazem Niepokalanego Poczęcia NMP. Wspomniany wyżej wizerunek Matki Bożej 16 lipca 1756 r. ozdobił koronami papieskimi, ofiarowanymi przez Benedykta XIV, bp Kajetan Sołtyk. W dolnym kościele znajdowała się kaplica grobowa Janusza Tyszkiewicza, katakumby do grzebania zakonników i zakrystia. W wielkim ołtarzu umieszczono statuę Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Dziedzińce klasztorne otaczały następujące zabudowania: murowana brama wjazdowa z izdebkami dla służby i piętrowymi oficynami zajętymi m.in. przez szkołę, konwikt i drukarnię oraz kuchnię, piekarnię i browar. Za bramą klasztorną i murami konwiktu znajdował się plac nadany klasztorowi 16 września 1769 r. przez Barbarę z Zawiszów Radziwiłłową na wybudowanie nowych fortyfikacji i założenie ogrodu. Znajdowały się przy nim następujące zabudowania: dwa drewniane budynki szpitalne, murowany piętrowy konwikt szkolny oraz drewniane oficyny, w których mieszkała służba klasztorna, domy mieszkalne dla zarządcy majątków klasztornych oraz innych osób związanych z klasztorem. Konwent został zniesiony przez władze w 1866 r., a parafię przejęło w zarząd duchowieństwo diecezjalne¹⁶⁶.

¹⁶⁶ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 278, k. 6; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 389–396; SGKP, t. 1, s. 138; B.J. Wanat, *Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne*, Kraków 2007, s. 43–58.

BERDYCZÓW (FARA)

Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa w 1758 r. ufundowała drewniany kościół w miejsce zniszczonego w XVII w. (akt fundacji wydany 15 września 1758; zapisany w aktach konsystorza kijowskiego 28 lutego 1783). Fundusz kościoła został powiększony przez księcia Mateusza Radziwiłła 26 października 1797 r. (zapisany w żytomierskich księgach ziemskich 4 grudnia 1797). Drewniany kościół został rozebrany po ukończeniu nowego, murowanego. Nową świątynię z dwoma kaplicami i dwoma zakrystiami wybudowano w latach 1807–1826. Poświęcona została w 1826 r. przez kanonika żytomierskiego Grzegorza Hucwicza. Wnętrze zdobiły trzy ołtarze z drewnianymi

nadstawami. W głównym znajdowała się rzeźba Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Pozostałe stały w kaplicach. Przed kościołem znajdowała się drewniana dzwonnica z sygnaturką i trzema dzwonami. W 1830 r. w parafii była kaplica w Lemieszach¹⁶⁷.

BERESTECZKO (TRYNITARZE)

Istnienie przed 1600 r. świątyni w mieście potwierdzają dokumenty (być może powstała na początku XVI w.). Była to drewniana kaplica pw. św. Andrzeja, obsługiwana przez bernardynów. Obok niej w 1689 r. osiedli trynitarze sprowadzeni przez Tomasza Karczewskiego, kasztelana halickiego (klasztor erygowano w 1691). W 1698 r. bp Michał Prażmowski erygował w Beresteczku parafię. W latach 1692–1696 zakonnicy postawili nową drewnianą kaplicę oraz drewniany klasztor. W 1700 r. sprowadzono do kościółka kopię słynącej łaskami statui Pana Jezusa Nazareńskiego. Murowany kościół pw. Trójcy Św. oraz św. Jana Chrzciciela rozpoczęto budować 24 czerwca 1711 r. z fundacji Karczewskich, właścicieli Beresteczka, dzięki staraniom o. Józefa od św. Józefa Oblubieńca. Prace zakończono w 1727 r. W latach 70. XVIII w. dokonano modernizacji kościoła dzięki funduszom ofiarowanym przez Jana Jakuba Zamoyskiego, właściciela miasta. Wnętrze świątyni ozdobiono ośmioma rokokowymi ołtarzami (w czterech były nadstawy murowane, w pozostałych – drewniane) oraz cenną polichromią wykonaną przez ks. Józefa Prechtla. W ołtarzu głównym znajdowała się rzeźba Pana Jezusa Nazareńskiego. Kościół był konsekrowany po raz pierwszy w 1733 r. przez bpa Adama Orańskiego, a po położeniu polichromii po raz drugi – 5 maja 1801 r. przez bpa Kaspra Cieciszowskiego. W 1738 r. w kościele umieszczono relikwie św. Walentego, ofiarowane trynitarzom przez papieża Klemensa XII. Przed kościołem stała murowana arkadowa dzwonnica, w której wisiały trzy dzwony. Dwukondygnacyjny murowany klasztor wybudowano w dwóch

fazach. Skrzydło prostopadłe do prezbiterium powstało w latach 30. XVIII w., pozostałe oraz aneks na tyłach prezbiterium – w połowie stulecia. Wokół dziedzińca klasztornego mieściły się: drewniany spichlerz pokryty gontami, wozownia i stajnia zbudowana na murowanych słupach z drewnianymi ścianami pod jednym dachem pokrytym gontem, murowana oficyna kryta gontowym dachem, w jednej części zajęta przez czeladników, w drugiej – przez szkołę parafialną. W 1821 r. pożar zniszczył dach kościoła i klasztoru oraz zabudowania gospodarcze. W ciągu roku kościół i klasztor pokryto gontowym dachem i odbudowano zabudowania gospodarcze. 25 maja 1830 r. dachy nad kościołem i klasztorem oraz zabudowania gospodarcze powtórnie zgorzały od ognia, wychodzącego z nieszczelnego komina kuchni klasztornej. Do grudnia tegoż roku odbudowano dach nad kościołem i pokryto go dachówką; dach nad klasztorem prowizorycznie przykryto słomą. W 1832 r. władze carskie skasowały klasztor, a kościół przekazały duchowieństwu diecezjalnemu. W 1830 r. w parafii były trzy kaplice: w Haliczanach, Peremyli i Werbnie¹⁶⁸.

BEREZDÓW (MARIANIE)

Kościół i klasztor wybudowano w 1757 r. z fundacji Jana Kajetana Jabłonowskiego, wojewody braclawskiego. Procedura fundacyjna została dopełniona przez uroczyste podpisanie aktu fundacji 20 maja 1760 r. (dokument oblatowano w lwowskich i łuckich aktach grodzkich 9 czerwca 1760). Jan Kajetan Jabłonowski ofiarował marianom 20 tys. złp. na utrzymanie klasztoru i kościoła, zabezpieczone na dobrach berezdowskich, na wsiach Suliczowa i Czarnokały. Kościół postawiony z drewna dębowego poświęcił 21 kwietnia 1757 r. Stanisław Kuczkowski, dziekan zasławski i prepozyt korecki, na polecenie Franciszka Antoniego Kobielskiego, oficjała i prepozyta łuckiego. W kościele postawiono pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W wielkim znajdował się obraz Matki

¹⁶⁸ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 366, k. 1–3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 419, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 472, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 885, k. 9; SGKP, t. 15, cz. 1, s. 103; L. Królik, *op.cit.*, s. 141; L. Popek, *op.cit.*, s. 51; M. Soboczyńska-Szczepeńska, *Zespół kościelno-klasztorny trynitarzy w Beresteczku: historia, pierwotny kształt, stan zachowania*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2000, t. 61, nr 37, s. 45–59; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 130–135.

169 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 35, k. 1–3, 7; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 41, k. 1–1V, 12; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 53, k. 1–1V; SGKP, t. 1, s. 141; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 116–117.

Bożej Pocieszenia. Parafię erygował 28 stycznia 1798 r. bp Kasper Cieciszowski (księgi metrykalne prowadzono od 1797). W 1803 r. świątynię wyremontowano: dostawiono do niej kruchtę oraz wymieniono podwaliny. W 1818 r. oszalowano ściany, a cztery lata później ułożono w nim ceglana posadzkę. Z tyłu kościoła postawiono z drewna dębowego złączony z nim parterowy klasztor kryty gontowym dachem. Wokół dziedzica klasztornego wybudowano drewniane zabudowania gospodarcze: dom folwarczny i czeladny, podpiwniczony spichlerz, oborę, stajnię, chlewy, szopę i stodołę. W 1832 r. klasztor został zniesiony przez władze rosyjskie¹⁶⁹.

BEREZNE

Pierwotnie miasteczko nosiło nazwę Jędrzejów. Pierwszy kościół, drewniany, wzniesiony przed 1616 r. kosztem Mikołaja Siemaszki, kasztelana braclawskiego i starosty łuckiego, został zniszczony w XVII w. przez Tatarów i Kozaków. Odbudowany w 1717 r. z funduszy Józefa Daniłowicza, starosty boreckiego, a później kanonika lwowskiego, jako kościół filialny parafii tuczyńskiej. Tenże 30 stycznia 1743 r. znacznie pomnożył fundusz (akt oblatowano do ksiąg łuckich 11 lipca 1743). Drewniany kościół zakończony półokrągłą absydą, z babińcem i zakrystią, w całości pokryty był gontem. Wnętrze zdobiło pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W wielkim znajdował się obraz św. Kajetana. W rogu przykościelnego cmentarza była drewniana czterosłupowa dzwonnica pokryta gontowym dachem, w której zawieszono trzy niewielkie dzwony. Kościół nie był konsekrowany. Parafię przy nim erygował 26 sierpnia 1765 r. bp Antoni Wołłowicz. Nowy murowany kościół z wieżami, zakrystią i skarbcem wybudowano w latach 1813–1817 sumptem Michała Korzeniowskiego i jego żony Anny z Bogatków. Świątynia pokryta była gontowym dachem, a wieże – blachą. Wnętrze ozdabiały trzy ołtarze. W wielkim znajdowała się rzeźba Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Konsekrował go 24 października

1826 r. bp Jan Kanty Podhorodeński. W 1830 r. w parafii funkcjonowały trzy kaplice: w Chotyńniu (Chotenienu), Mokwinie i Druchowcach (Druchowie)¹⁷⁰.

¹⁷⁰ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 502–502v, 505–506; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 883, k. 1–3; SGKP, t. 15, cz. 1, s. 107; L. Popek, *op.cit.*, s. 88–91.

BEREŻNICA

Kościół pw. św. Rafała Arch. fundował książę Janusz Ostrogski, kasztelan krakowski, ofiarowując jako jego uposażenie dziesięciny z folwarków w Horodcu, Tryskiniach i Zbużu oraz trzy włóki ziemi ornej, pastwiska i ogród (akt fundacji 5 grudnia 1614, oblatowany w księgach konsystorza łuckiego 16 grudnia 1614 r. oraz w łuckich księgach miejskich 8 marca 1721). Tym samym aktem książę ufundował także kościoły parafialne w Stepaniu (pw. św. Michała Arch.) i Derażni (pw. św. Gabriela Arch.). Wolą fundatora proboszczem w tych trzech parafiach był ks. Jan Kamiński, który miał rezydować w Stepaniu, a raz na kwartał odwiedzać pozostałe kościoły parafialne (z powodu braku środków na utrzymanie trzech plebanów). Parafie te otrzymały własnych duszpasterzy dzięki pobożnym zapisom miejscowej szlachty (nadał plebanem we wszystkich trzech parafiach był pleban ze Stepania, ale od 1636 r. przy pozostałych kościołach zamieszkiwali komendarze). Kościół uległ pożarowi w trakcie zawieruchy wojennej i został odbudowany w drewnie w 1666 r. przez plebana ks. Piotra Złotolińskiego. Protokół wizytacyjny z 1725 r. wspomina, że w kościele były cztery ołtarze; w bocznym „sztuką rzeźbiarską bardzo dawno dawno wyrobionym” znajdował się „Obraz Cudowny Najświętszej Maryi Panny z zamknięciem wskutek wotów i klejnotów”. Obraz ten został namalowany w Pińsku i był własnością Stefana i Urszuli Korytków, właścicieli wsi Zulnia. Ponieważ zasłynął łaskami, został przeniesiony do kościoła bereżnickiego 25 marca 1681 r. Nową świątynię ufundował w 1721 r. Bolesław Skirmunt, stolik czernihowski (dokument oblatowano w grodzie łuckim 8 marca tegoż roku). Fundację tę zaaprobował bp Stefan Bogusław Rupniewski 5 sierpnia 1724 r. Kamień węgielny

171 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 247, k. 2v–4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 312, k. 1–2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 884, k. 2v; SGKP, t. 1, s. 149; L. Popek, *op.cit.*, s. 195–196; F. Sobolewski, *Dzieje kościoła parafialnego w Bereźnicy...*, s. 88–138.

pod murowany kościół, z zakrystią i skarbcem, poświęcił 5 kwietnia 1723 r. ks. Jan Łapiński, dziekan ołycki. Prace rozpoczęto od zbudowania prezbiterium („pierwszego chóru”) dla pomieszczenia łaskami słynącego obrazu Matki Bożej, dołączonego do starego drewnianego kościoła. Ten etap prac zakończyło poświęcenie prezbiterium dokonane 14 sierpnia 1727 r. przez ks. Melchiora od św. Jacka SchP, rektora kolegium dąbrowieckiego, za zgodą bpa Stefana Bogusława Rupniewskiego. Kolejny etap prac najprawdopodobniej rozpoczął się jeszcze za życia Bolesława Skirmunta. Niewątpliwie zamierzał on rozbudować kościół, czego dał wyraz, zapisując w testamencie odpowiednie środki na ten cel. Po jego śmierci żona Katarzyna z Dziakiewiczów 28 czerwca 1730 r. do łuckich akt grodzkich nakazała wpisać testament męża oraz własną dotację dla kościoła w Bereźnicy (10 tys. złp z sumy 38 tys. złp ulokowanych na Buszowicach). Sumy te pozwoliły obudować stary kościół nowymi murami. Budowy kościoła doglądali wraz ze wspomnianą Katarzyną kolejni plebani, księża Piotr Milanowski i Zawadowicz. Ukończoną świątynię pw. św. Rafała konsekrował 17 lutego 1742 r. bp Franciszek Antoni Kobielski. Wnętrze ozdobiło siedem ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W wielkim umieszczono łaskami słynący obraz Matki Bożej ozdobiony srebrnymi sukienkami wykonanymi z przetopionych wotów oraz ukoronowany złotymi koronami. Parafię erygował przy nim bp Stefan Bogusław Rupniewski 5 sierpnia 1724 r. W 1812 r. dach kościoła pokryto nowymi gontami. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się sześciosłupowa drewniana dzwonnica, w której zawieszono trzy dzwony, większy i dwa mniejsze. W 1830 r. w parafii znajdowały się cztery kaplice: w Horodcu, Kuraszu, Sarnach i Niemowiczach¹⁷¹.

BIAŁOGRÓDKA

Pierwszą, drewnianą świątynię ufundowała Barbara Urszula z Duninów Sanguszkowa, marszałkowa Wielkiego

Księstwa Litewskiego (akt fundacji z 5 listopada 1751, oblatowany w krzemienieckich aktach grodzkich 13 lutego 1753). W jego miejsce w latach 1790–1793 wybudowano murowany kościół, z kaplicami, zakrystią i skarbcem, pokryty dachówką. Jego fundatorem był książę Hieronim Sanguszko, wojewoda wołyński. Wnętrze ozdabiało pięć ołtarzy malowanych na ścianach *al fresco*. W ołtarzu głównym znajdował się obraz Przemienienia Pańskiego. Kościół pw. Przemienienia Pańskiego konsekrował w 1808 r. Kasper Cieciszowski. Przy murze przykościelnego cmentarza znajdowała się czterofilarowa murowana dzwonnica, w której wisiały trzy dzwony i sygnaturka¹⁷².

172 DAŻO, f. 90, op. 2, sp. 7, k. 38–38v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 335–336v; SGKP, t. 1, s. 190; L. Królik, *op.cit.*, s. 146.

173 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 245, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 882, k. 3; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 232–232v; SGKP, t. 1, s. 197; L. Królik, *op.cit.*, s. 146; L. Poppek, *op.cit.*, s. 110–111.

BIAŁOZÓRKA

Kościół pw. Zwiastowania NMP powstał z przebudowy murowanego pawilonu pałacowego krytego dachówką. Jego fundatorem był Adam Brzostowski, kasztelan połocki, i jego żona Teofila z Ogińskich (akt fundacji z 6 kwietnia 1768, oblatowany w aktach krzemienieckich 21 września 1768, aprobata konsystorza łuckiego z 7 września 1776). Poświęcił go w 1768 r. bp Jan Kanty Podhoroński, oficjał generalny diecezji łuckiej i brzeskiej. Tenże w 1776 r. erygował przy nim parafię, za zgodą bpa Feliksa Pawła Turskiego, ordynariusza łuckiego i brzeskiego. Wewnątrz były trzy ołtarze, boczne – drewniane bez nadstaw, tylko na ścianach nad nimi wisiały obrazy malowane na płótnie. W głównym znajdowała się nadstawa drewniana sprawiona przez kolatorów, w której był obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego. W 1830 r. na terenie parafii znajdowała się tylko jedna kaplica, na cmentarzu parafialnym. Wybudowano ją w 1771 r. pw. św. Rocha¹⁷³.

BOREMEL (KAPLICA)

Kościół zbudowany w 1782 r. z fundacji Kunegundy z Sanguszków i Franciszka Czackich. W 1830 r. zamknięty przez władze carskie i przekazany prawosławnym.

174 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 535, k. 9v;
L. Popek, *op.cit.*, s. 52–53.

175 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 277–
278; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 314, k. 1–1v;
DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 881, k. 1, 3; SGKP,
t. 1, s. 433; L. Popek, *op.cit.*, s. 71.

Znajdował się w nim „prawdziwy wizerunek Pana Jezusa Boremelskiego na Wołyniu, który w roku 1773 w sam dzień wielkanocny krwawemi łzami płakał i po dziś dzień słynie cudami”¹⁷⁴.

BUCYŃ

Drewniany kościół postawiono w 1733 r. z fundacji Stefana Ignacego Czackiego, łowczego wołyńskiego (akt fundacji z 17 września 1732, a zapis – z 14 listopada 1732 w aktach konsystorza łuckiego). Nie była to zapewne pierwsza świątynia w tym miejscu, ponieważ w aktach synodu łuckiego z 1726 r. występuje parafia w Bucyniu. Zapis fundacyjny został pomnożony przez Szczęsnego Czackiego, podczaszego litewskiego, 20 czerwca 1765. Z powodu złego stanu budynku (od strony południowej był podbity zastrzałami) na początku XIX w. postanowiono postawić murowaną świątynię, z funduszy księżnej Józefiny Jabłonowskiej z Mycielskich, starościny kowelskiej. Prace budowlane zakończono w 1810 r. Świątynię poświęcił Janusz Jabłonowski, kanonik łucki, na mocy pozwolenia ordynariusza z 21 listopada 1810 r. Wnętrze kościoła zdobiły cztery ołtarze: główny z murowaną nadstawą (znajdował się w nim obraz Ofiarowania NMP) oraz boczne bez nadstaw, tylko z wiszącymi na ścianach obrazami. Drewniany kościół rozebrano, a na jego miejscu postawiono krzyż z figurą Ukrzyżowanego i narzędziami Męki Pańskiej. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się czterosłupowa drewniana dzwonnica pochodząca z poprzedniej świątyni. W 1830 r. na terenie parafii znajdowała się tylko jedna kaplica, w Serechowiczach¹⁷⁵.

BUTOWCE

Kościół powstał z fundacji Jana z Dukli Przyłuskiego, kasztelana brzezińskiego, miejscowego właściciela (akt fundacji 2 czerwca 1803 zapisany w aktach ziemskich zasławskich). Parafię erygował 20 lipca 1803 r. bp Kasper

Cieciszowski (akt ten zapisano w zasławskich księgach ziemskich 11 stycznia 1805). Murowany kościół z zakrytą i kaplicami budowano w latach 1803–1808 pod dozorem architekta Michała Nurowskiego. Nabożeństwa odprawiano w nim przed ukończeniem budowy, przynajmniej od 1807 r. Konsekrował go w 1808 r. bp Kasper Cieciszowski. W 1827 r. w parafii były dwie kaplice, w Medwedowce Wielkiej (Medwedówce Wielkiej) i Malkach (Malkiach)¹⁷⁶.

176 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 248, k. 1–1v; SGKP, t. 1, s. 484.

CUDNÓW (BERNARDYNI)

Drewniany kościół pw. św. św. Jana Nepomucena i Jana Kapistrana oraz klasztor bernardynów ufundował 18 czerwca 1760 r. książę Janusz Sanguszko, marszałek nadworny Wielkiego Księstwa Litewskiego (akt oblatowany 13 lipca 1761 w kijowskich aktach grodzkich). Fundacja kościoła i klasztoru dla bernardynów została zaaprobowana przez konsystorz kijowski 21 sierpnia 1760 r. Plac pod kościół i klasztor oznaczono 29 stycznia 1761 r. Wtedy również rozpoczęto wznosić kościół i zabudowania klasztorne. Początkowo była to rezydencja zakonna podniesiona w 1782 do rangi konwentu. Jeszcze w XVIII w. ze składem miejscowych obywateli rozpoczęto wznosić murowaną świątynię. Fundator zezwolił 4 marca 1771 r. na kopanie gliny na cegły i marglu na wapno, ale procesy sądowe z jego spadkobiercami o darowane na ten cel grunty ciągnęły się przez wiele lat. Prace budowlane przy kościele zakończono w 1813 r., przy znacznej pomocy Józefa Augusta Ilińskiego. Nabożeństwa rozpoczęto w nim odprawiać po uroczystym poświęceniu, jakiego dokonał 12 sierpnia 1814 r. Szymon Tadeusz Słomowski, kanonik żytomierski i proboszcz cudnowski. Wnętrze zdobiły cztery ołtarze z drewnianymi nadstawami. W wielkim znajdował się rzeźbiony wizerunek Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Za prezbiterium znajdowała się czterospłupowa drewniana dzwonnica, w której wisiały trzy dzwony, większy i dwa mniejsze. Po prawej stronie

¹⁷⁷ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 23, k. 1–3; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 51, k. 1–1v; H.E. Wyczawski, *Cudnów [w:] Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, H.E. Wyczawski (red.), Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 41–42.

kościół wybudowano złączony z nim murowany dwukondygnacyjny klasztor kryty gontem. Przy dziedzińcu klasztornym stały drewniany dom folwarczny kryty dranicami, w którym były mieszkania dla czeladzi oraz browar, drewniana stajnia, wozownia i szopa dla bydła, nakryte wspólnym dranicowym dachem, drewniany spichlerz, drewniana oficyna dla służących kryta gontem, drewniana szopa na drewninę oraz cegielnia i wapiennik. Klasztor został zniesiony w 1832 r. mimo zwiększenia liczby zakonników przez przeniesienie studium teologii z Dubna. Zabudowania klasztorne zostały przekazane na cele wojskowe¹⁷⁷.

CUDNÓW (FARA)

Nie jest pewne, czy w drugiej połowie XV w. istniał już kościół katolicki, jak twierdzą niektóre źródła. Nie budzi wątpliwości fakt, że kościół istniał przed powstaniem Chmielnickiego, skoro Kozacy w połowie XVII w. zniszczyli w Cudnowie drewniany kościół. Odbudował go i wyposażył w 1729 r. książę Paweł Karol Sanguszko wraz z żoną Anną z Lubomirskich. Wzniesiono go „na grobach chrześcijan pomordowanych przez Tatarów”. Przed tym rokiem musiała istnieć w mieście katolicka świątynia, może tymczasowa kaplica, skoro odnotowano ją w wizytacji przeprowadzonej przez bpa Samuela Ozgę w latach 1723–1724. W 1745 r. przekazał prawo patronatu beneficjum parafialnym wraz ze wsią Serbinów (wchodzącą od XVII w. w skład dóbr parafii Cudnów) kapitule kijowskiej. W 1760 r. fundacją bpa Antoniego Gorczyńskiego, dziekana i oficjała kijowskiego, wybudowano murowany kościół, który bp Załuski konsekrował 20 czerwca 1762 r. Kościół miał kaplice, zakrystię z dwoma skarbczykami, pokryty był gontowym dachem. Wnętrze zdobiło pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym znajdował się malowany na płótnie obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego, z Matką Najświętszą, św. Marią Magdaleną i św. Janem po bokach. Na przykościelnym cmentarzu

znajdowała się drewniana dzwonnica na dwóch słupach, w której powieszono dwa dzwony, „jeden mierny, drugi mały”. W 1830 r. w parafii była jedna filia, w Romanowie, i jedna kaplica w Karpowcach¹⁷⁸.

178 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 58–59, 65v–66v; SGKP, t. 1, s. 714; J. Chachaj, *Stan i odbudowa sieci kościelnej w łacińskiej diecezji kijowskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, t. 87, s. 30–31.

CZARTORYSK (DOMINIKANIE)

Pierwszy, drewniany kościół ufundował 18 grudnia 1639 r. Andrzej Leszczyński, wojewoda bełski (potwierdził ją 23 stycznia 1640 r. bp Andrzej Gębicki). 13 lipca 1674 r. Samuel Leszczyński, oboźny koronny, wystawił akt przenoszący do Kołkowa proboszcza wraz z wcześniejszą fundacją, równocześnie ustanawiając nową fundację, dla dominikanów. Z powodu jego śmierci proces fundacyjny ukończył Andrzej Leszczyński, starosta dubieniecki (akt fundacji został wpisany do akt grodzkich Łucka 20 maja 1675). Być może była to druga fundacja klasztoru. Pierwszy, wybudowany w 1683 r., wraz z kościołem miał zostać opuszczony po napadzie Kozaków w 1648 r., podczas którego zamordowano podprzeora Marcjana z Buska. Pierwotny kościół w 1729 r. zniszczył pożar. Kolejny, także drewniany, postawiono w tym samym roku. Trzeci z kolei, murowany, z kaplicami, zakrystią i skarbcem, wybudowano w 1741 r. z fundacji księżnej Teofilii Wiśniowieckiej, kasztelanowej krakowskiej. Wnętrze kościoła zdobiło dziewięć ołtarzy, trzy miały drewniane nadstawy, a pozostałe były malowane *al fresco* na ścianach. Kościół poświęcił 11 lipca 1751 r. pw. Podwyższenia Krzyża Św. proboszcz włodzimierzecki Zagórski, za pozwoleniem bpa Antoniego Erazma Wołłowicza, ordynariusza łuckiego. W wielkim ołtarzu znajdowała się rzeźba Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Na przykościelnym cmentarzu zaś – murowana dzwonnica kryta dachówkowym dachem, w której wisały dwa dzwony. Z lewej strony kościoła znajdował się murowany dwukondygnacyjny klasztor kryty gontem, postawiony z funduszy zakonnych. W ogrodzie klasztornym znajdowały się zabudowania gospodarcze: murowana obora kryta dranicami,

179 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 10–11, 15–16; SGKP, t. 1, s. 773–774; L. Popek, *op.cit.*, s. 74; L. Królik, *op.cit.*, s. 146; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 50–51.

murowana stajnia kryta gontowym dachem, drewniane chlewy, częściowo murowany, częściowo drewniany, kryty gontem budynek dla czeladzi (folwark), drewniana stodoła, podpiwniczony piętrowy spichlerz (parter murowany, piętro drewniane) kryty gontem, drewniany kryty gontem browar. W 1832 r. władze carskie zniosły klasztor, a kościół przekształciły w cerkiew prawosławną¹⁷⁹.

DĄBROWICA (PIJARZY)

Przed 1604 r. w mieście istniała kaplica. Pijarów sprowadził Jan Karol Dolski, podczaszy wielki litewski, wraz z małżonką Elżbietą z Ostroga (akt fundacji 2 maja 1684, potwierdzony 20 czerwca 1685), ofiarowując im plac pod kościół, klasztor i szkołę oraz kapitał konieczny do funkcjonowania klasztoru. Pierwszy drewniany kościół wyniesiono ich kosztem (prace rozpoczęto 20 czerwca 1685). W 1706 świątynię spalili Szwedzi. Nowy, murowany, z kaplicami, zakrystią i skarbcem rozpoczęto budować w 1721 r. z ofiar wielu dobrodziejów, dzięki staraniom podjętym przez pijarów. Ukończono go wznosić w 1740 r. za rektora Kazimierza Pniewskiego. Konsekwował go 13 lutego 1742 r. pw. św. Jana Chrzciciela bp Franciszek Antoni Kobielski. Fundację dla klasztoru i kolegium pijarów znacznie pomnożył w 1714 r. Michał Korybut Wiśniowiecki. Wnętrze zdobiło dziewięć ołtarzy z murowanymi lub drewnianymi nadstawami. W wielkim wisiał obraz św. Jana Chrzciciela. Przy tej świątyni parafię erygowano przed 1726 r. Dwupiętrowy murowany klasztor wzniesiono po lewej stronie kościoła i pokryto gontem. Na dziedzińcu klasztornym stały: murowana szkoła pokryta gontem, murowane oficyny, w których znajdowały się mieszkania dla czeladzi, spiżarnia na mięso, kuźnia i browar, murowany chlew na bydło rogate i drób, murowany spichlerz, murowana wozownia, murowana stajnia – wszystkie zabudowania pokryte dranicami. W ogrodzie klasztornym znajdowały się murowana oranżeria oraz lodownia kryta słomą. Klasztor został

zniesiony przez władze w 1831 r., a kościół przeszedł pod zarząd duchowieństwa diecezjalnego. W 1830 r. w parafii były dwie kaplice, w Dąbrowicy na cmentarzu oraz w Strzelsku¹⁸⁰.

DEDERKAŁY (REFORMACI)

Kościół i klasztor franciszkanów reformatów ufundował Antoni Wyszpolski, podczaszy mozyrski, sprowadzając zakonników z Krzemieńca (miejskowa tradycja podawała, że zakonników sprowadzono z Żorniszcz). Pierwszy drewniany klasztor i kościół pw. Podwyższenia Krzyża Św. wybudowano w 1735 r. Fundator umieścił w nim łaskami słynący obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego, będący własnością jego rodu. Murowane zabudowania klasztorne i świątynia powstały w latach 1757–1772 dzięki funduszom Michała Preyssa z Grocowa, sędziego krzemienieckiego, i jego żony Teresy z Druczanieńców Kniahynińskiej, chorążanki kijowskiej. Kościół, z babiniec i chórem zakonnym, był pokryty gontowym dachem. Jego wnętrze ozdabiała siedem ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W wielkim była wykonana w drewnie dębowym rozbudowana nadstawa, a w niej, wspomniany wyżej, rzeźbiony wizerunek Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Kościół konsekrował w 1805 r. pw. Znalezienia Krzyża Św. bp Jan Chryzostom Kaczkowski, łucki bp pomocniczy. Parafię przy kościele reformackim erygował w 1796 r. bp Kasper Cieciszowski. Dwukondygnacyjny murowany klasztor złączony z kościołem na planie czworoboku postawiono równocześnie ze świątynią. Wokół dziedzińca klasztornego rozmieszczone były następujące zabudowania: drewniana szopa kryta słomą, drewniana stajnia i wozownia pod jednym dachem krytym słomą, drewniany, kryty gontem karmnik, drewniana szopa na drewninę kryta słomą, murowany przykryty gontem browar, kurnik, murowany młyn z żarnami poruszanymi końską siłą. Na zewnątrz muru otaczającego klasztor był także murowany dom, w którym mieszkał substytut klasztorny¹⁸¹.

¹⁸⁰ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 251, k. 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 320, k. 1–2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 479, k. 1v–2, 21v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 892, k. 3; SGKP, t. 1, s. 931; L. Królik, *op.cit.*, s. 136, 143; L. Popek, *op.cit.*, s. 197; J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *op.cit.*, s. 142–143; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 120–122.

¹⁸¹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 322, k. 1–12v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 891, k. 1–2; SGKP, t. 1, s. 947; L. Popek, *op.cit.*, s. 111–113; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 126–128.

¹⁸² CDIAUK, f. 1045, op. 2, sp. 305, k. 1–2v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 524–533; SGKP, t. 15, cz. 1, s. 402; L. Królik, *op.cit.*, s. 136, 143; L. Popek, *op.cit.*, s. 168–169.

DERAŻNE

Po raz pierwszy parafię wymienia dokument z 1604 r., nic jednak nie wiadomo o kościele wówczas istniejącym. Pierwszy potwierdzony źródłowo kościół wybudowano z drewna w 1615 r. sumptem księcia Janusza Ostrogskiego, kasztelana krakowskiego (akt erekcji z 5 grudnia 1614). W aktach synodu łuckiego z 1726 r. wymieniany został jako zniszczony. Odbudowano go w drewnie w latach 1753–1754 z funduszy Karola Niemierzyca i jego żony Antoniny z Jełowickich (akt drugiej fundacji z 30 sierpnia 1753). Kościół z babińcem, zakrystią i skarbcem był kryty gontem. Wewnątrz umieszczono cztery ołtarze z drewnianymi nadstawami. W wielkim wisiął obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem. 24 stycznia 1754 r. utworzono przy nim parafię – uprzednio była to filia parafii w Stepaniu. Konsekrował ją 13 czerwca 1760 r., za zgodą ordynariusza łuckiego bpa Antoniego Wołłowicza, bp Adam Sylwester Wojna Orański, biskup pomocniczy diecezji kamienieckiej. Obok kościoła stała czterosłupowa murowana z cegły dzwonnica, w której wisały trzy dzwony. Wybudowano ją z fundacji Tadeusza Podhorodeńskiego, podkomorzego grabowieckiego, dziedzica miejscowych dóbr. Nowy murowany kościół z dwoma wieżami, zakrystią i skarbcem, pokryty czerepicą, postawiono w 1804 r. kosztem Tadeusza Bożydara Podhorodeńskiego. Konsekrował go 9 sierpnia 1808 r. bp Jan Kanty Podhorodeński pw. Trójcy Św. i św. Gabriela Arch. Wnętrze kościoła ozdabiała pięć ołtarzy; w głównym była drewniana nastawa, w której wisiął obraz Matki Bożej; boczne ołtarze – murowane, nad mensą powieszono obrazy w bogato zdobionych ramach. Przy kościele była murowana dzwonnica, w której wisały trzy niewielkie dzwony¹⁸².

DOROHOSTAJE (KARMELICI TRZEWICZKOWI)

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP został przerobiony ok. 1643 r. z pozostałości niewielkiego zboru kalwińskiego,

postawionego przed 1595. Stało się to za sprawą Sapiehów, właścicieli dóbr, którymi zostali dzięki ożenkowi Tomasz Sapiehy, oboźnego litewskiego, z Zofią Drohojowską, ostatnią z rodu. Z woli fundatorów kościół i parafia miały zostać oddane pod opiekę karmelitom. Fundacja ta powstała z woli Jana Fryderyka Sapiehy, brata bezpotomnie zmarłego Tomasza. Nad realizacją zamysłu czuwała żona Jana Fryderyka – Konstancja z Herbutów (akt fundacji z 27 sierpnia 1664, zatwierdzony przez bpa Mikołaja Prażmowskiego 15 lutego 1666 i potwierdzony przez Mikołaja Leona Sapiehę, syna Konstancji, 27 sierpnia 1667). Karmelici przyjęli fundację w 1667, ale początkowo w Dorohostajach zamieszkał tylko prokurator, ponieważ wspomniany wyżej Mikołaj, kasztelan wołyński, ociągał się z realizacją zobowiązań fundacyjnych. Uczynił to dopiero 10 października 1679 r., po śmierci matki. Z jego pomocą karmelici wzniesli drewniany klasztor, po prawej stronie kościoła. Kościół, postawiony na planie kwadratu, pokryty był dachem gontowym. Za wielkim ołtarzem był chór zakonny. We wnętrzu kościoła znajdowało się pięć ołtarzy, w wielkim – pw. Wniebowzięcia NMP – umieszczono słynący łaskami obraz św. Antoniego. Parafię przy tym kościele erygował 26 października 1726 r. bp Stefan Bogusław Rupniewski. W latach 1781–1792 z fundacji Sapiehów obok starego kościoła postawiono nowy, murowany, z kruchtą, zakrystią, skarbcem i chórem zakonnym, pokryty gontowym dachem. Nie został on jednak ukończony i oddany do użytku z powodu, jak pisze w 1802 r. wizytator, „niedokładnych fundamentów i wyniesionej nad proporcją wysokości, znaczne w kilku miejscach ryssy mający”. Prace naprawcze ukończono przed 1810 r., bowiem wówczas wizytator nawiedził już nowy kościół. Znajdowały się w nim trzy ołtarze, główny z drewnianą nadstawą, boczne z obrazami zawieszonymi nad murowanymi mensami. W wielkim umieszczono łaskami słynący obraz Matki Bożej Szkaplerznej. Był on własnością króla Zygmunta III, towarzyszył mu w podróży i wyprawach wojennych. Trafił do rąk Żółkiewskich,

183 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 321, k. 1–1v;
DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 890, k. 2–2v;
DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 317–317v,
344–349, 356v–357; SGKP, t. 15, cz. 1,
s. 431; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Znie-
sione...*, s. 96–99.

a później – Daniłowiczów. Następnie w drodze spadku przypadł Sapiehom, którzy ofiarowali go karmelitom dorohostajskim. Obraz ozdobiony był srebrnymi sukienkami, koronami, a w ręku Matki Bożej umieszczono pozłacane berło. Poniżej był także przeniesiony z poprzedniego kościoła obraz św. Antoniego. Po przejściu do nowego kościoła stary rozebrano w 1817 r., a z pozyskanego kamienia zbudowano mur przy froncie kościoła i ogrodu. Przed kościołem znajdowała się słupowa drewniana dzwonnica, w której zawieszono trzy większe dzwony i dwa mniejsze. Murowany jednopiętrowy klasztor kryty gontem został ukończony w 1798 r. Zabudowania gospodarcze składały się z drewnianego browaru krytego słomą, trzech chlewików z chrusty dla drobiu i trzody chlewnej, drewnianej szopy do robienia cegieł, drewnianej stajni, wozowni i spichlerza pod jednym pokrytym słomą dachem, plecionej z chrustu szopy dla owiec oraz trzech stodoł chruścianych. W 1830 r. zbudowano przy dziedzińcu klasztornym nowe drewniane stodoły. Klasztor został zniesiony przez władze carskie w 1832 r., a kościół przerobiono na cerkiew¹⁸³.

DRUŻKOPOL (FRANCISZKANIE)

Drewniany kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Stanisława BM oraz klasztor franciszkański konwentalnych zostały ufundowane w 1692 r. przez Jana Stanisława Drużkiewicza h. Bożowola, kasztelana chełmskiego, i jego żonę Elżbietę (akt fundacji z 5 lipca 1692, zapisany w lwowskich aktach grodzkich). Nową murowaną świątynię, z dwoma wieżami i kaplicami, zakrystią i skarbcem, ufundował Wojciech Rzyszczewski h. Pobóg, kasztelan lubaczowski. Prace budowlane zakończono w 1779 r. Wtedy też kościół konsekrował bp Dominik Karwosiecki, ordynariusz bakowski, pod tym samym tytułem co poprzedni. We wnętrzu było siedem ołtarzy, w głównym – murowana nadstawa, a w pozostałych, bocznych nad mensami, we wnękach osadzono malowane na płótnie

obrazy. W wielkim ołtarzu znajdował się malowany na płótnie, łaskami słynący obraz Niepokalanego Poczęcia, ozdobiony srebrną, miejscami pozłacaną sukienką. Parafię przy klasztorze erygowano pod koniec XVIII w. (istniała już w 1798). Murowany dwukondygnacyjny klasztor, kryty dachem gontowym, postawiono wraz z kościołem. Przy dziedzińcu klasztornym znajdowały się: drewniany, kryty gontem dom mieszkalny dla służby, drewniana obora ze słomianym dachem, drewniana stodoła, chlewy i dwie szopy, drewniana stajnia i wozownia pod jednym gontowym dachem, drewniany spichlerz, drewniany browarek pokryty dranicami. Klasztor został skasowany w 1832 r. przez władze carskie, a kościół rozebrano (na jego miejscu zbudowano cerkiew). Po kasacie klasztoru i utracie kościoła parafia została zniesiona, a niewielka murowana kaplica cmentarna wybudowana w 1812 r. (na miejscu drewnianej z 1801) stała się świątynią, filią par. horochowskiej. W 1830 r. w parafii funkcjonowała jedna parafia, w Bużanach (z kapelanem)¹⁸⁴.

¹⁸⁴ DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 765–766; SGKP, t. 3, s. 132; t. 2, s. 174; L. Popek, *op.cit.*, s. 63–64; Wołyniak [J.M. Giżycycki], *Zniesione...*, s. 73.

DUBNO (BERNARDYNI)

W 1614 r. książę Janusz Ostrogski, wojewoda krakowski, sprowadził do miasta bernardynów. Osadził zakonników przy drewnianym kościele przyzamkowym pw. św. Andrzeja i zapisał im na utrzymanie dziesięcinę snopową z dóbr dubieńskich i obfite naturalia. Ponieważ oddane zakonnikom pomieszczenia okazały się za małe, postanowił zbudować im na zachodnim krańcu miasta obronny klasztor i kościół, zabezpieczając na budowę odpowiedni kapitał. Przed jego śmiercią (1620) nie rozpoczęto budowy nowej siedziby zakonnej. Obowiązek wypełnienia woli księcia spadł na jego wnuka, syna Eufrozyny Ostrogskiej i Aleksandra Zasławskiego, Władysława Dominika Zasławskiego. Z powodu jego małoletności pracami zajął się jego ojciec, książę Aleksander. Dzięki jego działaniom w latach 1620–1629 postawiono klasztor oraz kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP.

Zakonnicy przenieśli się do niego w roku jego ukończenia. Wnętrze zdobiło dziewięć ołtarzy. W wielkim umieszczono obraz Matki Bożej, ofiarowany przez Walentego Molendę, podskarbiego księcia Janusza Ostrogskiego. Obraz ten otrzymał ok. 1595 r. od bernardynów z klasztoru św. Anny w Przyrowie k. Częstochowy. Początkowo znajdował się w jego domu, ale idąc za głosem wewnętrznym, dla większej czci, ofiarował go wraz żoną Turczynką, gorliwą katoliczką ochrzczonej dopiero przed ślubem. Obraz ten w krótkim czasie zasłynął licznymi łaskami. Książę Władysław Dominik ofiarował zakonnikom 73 h ziemi ornej, które później, po przejściu miasta przez Lubomirskich, obok kwesty, stały się podstawą utrzymania zakonników. Po raz pierwszy kościół konsekrowany był 7 lipca 1680 r. przez bpa Kazimierza Macieja Zwierza, biskupa pomocniczego łucko-brzeskiego. W 1720 r., podczas kapituły zakonnej, spalił się kościół. Odbudowali go zakonnicy, przy znacznej pomocy Kazimierza Ilińskiego, wojskiego kijowskiego i starosty niżyńskiego. W odbudowanym kościele, w ołtarzu św. Jana Nepomucena, zakonnicy umieścili krucyfiks wyproszony od państwa Faszczewskich z Zawiszowa. Krzyż ten, mocno zniszczony, miał przyplynieć Horyniem pod ich dwór. Po raz kolejny kościół i klasztor zniszczył pożar, który wybuchł 19 marca 1764 r. Świątynia po odnowieniu została powtórnie konsekrowana 31 lipca 1799 r. przez bpa Jana Chryzostoma Kaczkowskiego, łuckiego biskupa pomocniczego. Przed kościołem postawiono dwukondygnacyjną dzwonnice, w której zawieszono dwa duże dzwony. Murowany, na planie kwadratu, dwupiętrowy klasztor kryty gontowym dachem powstał w tym samym czasie co kościół. Przy dziedzińcu klasztornym stały następujące zabudowania gospodarcze: drewniana piekarnia z drewnutnią, wozownia, stajnia dla koni klasztornych oraz stajnia dla koni gościnnych, pod jednym gontowym dachem. W ogrodzie znajdowały się: murowana oficyna z mieszkaniami dla służby, kuchnia, izdebka dla stelmacha, oranżeria – pod wspólnym

gontowym dachem, domek mieszkalny kryty słomą, okrągły murowany spichlerz z trzema kondygnacjami do przechowywania zboża, drewniany browar, drewniany dom mieszkalny dla parobków, drewniana obora z czterema chlewami dla bydła kryta słomą, drewniany karmnik dla wieprzów, drewniana stodoła, drewniane stajnie z dwoma szopami oraz piwnice¹⁸⁵.

¹⁸⁵ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 430, 508–508v, 510v–513; L. Popek, *op.cit.*, s. 57; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 20–25; H.E. Wyczawski, *Dubno [w:] Klasztory bernardyńskie...*, s. 50–53.

¹⁸⁶ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 5–5v; SGKP, t. 2, s. 194; L. Popek, *op.cit.*, s. 56–57.

DUBNO (FARA)

Pierwszy, drewniany kościół wybudowano w mieście na początku XVII w. (parafię erygowano w 1612). Wiek później postawiono nowy, także drewniany, konsekrowany 15 kwietnia 1725 r. przez bpa Stefana Bogusława Rupniewskiego. Przy okazji przeprowadzonej wówczas wizytacji parafii potwierdzono dawniejsze nadania i ważność aktu erekcji (13 kwietnia 1725). Kościół ten, „przez dawność zruynowany”, zawalił się w 1789, w trakcie wichury. Z funduszy ówczesnego proboszcza, bpa Jana Chryzostoma Kaczkowskiego, biskupa pomocniczego i archidiacona łuckiego, wystawiono wówczas tymczasową drewnianą kaplicę pokrytą gontem, a równocześnie rozpoczęto budowę murowanego kościoła. W kaplicy tej były trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami. W głównym znajdował się obraz św. św. Piotra i Pawła oraz św. Jana Nepomucena (na górze). Po zbudowaniu fundamentów i wyprowadzeniu murów na powierzchnię przed 1799 r. prace budowlane przerwano. W 1807 r. mury kościoła miały zaledwie „kilka łokci” wysokości. W 1811 r. stary kościół zniszczył pożar. W latach 1817–1830 dokończono budowę nowego, kosztem parafian oraz dzięki staraniom ks. Alojzego Osińskiego. Wnętrze zdobiło siedem ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym znajdował się obraz św. św. Cyryla i Metodego (?). W 1827 r. w parafii były cztery kaplice: w Mirohoszczy, Mokrym, Warkowiczach i Czekowie¹⁸⁶.

¹⁸⁷ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 319, k. 1–3v;
DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 323, k. 1–1v, 19;
DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 999, k. 1v–2v;
DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 379; SGKP,
t. 2, s. 194; L. Popek, *op.cit.*, s. 57–58.

¹⁸⁸ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 480v;
R. Aftanazy, *op.cit.*, t. 5, s. 112–115.

DUBNO (KARMEŁITANKI TRZEWICZKOWE)

Karmelitanki sprowadziła do miasta księżna Teofila Lubomirska, marszałkowa koronna, która aktem fundacyjnym z 11 września 1688 r. nadała zakonowi ziemię pod budowę kościoła i klasztoru (akt zapisany w łuckich księgach grodzkich 31 sierpnia 1702). Dla sprowadzonych zakonnicy wybudowano drewniany kościółek. Murowany postawiono kosztem Anastazji Czarneckiej, podkomorzyny braclawskiej, oraz innych dobroczyńców. W 1690 r. nadano mu tytuł św. Józefa, co najprawdopodobniej wiązało się z poświęceniem kościoła i wprowadzeniem do niego nabożeństw. Świątynię konsekrował 17 września 1741 r. bp Franciszek Antoni Kobielski. Wnętrze ozdobiło osiem ołtarzy; w głównym umieszczono malowany na płótnie obraz Świętej Rodziny. Murowany dwukondygnacyjny klasztor powstał z funduszy zakonu (jedno skrzydło klasztoru) i księcia Pawła Sanguszki, marszałka wielkiego koronnego (pozostała część klasztoru). Został on ukończony dopiero w 1824 r. Obok klasztoru znajdowała się drewniana oficyna kryta gontem, w której mieszkali spowiednik i prokurator klasztoru. Obok postawiono drewniany podpiwniczony budynek kryty gontem, w którym znalazły się kuchnia i piekarnia. Po drugiej stronie klasztoru zbudowano z drewna dom na pomieszczenie spiżarni i drewnutni, kryty gontem. Za klasztorem, idąc ku rzece, postawiono drewnianą, krytą słomą stajnię i oborę oraz drewniany spichlerz¹⁸⁷.

GRÓDEK (KAPLICA)

Kaplica w parafii rówieńskiej, w oficynie pałacu Władysława Esterhazego, otwarta za zgodą konsystorza żytomierskiego z 28 lipca 1797 r. O prawo posiadania kaplicy postarał się ojciec właściciela, Walenty, z którego inicjatywy wybudowano nowy pałac wraz z oficynami¹⁸⁸.

HOŁOBY

Murowany kościół rozpoczęto stawiać w 1700 r. z funduszy Stefana Jeruzelskiego, podstolego podlaskiego. Pracę ukończono dzięki dotacjom syna fundatora, Józefa; świątynię poświęcono 27 sierpnia 1728 r. Ówczesny dziedzic wystawił dokument fundacyjny zapisany 21 lipca 1728 r. w łuckich księgach grodzkich, co pozwoliło 27 sierpnia tegoż roku bpowi Stefanowi Bogusławowi Rupniewskiemu, ordynariuszowi łuckiemu i brzeskiemu, erygować przy świątyni nową parafię. Po jej zniszczeniu w 1783 r. przez pożar wzniesiony przez piorun została ona odbudowana z funduszy Ludwika Wilgi, wojewody czer nihowskiego. Kościół konsekrował 20 kwietnia 1802 r. bp Kasper Cieciszowski. Świątynia wybudowana była w formie krzyża, złączona z trójkondygnacyjną wieżą pokrytą ośmiokątnym dachem z blachy. Dach kościoła pokryto dachówką. Po obu stronach prezbiterium były dwie kaplice oraz skarbiec i zakrystia. Wnętrze kościoła pokryto polichromią. Zdobiło go również siedem ołtarzy malowanych na ścianie lub z drewnianymi nadstawami. Ołtarz wielki był malowany *al fresco* na ścianie, w framudze umieszczono obraz Matki Bożej¹⁸⁹.

HOROCHÓW

Parafia ta występuje w wykazie z 1604 r., powstała więc przy końcu XVI stulecia. Pierwszy potwierdzony źródłowo kościół, drewniany, pw. Wniebowzięcia NMP i Podwyższenia Krzyża Św., został zbudowany w 1619 r. z fundacji księcia Adama Aleksandra Sanguszki i jego żony Katarzyny Uchańskiej (akt fundacji z 4 kwietnia 1619, potwierdzony wpisem do akt konsystorza łuckiego 20 kwietnia 1619). Konsekrował go w 1626 r. bp Stanisław Łubieński. W 1718 r. nowy, także drewniany kościół, z murowaną kaplicą, wybudowano kosztem Joanny z Potockich Wielhorskiej, kasztelanki wołyńskiej. Konsekrował go w 1724 r. bp Samuel Jan Ozga, ordynariusz

189 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 18, k. 1–1v; SGKP, t. 3, s. 105; L. Popek, *op.cit.*, s. 99–100.

¹⁹⁰ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 727; DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; SGKP, t. 3, s. 132; L. Królik, *op.cit.*, s. 135–136, 146; L. Popek, *op.cit.*, s. 65.

kijowski. Przez jakiś czas duszpasterstwo prowadzili przy nim trynitarze. 24 maja 1802 r. kościół wraz z miastem zniszczył pożar. Do sprawowania obrzędów postawiono obok pogorzelska drewnianą kaplicę, z inicjatywy ówczesnego plebana Andrzeja Lublińskiego, kanonika smoleńskiego (zgodę na sprawowanie nabożeństw wydadno w konsystorzu łuckim 1 września 1802). Nowy kościół, tym razem murowany, w stylu empirowym, wybudowano na koszt właściciela dóbr Walerego Strojnowskiego. Prace zakończono i kościół konsekrowano w 1808 r. (bp Hieronim Strojnowski). W 1830 r. w parafii było sześć kaplic (Nowsiółki, Boryszkowicze, Pieczychwosty, Lemieszów, Dereczyn, Olizarów)¹⁹⁰.

HORODYSZCZE (KARMELICI TRZEWICZKOWI)

W 1604 r. we wsi funkcjonowała kaplica. Pierwszy, drewniany kościół pw. Nawiedzenia NMP wraz z klasztorem powstał z fundacji Jana Pogroszewskiego, podsędka podolskiego, i jego dwóch żon, Zofii i Apolonii (akt fundacji z 1661, potwierdzony przez bpa M. Prażmowskiego 24 sierpnia 1661; wpisany do metryki koronnej 30 lipca 1663). Murowany kościół sprawili dla karmelitów bracia Józef i Jan Lubomirscy. Prace budowlane trwały od 1741 do 1746 r. Kościół z dwoma wieżami, dwoma kaplicami i dwoma chórami pokryty był z jednej strony gontem, z drugiej – blachą miedzianą. W jednej wieży powieszono trzy dzwony, jeden większy i dwa mniejsze; w drugiej umieszczono zegar. 4 kwietnia 1814 r. spaliła się wieża zegarowa. Została odbudowana dwa lata później, ale remont zegara trwał przez wiele lat. Świątynię konsekrował 12 marca 1782 r. bp Jan Chryzostom Kaczkowski. We wnętrzu ustawiono dziewięć ołtarzy, we wszystkich były drewniane nadstawy z obrazami malowanymi na płótnie. W głównym ołtarzu umieszczono słynący łaskami obraz Matki Bożej Szkaplerznej. Pierwszy drewniany klasztor wybudowano w latach 1661–1664 na placu zwanym Okop, z fundacji Jana Pogroszewskiego. Murowany

dwukondygnacyjny klasztor kryty dachówką wybudowano w tym samym czasie co kościół. Na dziedzińcu klasztornym postawiono zabudowania gospodarcze, murowane, kryte gontem: spiżarnię, drewnię, stajnię i wozownię oraz dom mieszkalny dla służby kościelnej¹⁹¹.

¹⁹¹ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 290–29v; SGKP, t. 14, s. 444; t. 3, s. 144.

HORYŃGRÓD

Pierwotny, drewniany kościół w Krupie (dawna nazwa miasteczka), pw. Przemienienia Pańskiego, został wybudowany i wyposażony przez księcia Albrechta Stanisława Radziwiłła i jego żonę Krystynę z Lubomirskich (akt fundacji z 10 grudnia 1643, zapisany 30 grudnia 1643 w Metryce Koronnej; transakcja funduszowa została uszczegółowiona w Wilnie 10 grudnia 1644). Pod koniec XVIII w., jak zaświadcza protokół wizytacji, parafia korzystała z czwartego drewnianego kościoła wybudowanego w tym miejscu. Wzniesiono go w 1754 r. z drewna sosnowego, bez podmurówki, z zakrystią, później dobudowano murowaną kaplicę grobową dla zmarłych dziedziców; pokryty był gontem. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze: wielki malowany na ścianie z obrazem Przemienienia Pańskiego wykonanym na płótnie, boczne – na płótnie. Na przykościelnym cmentarzu stała ośmiosłupowa drewniana dzwonnica, w której wisiały trzy małe dzwony. Kościół ten został rozebrany za rządów księcia Gabriela Czetwertyńskiego, by na jego miejscu zbudować nowy, murowany (nabożeństwa zaprzestano odprawiać w 1816 ze względu na zły stan budowli; robotę zakończono 12 września 1817). Prace budowlane rozpoczęto 16 września 1817 r., dzień później miejscowy pleban ks. Tomasz Szymkowicz poświęcił kamień węgielny. W czasie budowy nabożeństwa odprawiano w kaplicy cmentarnej, za pozwoleniem wydanym 12 września 1817 r. przez bpa Kaspra Cieciszowskiego. W stanie surowym świątynia ta, wraz z dwoma kaplicami, zakrystią i skarbcem, została ukończona w 1821 r. W latach 1822–1823 sprawiono wyposażenie wnętrza, a w następnym

¹⁹² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 317, k. 1–2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 932, k. 4; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 484–490v; SGKP, t. 12, s. 606; L. Popek, *op.cit.*, s. 169–170.

¹⁹³ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 318, k. 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 889, k. 2; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 296–299; SGKP, t. 3, s. 207; t. 15, cz. 1, s. 599.

wybudowano wokół murowane ogrodzenie. Wnętrze kościoła ozdobiono polichromią i sztukaterią. Ustawiono trzy ołtarze ozdobione sztukaterią i obrazami w ramach. W głównym umieszczono obraz Matki Bożej, zasłaniany obrazem Przemienienia Pańskiego przeniesionym ze starego kościoła. Przy kościele stała murowana dzwonnica, w której zawieszono dwa dzwony. W 1830 r. w parafii była jedna kaplica, w Horbakowie¹⁹².

HULEWICZÓW

Drewniany kościół pw. św. Michała Arch. został ufundowany przed 1641 r. przez Jerzego Hulewicza, podkomorzego łuckiego (8 marca 1641 jego synowie Wacław i Jan zobowiązali się do corocznego płacenia parafii 600 złp, potwierdzając tym samym wcześniejszą decyzję ojca). Fundację kościoła i parafii potwierdził on przed 1650 r. (dokument potwierdzający został oblatowany w łuckim konsystorzu generalnym 22 stycznia 1650). Murowany kościół, z babińcem i zakrystią, kryty gontowym dachem, wzniesiono w 1762 r. z fundacji Hieronima Gostyńskiego, podkomorzego czernihowskiego. Wnętrze kościoła ozdabiała pięć ołtarzy malowanych na murze. W wielkim znajdował się obraz Pana Jezusa, zasuwany obrazem św. Michała Arch. W rogu przykościelnego cmentarza stała murowana czterosłupowa dzwonnica, z zawieszonymi w niej trzema dzwonami różnej wielkości¹⁹³.

IWNICA (FRANCISZKANIE)

Pierwotny, drewniany kościół pw. Trójcy Św. wybudowano w 1754 r. z fundacji Łętowskiego, podkomorzego przemyskiego (akt fundacji z 9 lipca 1754). Konsekwował go 31 maja 1762 r. bp Andrzej Załuski. Nowy właściciel miasteczka Jan Antoni Czarnecki, kasztelan braclawski, 8 grudnia 1764 r. wydał akt fundacji klasztoru dla paulinów. Ci jednak w styczniu 1766 r. nie wyrazili zgody na objęcie placówki. 13 maja 1766 r. ks. Jan Kolumna

Czomowski, pierwszy proboszcz iwnicki, ustanowił fundusz dla utrzymania plebana i wikariusza w wysokości 20 tys. złp (darowiznę zapisał w aktach grodzkich żytomierskich). W 1778 r. opuścił parafię i uchylił swój zapis. Wówczas zniesiono parafię, a jej terytorium przyłączono do parafii leszczyńskiej. W 1783 r. wybudowano w miasteczku nowy, drewniany klasztor kryty gontem dla franciszkanów, z fundacji Józefa Czarneckiego, syna pierwszego fundatora (akt fundacji z 11 września 1783, zaaprobowany w konsystorzu kijowskim w Żytomierzu 24 października 1783). Kościół ozdobiony był trzema ołtarzami z drewnianymi nadstawami; w głównym umieszczono obraz Trójcy Św. Świątynia ta wraz z klasztorem spaliła się 16 września 1808 r. od ognia zaprószonego w kwartale żydowskim. Nowy, także drewniany klasztor ukończono budować w 1817 r. W połowie budynku urządzono tymczasową kaplicę, w której znajdowały się trzy ołtarze z powieszonymi nad nimi obrazami, w głównym zaś – obraz Matki Bożej. Kaplicę poświęcił Kazimierz Bielecki, gwardian klasztoru, na podstawie indultu wystawionego w konsystorzu żytomierskim 23 września 1817 r. Budynek kryty był gontowym dachem. Nowy, murowany kościół wybudowano w 1826 r. kosztem barona Jana Szoduara, miejscowego dziedzica¹⁹⁴.

¹⁹⁴ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 327, k. 1–10; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 8, k. 59–60; SGKP, t. 3, s. 326; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 186.

JAŁOWICZE (DOMINIKANIE)

Murowany kościół budowano w latach 1669–1670 z fundacji Samuela Dolmata-Isajkowskiego, sędziego ziemskiego łuckiego w 1669 r. (akt fundacji z 23 grudnia 1664, zatwierdzony przez króla Jana Kazimierza 28 grudnia 1665 i bpa łuckiego Tomasza Leżeńskiego 16 listopada 1668). Wznoszoną świątynię poświęcił i przeznaczył do kultu 12 stycznia 1670 r. ks. Fryjewicz, surogat łucki, pw. Ofiarowania NMP. Wizytujący go w 1807 r. napisał, że kościół potrzebował nowego dachu i naprawy popękanych ścian. Po przeprowadzonych pracach naprawczych świątynię pw. Ofiarowania NMP i św. Jana Chrzciciela

195 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 196v–197, 199v–200v; SGKP, t. 3, s. 387; L. Popek, *op.cit.*, s. 137; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 51–53.

196 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 197–198; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 28, k. 1–3, 18; SGKP, t. 3, s. 396.

konsekrował w 1820 r. bp Jan Kanty Podhorodeński. Na zewnątrz kościoła znajdowała się drewniana dzwonnica, na czterech słupach, bez zadaszenia, w której wisiały cztery niewielkie dzwony. Murowany parterowy klasztor wybudowano na koszt Władysława Krzyszkowskiego, starosty włodzimierskiego (zm. 1720). Na dziedzińcu klasztornym były wybudowane oficyny i spichlerz z lodownią. Pozostałe zabudowania gospodarcze znajdowały się w folwarku oddalonym od klasztoru o 300 kroków. Parafia została erygowana w 1796 r. przez bpa Kaspra Cieciszowskiego¹⁹⁵.

JAMPOL

Pierwotny, drewniany kościół pw. św. Kazimierza ufundował w 1646 r. Janusz Mikołaj Wiśniowiecki, pierwszy pleban. Świątynia została zniszczona podczas wojen kozackich. W 1723 r. odnowiono ją kosztem księcia Janusza Antoniego Wiśniowieckiego, wojewody krakowskiego, i jego żony Teofili z Leszczyńskich (akt fundacji wystawiony 21 kwietnia 1723; oblatowany w krzemienieckich księgach grodzkich 15 czerwca 1746). W 1780 r. spłonął. Nowy, również drewniany, z babińcem, zakrystią i skarbczykiem, kryty gontem, wybudowano w 1781 r. kosztem Jana Sieniuta. Wewnątrz, w miejscu ołtarzy, na ścianach obitych papierem powieszono obrazy. „W miejscu ołtarza wielkiego mensa drewniana, na której cyboryum, także drewniane, niebieską farbą malowane *in forma* szafeczki. Obraz Matki Boskiej w ramach posrebrzanych na płótnie malowany, czarnym aksamitem tło wybite maiący, z sukienką miedzianą połączoną, z dwiema koronami, dwunastą gwiazdkami”. Po lewej stronie kościoła, na przykościelnym cmentarzu, czterosłupowa drewniana dzwonnica kryta gontowym dachem, w której zawieszono trzy dzwony. W 1830 r. na terenie parafii była jedna kaplica, na cmentarzu parafialnym, pw. św. Mikołaja¹⁹⁶.

JANÓWKA (BERNARDYNI)

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP ufundował Mikołaj Jeło-Maliński, rzymski katolik pochodzący z mało znanego rodu szlachty wołyńskiej. W wyniku umowy (1628) z ówczesnym prowincjałem ruskim Aleksandrem Świrskim podarował on, wraz z żoną Krystyną z Wiśniowieckich, bernardynom grunt oraz sfinansował budowę drewnianego kościoła i klasztoru (akt fundacji wydany 14 kwietnia 1629, potwierdzony 23 lipca 1630). Niektórzy badacze sądzą, że Mikołaj zmarł przed sfinalizowaniem umowy, a budowę klasztoru miała prowadzić jego żona, wówczas jeszcze należąca do Cerkwii prawosławnej. Nowy dwukondygnacyjny konwent i kościół, tym razem murowany, rozpoczęli stawiać bernardyni w 1740 r. z funduszy pozyskanych od wielu ofiarodawców, w tym od żyjącej jeszcze fundatorki Krystyny Malińskiej (w 1645 pochowała drugiego męża, Piotra Daniłowicza). Ojciec Hieronim Wyczawski, na podstawie akt zakonnych, był zdania, że murowany kościół i klasztor rozpoczęto budować po zakończeniu wojen kozackich, w trakcie których zostały zniszczone pierwsze drewniane zabudowania. Przed frontem kościoła była murowana dzwonnica. W 1809 r. piorun zniszczył jej najwyższą kondygnację. Pozostała część nakryto w 1818 r. gontowym dachem. Wtedy też zawieszono w wieży dwa „mierne” dzwony. Wnętrze kościoła ozdabiała pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W wielkim znajdował się obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem, ozdobiony srebrnymi koszulkami i koronami oraz srebrnymi wotami (w 1818 było ich 60). Obraz ten otrzymał ojciec Krystyny Adam Wiśniowiecki od Dymitra Samozwańca. Cały kompleks klasztorny kryty był gontowym dachem. Za ołtarzem znajdował się chór zakonny. W ogrodzie zaś – drewniana wozownia, wołownia i stajnia pod jednym dachem krytym słomą oraz browarek z izbą czeladną i składzikiem, kryty dranicami. Na dziedzińcu postawione były: drewniana obora, chlew dla drobiu i niewielka kuźnia

197 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 236, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 363, k. 1-3v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 472, 524; SGKP, t. 3, s. 432; t. 15, cz. 1, s. 638; H.E. Wyczawski, *Janówka [w:] Kłasztory bernardyńskie...*, s. 96-97; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 25-26.

198 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 492, k. 1-2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 900, k. 1-1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1045, k. 1-1v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 60-65v; SGKP, t. 3, s. 735; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 53-54; L. Poppek, *op.cit.*, s. 71.

kryte słomą oraz mieszkanie dla organisty, w 1819 r. przerobione ze starej kuźni krytej tartarcami, a także stodoła na słomę i siano. W 1832 r. władze zniosły klasztor, a rok później oddały kościół prawosławnym¹⁹⁷.

KAMIEŃ KOSZYRSKI (DOMINIKANIE)

Drewniany kościół pw. św. Michała Arch. i Aniołów Stróżów zbudowany w 1638 r. dla dominikanów kosztem księcia Adama Aleksandra Sanguszki, wojewody wołyńskiego, oraz jego żony Katarzyny z Uchańskich (zapis fundacyjny z 30 grudnia 1637; potwierdzony przez króla Władysława IV 30 kwietnia 1639). W 1802 r. napisał o nim wizytator, że „zupełnego odnowienia potrzebuje, gdyż dla dawności swojej ostatnią ruiną grozi”. Wnętrze kościoła zdobiło 11 ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W wielkim znajdował się obraz św. Michała Arch. Za nim zaś – chór zakonny. Przed kościołem była drewniana czterospłowa, kryta gontem dzwonnica, w której wisiały dwa dzwony i sygnaturka. Równocześnie ze świątynią postawiono z drewna, na planie czworoboku, parterowy klasztor kryty gontem. Podobnie jak kościół, w latach 30. XIX w. klasztor groził zawaleniem ze względu na wiek budynku. Na dziedzińcu klasztornym znajdowały się: jednopiętrowy murowany skarbczyk kryty gontem, murowana piwnica, drewniana, kryta dranicami piekarnia z alkierzem, drewniana, kryta słomą oranżeria z dobudowaną chatą dla ogrodnika, dom dla organisty kryty dranicami, oficyna dla gości i „studentów”, drewniany spichlerz, stajnia, drewniana stajnia i wozownia pod jednym dachem krytym słomą oraz drewniany browar kryty dranicami. Na początku lat 20. XIX w. dominikanie rozpoczęli gromadzić materiał (cegły, wapno, surowe drewno) na budowę nowego kościoła i klasztoru. Prace budowlane rozpoczęto 1 maja 1830 r. od poświęcenia kamienia węgielnego. Nową świątynię ze skarbcem i zakrystią ukończono w 1837 r. Budowano ją z funduszy zakonnych i składem wiernych¹⁹⁸.

KATERYNBURG

Kościół pw. św. Józefa, z zakrystią i skarbczykiem, zbudowano z drewna sosnowego w 1773 r. z fundacji Józefa Wincentego i Katarzyny z Sosnowskich Platerów, kasztelanostwa trockiego. Wnętrze ozdabiał ołtarz wielki z drewnianą nadstawą pochodzący z dawnej kaplicy jezuitów w Okuninie, darowany przez Jana Nepomucena Podhorskiego, pułkownika kawalerii narodowej. W wielkim ołtarzu znajdował się obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Ołtarzy bocznych nie było, jedynie nad mensami ołtarzowymi zawieszono na ścianach obrazy Matki Bożej ze św. Józefem oraz Matki Bożej z Dzieciątkiem. Początkowo świątynia miała status kaplicy publicznej parafii łanowieckiej. W miasteczku chcieli osiąść trynitarze, ale na skutek zaistniałych kontrowersji nie doszło do umowy pomiędzy nimi a Platerami, właścicielami dóbr. Dzięki staraniom plebana łanowskiego Klemensa Sebastiana Orzechowskiego Józef Plater zgodził się na erygowanie przy kościele parafii, którą miało obsługiwać duchowieństwo diecezjalne, oraz wyznaczenie funduszu na utrzymanie plebana. 7 marca 1794 r. w rezydencji Platerów w Horyncu spisano akt fundacji przy udziale delegatów wyznaczonych przez konsystorz łucki, plebana kupelskiego Jana Kantego Wiśłockiego i wspomnianego wyżej plebana łanowskiego (akt wpisano do ksiąg krzemienieckich i oblatowano 23 kwietnia 1794 w zasławskich aktach grodzkich). Po spełnieniu wszystkich formalności dokument erekcyjny wydano 1 maja 1795. Administratorem nowej parafii został pleban w Łanowcach. W 1807 kościół był w stanie ruiny „i do niebawnego upadku w ścianach swych nachylony, potrzebuje niezwłoczney reparacyi, bo podwaliny są pogniłe, ściany z zamków powychodziły, dach z gontów pobity ze wszystkim zgniły, tak że w czasie śloty, w lecie pełno bywa w nim wody, a zimą śniegu; szalowanie z tarcic miejscami będące, opada; facyata i gzymсы walą się; kopuła zostaje bez krzyża; okna znacznie powyłukane; wiatr ścianami przez szpary wciskający się światło gasi”¹⁹⁹.

¹⁹⁹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 230, k. 1–4v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 54, k. 73–74v; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 3–4.

200 CDIAUK, f. 1045, op. 2, sp. 302, k. 1-1v; DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 17, k. 409-411, 418v-419v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 555; SGKP, t. 3, s. 937; L. Popek, *op.cit.*, s. 93-94.

KAZIMIRKA

Pierwszy, drewniany kościół wybudowany był w 1629 r. przez księcia Albrechta Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego (akt fundacji z 2 stycznia 1629 przechowywany w aktach kapituły ołyckiej, zapisany 15 kwietnia 1638 w Metryce Koronnej i potwierdzony 23 marca 1639 przez bpa Andrzeja Gębickiego, ordynariusza łuckiego i brzeskiego). Został on zniszczony w 1656 r. przez Tatarów i Kozaków. Nowy, murowany, z zakrystią i skarbcem, budowano w latach 1656-1670 ze składek wiernych. Prace rozpoczął ówczesny pleban ks. Feliks Bachowski, kustosz kolegiaty ołyckiej, a zakończył jego następca – ks. Jan Bielecki, kanonik ołycki. Restaurowany w 1770 r. pod kierunkiem ks. Józefa Bieleckiego. Konsekrował go, pw. św. Kazimierza, 8 września 1824 r. bp Jakub Dederko. W świątyni umieszczono trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w wielkim wisiał łaskami słynący obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem ozdobiony srebrnymi sukienkami i koronami, zasuwany obrazem św. Kazimierza. Wokół obrazu Matki Bożej wisiało 176 srebrnych wotów (1811). W rogu przykościelnego cmentarza – sześciostłupowa drewniana dzwonnica kryta gontem, w której zawieszono dwa większe i trzy mniejsze dzwony²⁰⁰.

KISIELIN (KARMELICI TRZEWICZKOWI)

Pierwszą, drewnianą świątynię sprawił w miasteczku w 1685 r. Stanisław Kowalewski, łowczy kijowski. Kolejni właściciele dóbr – Abraham Gołuchowski, stolnik mielnicki i podkomorzy litewski, wraz z żoną Marianną ufundowali przy nim drewniany klasztor dla karmelitów trzewickowych (erekcja 11 lipca 1691). Również oni sfinansowali budowę murowanego kościoła, trwającą od 1695 do 1720 r. Świątynię, pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, konsekrował w 1746 r. bp Franciszek Antoni Kobielski. Parafię przy nim erygował w 1726 r. bp Stefan Bogusław Rupniewski. Wnętrze kościoła ozdobiło

dziewięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym znajdował się malowany na płótnie obraz Niepokalane-go Poczęcia NMP. Murowany, kryty gontem, piętrowy klasztor budowano w tym samym czasie co kościół. Jak zaświadcza protokół wizytacji z 1802 r., budynek nie był ukończony. W 1830 r. w parafii funkcjonowały cztery kaplice: w Dorosynie (Doroczynie), Babiach, Worączynie (Woronczyń), Swiniarzynie. W 1832 r. klasztor został zniesiony, a duszpasterstwo parafialne zostało przejęte przez duchowieństwo diecezjalne²⁰¹.

201 DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 319; SGKP, t. 4, s. 109; L. Popek, *op.cit.*, s. 65–66; K. Królik, *op.cit.*, s. 135, 145; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 102–104.

KLEWAŃ

Drewniany kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP wybudowano w 1598 r. z fundacji księcia Jerzego Czartoryskiego (akt erekcji kościoła i parafii z 9 października 1598, oblatowany 12 stycznia 1599 w łuckich aktach ziemskich). Książę Michał Jerzy Czartoryski, kasztelan wołyński, 20 czerwca 1630 r. pomnożył fundusz, dzięki któremu rozpoczęto wznosić murowaną świątynię podniesioną do godności prepozytury. Konsekrował ją w 1637 r. Stanisław Łoza h. Korab, biskup pomocniczy diecezji łuckiej. W 1739 r. piorun zniszczył budynek. Odbudowano go staraniem Samuela Służewskiego, miejscowego prepozyta, z funduszy księżnej Izabeli Czartoryskiej. Prace renowacyjne ukończono w 1747 r. Powtórnie konsekrował go 4 września 1799 r. bp Kasper Cieciszowski. Świątynia, z babińcem, dwoma kaplicami, zakrystią i skarbcem, była pokryta dachówką, a dwie wieże – białą blachą. Wnętrze kościoła zdobiło pięć ołtarzy; wielki – malowany na ścianie prezbiterium *al fresco* z obrazem na płótnie przedstawiającym Zwiastowania NMP; boczne – na czterech filarach *al fresco*, w dwóch kaplicach z murowaną i drewnianą nadstawą; we wszystkich ołtarzach bocznych były zawieszony obrazy malowane na płótnie. W kościele znajdują się relikwie św. Bonifacego, przeniesione z Rzymu w 1642 r. przez księcia Floriana Czartoryskiego. W ogrodzeniu plebanii znajdowała się murowana

²⁰² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 901, k. 1, 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1003, k. 1–9; SGKP, t. 4, s. 139; L. Poppek, *op.cit.*, s. 173–174.

²⁰³ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 797–198v; SGKP, t. 6, s. 547; t. 15, cz. 2, s. 94; L. Poppek, *op.cit.*, s. 59.

dzwonnica kryta dachówką. W dolnej kondygnacji była brama do ogrodu plebańskiego, a w górnej zawieszono trzy duże dzwony. 3 lipca 1832 r. gwałtowna burza zerwała pokrycie wieży kościelnej i wyrwała lub powybiła okna. Prace renowacyjne zakończono przed zimą tegoż roku. W 1830 r. w parafii były cztery kaplice: w Klewaniu (kaplica szkolna), Płosce, Hruszowicy i Bronnikach²⁰².

KOBLIN

Pierwszy kościół, pw. św. Michała Arch., postawiono, wypełniając zapis testamentowy właściciela dóbr Jana Jakubowicza Montowta Koblińskiego. W 1570 r. polecił on swojej żonie Barbarze z Poryckich wybudować kościół na zamku koblińskim i opatrzyć go w wystarczające fundusze. Wyasygnowała ona na ten cel fundusze, które uzupełnili kolejni właściciele dóbr: Aleksandra Siemiaszkowa, kasztelanowa braclawska (w 1586) i jej syn Marcin (1595). W wyniku tych zabiegów w 1586 r. wybudowano świątynię. Znajdowały się w niej trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w wielkim umieszczono obraz Matki Bożej. Następny, drewniany z murowaną zakrystią postawiono w 1701 r. Kolejną, także drewnianą świątynię postawiono w latach 1800–1805 obok starej, z czasem rozebranej. Inicjatorem budowy był miejscowy pleban Tadeusz Podgórski, kanonik smoleński i dziekan dubieński, który na polecenie konsystorza poświęcił gotowy budynek. Fundusze na wzniesienie kościoła ofiarowała miejscowa szlachta. Od 1586 do 1833 r. w Koblinie była siedziba parafii, następnie przeniesiona do Młynowa²⁰³.

KODNIA (AUGUSTIANIE)

Pierwotny, drewniany kościół, powstały z fundacji Krzysztofa Tyszkiewicza, został zniszczony w 1670 r., podczas najazdu Tatarów. Następny, wraz z klasztorem, ufundowali w 1757 r. bracia Głęboccy: Józef, skarbnik żytomierski, Felicjan, podstoli braclawski, i Mikołaj, łowczy

parnawski (akt fundacji 1 października 1757; 10 marca 1758 konsystorz żytomierski wydał pozwolenie na poświęcenie placu pod budowę). Uległ on pożarowi pod koniec XVIII w. Nowy, również drewniany, pw. Matki Bożej Pocieszenia i św. Augustyna, z kruchtą, skarbcem i zakrystią, wybudowano z jałmużny dzięki staraniom przeora Donata Zembrzuskiego. Wnętrze zdołały trzy ołtarze, główny namalowany *al fresco* na ścianie prezbiterium, boczne – na płótnie. W ołtarzu głównym umieszczono malowany na płótnie obraz Matki Bożej Pocieszenia ze św. Augustynem. W tym samym czasie powstał również drewniany jednopiętrowy klasztor kryty gontem. W 1810 r. był remontowany (m.in. zmieniono pokrycie dachu). Kolejny, murowany z cegły kościół, z zakrystią i skarbcem, wystawiono w latach 1822–1827 z fundacji Stanisławy Korzeniowskiej z d. Głębockiej. Wnętrze zdołały trzy mozaikowe ołtarze ze stiukowymi ozdobami (w 1828 jeszcze nie były ukończone). Obok kościoła stała dwukondygnacyjna dzwonnica, na parterze której znajdowała się brama do klasztoru, a na piętrze – dzwony. Murowany z cegły klasztor o dwóch kondygnacjach, kryty gontem, wzniesiono w tym samym czasie co kościół. W 1817 r. przy dziedzińcu klasztornym znajdowały się następujące zabudowania: drewniana kuchnia z przystawioną izbą z alkierzem oraz karmnikiem dla wieprzy, pod jednym dachem krytym dranicami; dwie drewniane stajnie pod jednym dachem krytym słomą; drewniana szopa z wozownią, dwoma chlewami i składem gospodarczym pod jednym dachem krytym słomą; szopa pleciona z chrustu kryta słomą do schowania wozów; drewniany, kryty słomą spichlerz. W ogrodzie znajdowały się dwie piwnice. Pozostała zabudowa gospodarcza zlokalizowana była na pobliskim folwarku klasztornym. W 1832 r. władze carskie zniosły konwent, a parafię przejęło duchowieństwo diecezjalne²⁰⁴.

²⁰⁴ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 303, k. 1–5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 806, k. 1–3; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 635, 639; SGKP, t. 15, cz. 2, s. 99; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 167–170.

205 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 331, k. 1–2, 10; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 490, k. 1–1v, 7–7v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1007, k. 1–1v, 9, 14; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 68–71, 72v–73v; SGKP, t. 15, cz. 2, s. 103; L. Popek, *op.cit.*, s. 76.

KOŁKI

Pierwszy, drewniany kościół pw. Wniebowzięcia NMP ufundował Samuel Kazimierz Leszczyński, oboźny koronny (akt fundacji 14 kwietnia 1674, oblatowany w łuckich aktach grodzkich 10 listopada 1691), przenosząc do Kołków pierwotny fundusz parafii w Czartorysku. Aprobatę dla tej decyzji wydał 10 listopada 1683 r. oficjał łucki i archidiakon kijowski Sebastian Tryiewicz. W 1761 r., ze względu na zły stan kościoła, staraniem plebana Antoniego Markowskiego wybudowano kolejny, również drewniany, z dwoma wieżami, zakrytą i skarbcem (prace rozpoczęto 10 sierpnia 1761). Na początku XIX w. świątynia ta wymagała pilnego remontu. Wnętrze ozdabiała cztery ołtarze, trzy z drewnianymi nadstawami, jeden – z nadstawą malowaną na ścianie. W wielkim znajdował się obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem, zasuwany obrazem Wniebowzięcia NMP. Przy bramie przykościelnego cmentarza stała drewniana dzwonnica. Dokument erygujący parafię i potwierdzający przeniesienie fundacji wystawił 28 czerwca 1683 r. Sebastian Fryiewicz, oficjał łucki. W 1832 r. w parafii było sześć kaplic: w Kołkach (na cmentarzu), Mykowie, Łyszczu, Hodomiczach, Czetwertni i Sobotynie²⁰⁵.

KOŁODNO

Pierwszy, drewniany kościół filialny należący do parafii w Tarnopolu postawiono z fundacji Tomasza i Katarzyny z Ostrogskich Zamojskich, wojewodów kijowskich, ówczesnych dziedziców dóbr kołodeńskich (akt erekcji 23 maja 1623, oblatowany w tych czasach w lwowskich księgach ziemskich). Podległość pod parafię tarnopolską ustała w 1783 r. na mocy decyzji dworu wiedeńskiego. W latach 1777–1779 wybudowano w Kołodnie, z drewna i cegły w technice „pruskiego muru”, krytą słomą kaplicę publiczną, staraniem Michała Rzewuskiego, wojewody podolskiego, za zgodą arcybiskupa lwowskiego Wacława

Hieronima Sierakowskiego. Poświęcił ją w 1779 r., za zgodą owego arcybiskupa, kapelan Kandyd Olędzki, karmelita trzewickowy. Wnętrze ozdobił wielki ołtarz z drewnianą nadstawą, w której umieszczono obraz Matki Bożej Częstochowskiej. Na zewnątrz znajdowała się murowana dzwonnica pokryta gontowym daszkiem, z bramą do kaplicy, nad którą wisiały trzy dzwony. Murowany kościół pw. św. Marcina, z babińcem, zakrystią i skarbcem, rozpoczęto wznosić w 1793 r. z fundacji Leonarda Marcina Świejkowskiego, wojewody podolskiego. Prace budowlane zakończono we wrześniu 1801 r. dzięki decyzjom syna fundatora, Adama Świejkowskiego (kościół został poświęcony 11 listopada 1801 przez ks. Bazylego Strumińskiego, ówczesnego plebana, za zgodą ordynariusza). Wnętrze ozdobiły trzy ołtarze: główny z drewnianą nadstawą, w której umieszczono obraz Matki Bożej Częstochowskiej przeniesiony z poprzedniej kaplicy, boczne z nadstawami namalowanymi na ścianach i zawieszonymi w nich obrazami na płótnie²⁰⁶.

206 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 333, k. 1–1v, 3v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 190–192v; SGKP, t. 4, s. 279; L. Popek, *op.cit.*, s. 114–115.

KONIUCHY

Pierwszy, drewniany kościół pw. Wniebowzięcia NMP wybudowano w 1667 r. kosztem Wacława Hulewicza, łuckiego sędziego ziemskiego, a następnie kasztelana braclawskiego (akt fundacji z 13 czerwca 1667; zapisany w aktach trybunału lubelskiego 5 lipca 1667). 7 stycznia 1703 r. Michał i Zofia z Czarneckich Potoccy potwierdzili i uzupełnili wcześniejszą fundację (24 stycznia 1703 zapisana w aktach konsystorza łuckiego, 28 lutego 1758 w aktach grodzkich włodzimierskich). Nowy kościół, również drewniany, z kruchtą, dwoma kaplicami, zakrystią i skarbczykiem, postawiono w 1757 r. kosztem i staraniem prałata Karola Orłowskiego, miejscowego plebana. Wnętrze ozdobiły trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w wielkim znajdował się obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem, pokryty srebrnymi sukienkami, zasuwany obrazem św. Piotra i Pawła App. Na przykościelnym cmentarzu

²⁰⁷ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 231, k. 1–2, 6v; DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 123–123v, 138–140; SGKP, t. 4, s. 341; L. Popek, *op.cit.*, s. 66–67.

²⁰⁸ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 33, k. 1–4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 904, k. 1, 5v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 124–124v; SGKP, t. 4, s. 429; L. Popek, *op.cit.*, s. 187.

znajdowała się drewniana dzwonnica wybudowana na kształt wieży, w której zawieszono trzy niewielkie dzwony. W 1830 r. w parafii była kaplica w Szelwowie²⁰⁷.

KORYTNICA

W 1605 r. mieszczanie wybudowali w mieście drewniany kościół pw. św. Onufrego, który obsługiwali plebani z Horodła. Na mocy fundacji beneficjum kościelne zostało wyznaczone 18 grudnia 1615 r. przez komisarzy królewskich. Status kościoła parafialnego otrzymał w 1615 r. dzięki staraniu ks. Feliksa Czarnołoskiego, kanonika chełmskiego i proboszcza horodelskiego, za zgodą króla Zygmunta III Wazy (jego decyzję potwierdził 3 marca 1635 król Władysław IV). Fundację powiększył w 1771 r. Marcin Dydyński, kasztelan lubaczowski (akt zapisany w księgach horodelskich 1 sierpnia 1771). We wnętrzu kościoła znajdowały się trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami. W wielkim umieszczono obraz Matki Bożej; zasłaniany go obrazem malowanym na płótnie z wizerunkiem św. Onufrego. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się czterostłupowa drewniana dzwonnica kryta gontowym dachem, w której zawieszono cztery dzwony. W 1830 r. na terenie parafii znajdowała się tylko kaplica cmentarna w Korytnicy²⁰⁸.

KORZEC (FARA)

Drewniany kościół pw. Wniebowzięcia NMP, z kaplicą murowaną, ufundował książę Karol Korecki, wojewoda wołyński. W testamencie podpisanym 6 maja 1633 r. w Lublinie książę Karol wyraził wolę pogrzebania go w „kościelnie zacnym na Nowym Mieście w Korcu ode mnie zbudowanym, w kaplicy, z małżonką moją miłą”, a przy tym pomnażył fundusz kościoła o 10 tys. złp „z obowiązkiem pamiętania przed Bogiem o fundatorach”. Kościół, wielokrotnie niszczone, był odbudowywany z drewna, zawsze obok murowanej kaplicy. Nowy, murowany postawiono

z inicjatywy ks. Stanisława Kropornickiego, miejscowego plebana, z jego środków oraz darowizn miejscowej szlachty (akt fundacji z 5 lipca 1706). Kościół pw. Wniebowzięcia NMP konsekrował 17 czerwca 1736 r. August Józef Czarnecki, kijowski biskup pomocniczy. Wówczas erygowano przy kościele parafię. W 1774 r. z inicjatywy ks. Jana Stanisława Kuczkowskiego, kanclerza łuckiego, gruntownie odnowiono całą świątynię: do starego kościoła dobudowano nową nawę i prezbiterium oraz wieżę wznoszącą się nad dawnym przedsionkiem. W 1795 r. za rządów proboszcza Hieronima Stroynowskiego z funduszy Koreckich, księży pracujących przy kościele i parafian rozpoczęto przyozdabianie wnętrza świątyni sztukaterią i polichromią. Prace te zakończono za rządów plebana Mikołaja Podleskiego. 11 sierpnia 1809 r. bp Jan Kanty Podhorodeński, żytomierski biskup pomocniczy, na nowo konsekrował wielki ołtarz pw. św. Antoniego, ze względu na naruszenie murowanej struktury w czasie remontu. Wnętrze ozdobiono pięcioma ołtarzami. Wielki wymalowano na murze *al fresco* wraz z obrazem Wniebowzięcia NMP, oprawionym w drewniane ramy. Pozostałe także były malowane na murze i miały obrazy wykonane na płótnie. W 1830 r. w parafii było pięć kaplic: w Korcu (kaplice w pałacu Koreckich i na cmentarzu), Horodnicy, Kamionce i Korzyści²⁰⁹.

²⁰⁹ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 383–386, 405v–407; SGKP, t. 4, s. 433; L. Popek, *op.cit.*, s. 82–83; J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *op.cit.*, s. 101–117.

KORZEC (FRANCISZKANIE KONWENTUALNI)

Murowany kościół pw. Zwiastowania NMP ufundowali dla franciszkanów konwentualnych Samuel i Jan Karol Koreccy, synowie Joachima. Do 1606 r. postawiono tylko prezbiterium i skarbiec, pozostała część kościoła została nieukończona ze względu na śmierć Samuela w niewoli tureckiej. Prezbiterium, w którym odprawiano nabożeństwa, zamknięto drewnianą ścianą z dobudowaną z drewna kruchtą i zakrystią. Reszta murów kościoła nie była zadaszona. Wewnątrz znajdowało się dziewięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami (z wyjątkiem ołtarza

²¹⁰ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 741–741v; F. Sobolewski, *Z dziejów klasztoru franciszkańskiego w Korcu*, „Rocznik Wołyński” 1934, t. 3, s. 215–232; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 73–74.

²¹¹ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 578–578v.

²¹² DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 19, k. 81v.

pw. św. Franciszka). W 1754 r. franciszkanie sprowadzili do Korca obraz św. Józefa z Kupertynu i uroczyście in-tronizowali go w kościele, gdzie odbierał wielką cześć wiernych. Klasztor murowany, dwukondygnacyjny, rozpoczęto budować w 1752 r. Prace budowlane nie zostały zakończone do czasu kasaty konwentu. Klasztor kryty był gontem. Przy dziedzińcu klasztoru stał jeden murowany budynek, w którym umieszczono rezydencję (izbę z przedsionkiem i alkierzem), dwie stajnie, dwie wozownie i piętrowy spichlerz. W 1832 r. klasztor został skasowany przez władze carskie. Z czasem oddały one całość zabudowań prawosławnym mniszkom (po przebudowie powstał w nich klasztor pw. Trójcy Św.)²¹⁰.

KOSMACZÓW (KAPLICA)

Kaplica parafii w Kazimirce, drewniana, otynkowana wewnątrz i na zewnątrz, postawiona w 1802 r. z funduszy Józefa Kalasantego Grocholskiego, sędziego rówieńskiego. W ołtarzu wielkim był obraz Pana Jezusa Miłosiernego, a w bocznym – Matki Bożej²¹¹.

KOŚKÓW (KAPLICA)

Kaplica w Kośkowie, w parafii horodyskiej, urządzona była w jednym z pokojów w dworze Krajewskich²¹².

KOTELNIA

Świątynia parafialna istniała już w XVII w. Murowany kościół pw. św. św. Antoniego i Jana Nepomucena, z kaplicami, zakrystią i skarbczykiem, kryty gontem, wybudowano w latach 1781–1783 z fundacji Antoniego Pruszyńskiego, wojskiego kijowskiego (akt fundacji z 17 marca 1781, zatwierdzony przez konsystorz kijowski 25 kwietnia 1781). Poświęcił go 1 listopada 1783 r. kanonik żytomierski Michał Kinarowicz za zgodą konsystorza kijowskiego wydaną 24 października 1783 r. Wnętrze

ozdabiały trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu głównym znajdował się obraz malowany na płótnie z wizerunkiem św. Antoniego. Na przykościelnym cmentarzu zaś – murowana arkadowa dzwonnica, w której zawieszono dwa dzwony. W 1830 r. w parafii była kaplica w Andruszówce²¹³.

²¹³ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 1–1v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 22, k. 1–2v; SGKP, t. 4, s. 492.

²¹⁴ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 494, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 903, k. 2; SGKP, t. 4, s. 517; L. Królik, *op.cit.*, s. 135, 143; L. Popek, *op.cit.*, s. 100–103.

KOWEL

Pierwotny, drewniany kościół pw. św. Anny zbudowano ok. 1551 r. z fundacji królowej Bony. Po zniszczeniu odbudowano go w 1710 r. sumptem Stefana Leszczyńskiego, wojewody kaliskiego. Konsekrował go w 1725 r. bp Stefan Bogusław Rupniewski. Był odnowiony w 1781 i 1817 na koszt ówczesnych plebanów. Wnętrze zdobiło pięć ołtarzy; w głównym wisiał malowany na płótnie obraz św. Anny²¹⁴.

KOZIN (DOMINIKANIE)

Parafia w miasteczku istniała już przed 1604 r. Kościół parafialny został całkowicie zniszczony w trakcie powstania Chmielnickiego. Pierwszy kościół dominikanów, pw. św. Jana Chrzciciela i św. Stanisława, ufundował 18 czerwca 1738 r. Kajetan Amor Tarnawski (wpisany do krzemienieckich akt grodzkich 18 lipca 1738). W 1776 r. kasztelan konarski i łęczycki Jan Amor Tarnawski sfinansował budowę murowanej świątyni, z babińcem oraz dwoma wieżami, pokrytej gontem. Za wielkim ołtarzem był chór zakonny. Kościół konsekrował 26 sierpnia 1787 r. bp Jan Chryzostom Kaczkowski. Wnętrze zdobiło pięć ołtarzy; w ołtarzu wielkim znajdowała się drewniana nadstawa, w której umieszczono malowany na płótnie wizerunek Pana Jezusa. Przed kościołem znajdowała się drewniana czterosłupowa dzwonnica, w której wisiały trzy dzwony. Parterowy murowany klasztor, kryty gontem, powstał w tym samym czasie co kościół. Na dziedzińcu klasztornym znajdowała się szopa na bydło

²¹⁵ DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 495, k. 1–2v; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 54–55.

²¹⁶ DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 123–123v, 124v–125, 128v–129v; SGKP, t. 4, s. 637; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 54–55.

i nierogaciznę oraz stajnia i wozownia kryte jednym słomianym dachem. W 1832 r. władze zniosły klasztor, a w 1838 r. kościół przekazano prawosławnym²¹⁵.

KRASNOPOL

Pierwszy akt fundacji kościoła pw. Wniebowzięcia NMP wydał Bartłomiej Giżycki, jako podziękowanie za przywrócenie do zdrowia żony Franciszki z Chyżowa Romerówny (zapisany do akt konsystorza kijowskiego 27 września 1751). Wybudowany w drewnie kościół, z babińcem, zakrystią i skarbczykiem, kryty gontem, konsekrował w 1754 r. bp Kajetan Ignacy Sołtyk (4 maja 1754 erygował przy nim parafię). Ze względu na nieznaną bliżej spory doszło do wydania drugiego aktu erekcji. Uczynił to w Dubnie Janusz Aleksander Sanguszko, marszałek nadworny Wielkiego Księstwa Litewskiego (akt fundacji wydany 25 sierpnia 1762, zaaprobowany przez konsystorz kijowski 1 czerwca 1764 i wpisany do akt grodzkich kijowskich 3 sierpnia 1764). 20 lat później doszło do wydania kolejnego aktu erekcyjnego, co było związane z gruntowną odnową świątyni. Nowego zapisu na rzecz kościoła dokonał 6 czerwca 1781 r. Kajetan Giżycki, chorąży żytomierski, spełniając w ten sposób przyrzeczenie złożone w niewoli, za szczęśliwy powrót do domu. Przy nowym zapisie zmieniono tytuł kościoła. Patronem stał się św. Michał. Tego samego dnia nowy zapis zatwierdził konsystorz kijowski (*in causa approbationis juris erectionis*). W kościele znajdowały się trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami. W ołtarzu wielkim widać łaskami słynący obraz Matki Bożej Częstochowskiej ozdobiony srebrnymi, miejscami pozłacanymi sukienkami i takimi samymi koronami. Po odnowieniu kościół nie był konsekrowany, a jedynie poświęcony przez przeora Wierzayskiego. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się trzysłupowa drewniana dzwonnica, w której wisiały trzy dzwony²¹⁶.

KRUPIEC

Drewniany kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP na podmurówce wybudowano w 1724 r. z fundacji Mikołaja Cetnera, starosty bereckiego (dokument fundacyjny wystawiony 31 marca 1724 w Torczynie został oblatowany do krzemienieckich ksiąg ziemskich 24 kwietnia 1725). Gdy popadł w ruinę, kolejny, także drewniany, z babińcem, kaplicami, skarbcem i zakrystią, wystawiono w 1770 r. z jałmużny wiernych i staraniem ks. Jana Olszewskiego, miejscowego plebana. W 1811 r. rozebrano chylącą się ku upadkowi sygnaturkę. Wnętrze zdobyły trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu głównym znajdował się obraz Niepokalanego Poczęcia NMP. Na przykościelny cmentarz prowadziła murowana brama, nad którą zawieszono trzy dzwony, dwa z nich konsekrował 5 sierpnia 1740 r. bp Adam Orański, biskup pomocniczy diecezji kamienieckiej i miejscowy pleban. W latach 1820–1822 właściciel dóbr gen. Otton Igelström, luteranin (jego żoną była katoliczka Helena Stępkowska, wojewodzianka kijowska), wybudował nową murowaną świątynię, z wieżą, zakrystią i skarbcem. We wnętrzu znajdowały się trzy ołtarze z murowanymi nadstawami zdobionymi sztukaterią; w ołtarzu głównym umieszczono wykonaną z gipsu figurę Pana Jezusa. Stary kościół został rozebrany, a drewno wykorzystano do budowy kaplicy na cmentarzu²¹⁷.

KRZEMIENIEC (FRANCISZKANIE)

Pierwszy kościół, pw. Wniebowzięcia NMP, ufundowała w 1538 r. królowa Bona, właścicielka starostwa krzemienieckiego (od 1536), a w 1563 r. dodatkowo ofiarowała ziemię przylegającą do kościoła oraz plac na budowę plebanii. W 1606 r. biskup łucki Marcin Szyszkowski przekazał franciszkanom konwentualnym kościół oraz cały fundusz parafialny, co potwierdził w 1607 r. król Zygmunt III Waza, w 1628 r. – papież Urban VII, a w 1644 r. – król Władysław IV. W 1608 r. franciszkanie

217 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 332, k. 1–3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 540, k. 1–3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 905, k. 1; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 124; SGKP, t. 4, s. 730; L. Popek, *op.cit.*, s. 58; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 5.

²¹⁸ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 334, k. 1–2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 486, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 897, k. 1–1v; SGKP, t. 4, s. 790; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 74–76.

„objęli kościół farski, z chrustu, gliną oblepiony”. W 1636 książęta Wiśniowieccy i Zbarascy ufundowali dla nich murowany kościół, z kruchtą, dwoma kaplicami, zakrystią i skarbcem. W prezbiterium umieszczono trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami, w głównym wisiał obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem ozdobiony srebrnymi sukienkami i innymi ozdobami. W kaplicy chrzcielnej po prawej stronie świątyni znajdowały się cztery ołtarze z drewnianymi nadstawami, a w przeciwległej kaplicy – sześć ołtarzy, także z drewnianymi nadstawami. Chór zakonny umieszczono na piętrze, nad zakrystią. Naprzeciw kruchty postawiono murowaną bramę, nad którą wzniesiono dzwonnice. Do pożaru w 1805 r. świątynia pokryta była blachą, a później gontem. Murowany piętrowy klasztor, pokryty gontem, powstał równocześnie z kościołem, z jałmużny zebranej przez franciszkanów. Na dziedzińcu klasztornym znajdowały się drewniana stajnia i wozownia pokryte jednym gontowym dachem. 20 sierpnia 1832 r. władze zniosły klasztor i przekazały go wraz z kościołem prawosławnym²¹⁸.

KRZEMIENIEC (LICEALNY)

Misję jezuicką, zależną od kolegium w Ostrogu, a później we Lwowie, ufundowali w 1702 r. bracia Wiśniowieccy – Janusz Antoni, kasztelan wileński, oraz Michał Serwacy, hetman polny litewski. Janusz Wiśniowiecki darował zakonowi opuszczoną cerkiewkę bazylikańską na rynku krzemienieckim. Została ona poświęcona pw. św. Franciszka Ksawerego. Zakonnicy zamieszkali w klasztorze przerobionym z dworu białokrynickiego. Tenże ofiarodawca w 1711 r. zapisał jezuitom wieś oraz folwark Kiazie, warte wówczas ponad 50 tys. złp. W 1731 r. Janusz i Michał Wiśniowieccy ofiarowali zakonnikom 80 tys. złp na budowę nowego kolegium. Wraz z nim rozpoczęto w tymże roku wznoszenie murowanego kościoła. Po ukończeniu prac świątynię pw. Ducha Św., św. św. Ignacego Loyoli i Stanisława Kostki konsekrował 5 czerwca 1746 r. biskup

łucki Franciszek Antoni Kobielski. Kościół projektował i prace budowlane nadzorował Paweł Giżycki. Kościół posiadał dwa rzędy kaplic bocznych, wzdłuż nawy, oraz zakrystię ozdobioną polichromią i skarbiec. Wewnątrz świątyni wybudowano dziewięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu wielkim umieszczono obraz św. Ignacego. Po kasacie zakonu świątynia do 1817 r. pełniła funkcję kościoła parafialnego (w mieście były wówczas dwie parafie), a później – gimnazjalnego. W 1840 r. władze rosyjskie przekazały świątynię prawosławnym²¹⁹.

219 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 328, k. 1–1v; *Krzemieniec [w:] Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 336–337.

220 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 213, k. 1, 2v–3; SGKP, t. 4, s. 790.

KRZYWIN

Pierwotny, drewniany kościół, z zakrystią i skarbczykiem, pokryty gontem, poświęcony pw. św. Antoniego, wybudowano z fundacji księcia Stanisława Jabłonowskiego (fundację zatwierdził 15 kwietnia 1737 bp A. Załuski; oblatowana we włodzimierskich księgach grodzkich 13 września 1737, dekret erygujący parafię wystawił 16 czerwca 1738 ks. Antoni Szaszowski, prepozyt i oficjał łucki). Pod koniec XVIII w. kościół ten był „w wielu częściach do ruiny nachylony”. Nowy, murowany wybudowano w latach 1797–1801 z funduszy księcia Maksymiliana Jabłonowskiego oraz dzięki staraniom ks. Dymitra Reszczyńskiego, plebana (kamień węgielny poświęcono w sierpniu 1797). Wewnątrz znajdowało się pięć ołtarzy; w głównym wisiał obraz św. Antoniego z Padwy. W rogu przykościelnego cmentarza znajdowała się drewniana dzwonnica, w której zawieszono dwa dzwony²²⁰.

KULCZYNY (DOMINIKANIE)

Kościół parafialny we wsi istniał przed połową XVII w. Został zniszczony w trakcie powstania Chmielnickiego. Dominikanów sprowadził do miasteczka ok. 1743 r. książę Marcin Lubomirski. Postawił im drewnianą rezydencję (dworek) i kościółek pw. św. Bartłomieja, który został siedzibą parafii. Fundusz dawał utrzymanie dwóm

221 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 78–78v, 81–81v; SGKP, t. 4, s. 860; L. Królik, *op.cit.*, s. 146; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 55–56.

zakonnikom. Parafię erygowano w 1763 r. Kościół murywany rozpoczęto budować w 1787 r. z fundacji generała Ignacego Poniatowskiego, chorążego lubelskiego. On także powiększył fundusz, w celu utrzymania trzeciego zakonnika. W 1795 r. kościół poświęcił ks. Józef Dziechciowski, kanonik i dziekan żytomierski, pleban bazalski. Wnętrze ozdabiały trzy ołtarze malowane *al fresco* na ścianach, w wielkim ołtarzu był wizerunek Matki Najświętszej z Dzieciątkiem pokryty srebrnymi sukienkami. Parterowy klasztor przebudowano z pierwszego drewnianego kościoła. Znajdowały się w nim tylko cztery pomieszczenia mieszkalne (cela przeora była zarazem biblioteką i jadalnią dla zakonników). Do klasztoru przylegały następujące drewniane zabudowania gospodarcze wybudowane w 1798 r. za rządów plebana i przeora Rajmunda Kociszewskiego: spichlerz, stajnia, obora, cztery chlewy, wozownia, kuchnia i piekarnia²²¹.

KUNIÓW

Pierwszy, drewniany kościół pw. Wniebowzięcia NMP wybudowano w 1728 r. z fundacji Dominika Szulborskiego, cześnika grodzieńskiego, i jego żony Konstancji (konsekwował go w 1730 bp Stefan Rupniowski, równocześnie erygując przy nim parafię). Wnętrze zdobiło siedem ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym znajdował się obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem ozdobiony srebrnymi sukienkami. Gdy „ten kościół przez dawność swą rozwalił się”, nabożeństwa w 1796 r. przeniesiono do obszernej kaplicy utworzonej z części pałacu, za zgodą ówczesnego właściciela Antoniego Wiczfińskiego, podśędka kijowskiego, zarządzającego dobrami po śmierci Józefa Jabłonowskiego, starosty korepeckiego. W kaplicy umieszczono cztery skromne ołtarze (nad mensami zawieszono obrazy). Ołtarze ze starego kościoła zostały w części porozbierane, a trzy z nich – przeznaczone do przeniesienia do nowego kościoła – „w różnych miejscach pochowane”. W 1803 r. właściciel miasteczka Stanisław

Jabłonowski wybudował drewnianą tymczasową kaplicę pokrytą słomą, do której przeniesiono duszpasterstwo parafialne. Wewnątrz znajdowały się trzy drewniane ołtarze; w głównym umieszczono obraz Matki Bożej (*Salus infirmorum*). Przed kaplicą postawiono czterosłupową, drewnianą dzwonnice. Nowy murowany kościół postawiono w latach 1825–1832 ze składek parafian. W 1830 r. w parafii były kaplice: w Borowicy i Siekierzyńcach²²².

222 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 335, k. 1–2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 542, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 745, k. 1, 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 899, k. 1; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 258–8v, 260–260v; SGKP, t. 4, s. 879.

223 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 450–451; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 88, k. 20; SGKP, t. 4, s. 886; J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *op.cit.*, s. 9–10.

KUPIEL

Pierwotny, drewniany kościół kryty gontowym dachem, pw. Wniebowzięcia NMP, postawiono w 1778 r. z fundacji Tomasza Wisłockiego, podsędka braclawskiego (akt fundacji wydany 31 marca 1778 i zapisany w księgach grodzkich w Winnicy; zapis został potwierdzony testamentem fundatora 31 marca 1788 i zatwierdzony przez łucki konsystorz generalny 15 lipca 1788). Wnętrze zdołały trzy niewielkie ołtarze. Ołtarz wielki miał drewnianą mensę z cyborium, za którą było wejście do zakrystii. Na ścianie nad wejściem wisiał malowany na płótnie obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego, oprawiony w drewnianą ramę. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się słupowa drewniana dzwonnica, w której zawieszono dwa niewielkie dzwony. Parafię erygowano 10 lipca 1788 r. Nowy, murowany kościół wybudowano w stylu klasycystycznym w latach 1807–1815 na koszt Anny Poniatowskiej z Michałowskich. Wnętrze zdołało pięć ołtarzy; w wielkim, pomiędzy drewnianymi kolumnami, umieszczono rzeźby św. św. Piotra i Pawła oraz obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego. W 1827 r. w parafii funkcjonowały dwie kaplice, w Markowcach i Kloninach²²³.

KUSTYŃ (BERNARDYNI)

Klasztor i kościół pw. Narodzenia NMP powstały z fundacji Kazimierza Stanisława Steckiego i jego drugiej żony, Antoniny z Kossakowskich. W 1729 r. wystawili oni akt

224 DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 14, k. 441, 456v–457; H.E. Wyczawski, *Kustyń* [w:] *Klasztory bernardyńskie...*, s. 170–171; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 26–30.

fundacji kościoła w zakupionej przez nich w 1713 r. wsi. Do podjęcia duszpasterstwa zaprosili bernardynów, dla których zobowiązali się postawić kościół i klasztor. Zakon formalnie przyjął fundację i ustanowił w Kustyniu rezydencję w 1737 r., ale już wcześniej we wsi zamieszkał o. Ignacy Orłowski, doglądający prowadzonej od 1729 do 1733 r. budowy murowanego kościoła, z zakrystią, skarbczykiem i chórem zakonnym za wielkim ołtarzem. Świątynia kryta była gontem. Wnętrze zdobiło pięć ołtarzy, cztery w kaplicach bocznych oraz ołtarz wielki, w którym umieszczono obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem. Świątynię konsekrował 3 lipca 1760 r. bp Franciszek Antoni Kobielski. Dwukondygnacyjny klasztor, kryty gontem, wystawiono w tym samym czasie co kościół. Przy dziedzińcu klasztornym znajdowały się następujące zabudowania: trzy chlewy dla drobiu i wieprzów karmiących się, piętrowa szopa na drewniane naczynia z wozownią i szlachtuzą do bicia bydła, piętrowy drewniany spichlerz, stajnia dla koni, murowane oficyny pokryte gontowym dachem, wykorzystywane jako magazyn na sprzęt klasztorny. W 1832 r. władze skasowały klasztor, a kościół w 1837 oddały Cerkwii prawosławnej²²⁴.

LACHOWCE (DOMINIKANIE)

Fundatorem kościoła i klasztoru dominikanów był Paweł Krzysztof Sieniuta Lachowiecki, nawrócony z kalwinizmu (akt fundacji z 13 lipca 1612; oblatowany 8 lipca 1625 w krzemienieckich księgach ziemskich). Przyczynił się on także do zbudowania drewnianego kościoła i klasztoru. W 1617 r. fundator przeszedł tym razem na arianizm, ale nie zdołał przed sądem doprowadzić do anulowania wcześniejszej fundacji i usunięcia z miasta dominikanów. W 1766 r. rozpoczęto budować murowany kościół z dwoma wieżami, dwoma kaplicami, chórem zakonnym za wielkim ołtarzem oraz dwoma zakrystiami, z jałmużny zebranej przez zakonników. Konsekrował go 21 lipca 1789 r. bp Jan Chryzostom Kaczkowski. We wnętrzu

znajdowało się dziewięć ołtarzy, osiem z murowanymi nadstawami przyozdobionymi stiukami i jeden z drewnianą nadstawą. Wielką czcią otaczano znajdujący się w bocznym ołtarzu obraz św. Wincentego, przy którym zawieszono ponad 170 wotów. Równocześnie z kościołem wybudowano piętrowy kryty gontem klasztor. Wokół dziedzińca klasztornego znajdowały się następujące zabudowania: murowana, kryta słomą stajnia, browar ze słodownią pokryty gontem, drewniany spichlerz na podmurówce, kryty gontem. Przy murze kościelnym znajdowała się dzwonnica na drewnianych słupach kryta dachem, w której wisiał wielki dzwon (dwa mniejsze zawieszono na jednej z wież kościelnych). W 1830 r. w parafii lachowskiej były trzy kaplice: w Lachowcach (cmentarna), Mikłaszach i Załużu. W 1859 r. władze skasowały klasztor, a w 1868 oddały go prawosławnym²²⁵.

225 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 497, k. 1–4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 911, k. 1–1v, 3; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 54; L. Królik, *op.cit.*, s. 145; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 56–60.

LESZCZYN

Pierwszy, drewniany kościół, z kruchtą i zakrystią, pw. Trójcy Św., wybudowano w 1778 r. kosztem Mikołaja Polanowskiego, starosty dąbrowickiego (akt fundacyjny z 12 maja 1778; pozwolenie na postawienie kościoła wydał 28 marca 1778 Franciszek Zemborzycki, kanonik żytomierski, sędzia i wizytator generalny kijowski; zgoda kościelna na ustanowienie funduszu dana 10 lipca 1778). Wnętrze ozdobiono trzema ołtarzami z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu wielkim wisiał obraz malowany na płótnie z wyobrażeniem Trójcy Św. Kościół ten poświęcono 8 grudnia 1778 r. na podstawie zgody Zemborzyckiego wydanej 26 grudnia 1778. Na przykościelnym cmentarzu była czterosłupowa drewniana dzwonnica kryta dranicowym dachem, w której zawieszono trzy dzwony. Parafię przy tym kościele ustanowiono 27 stycznia 1783 r. aktem erekcyjnym wystawionym przez konsystorz kijowski. „Po zrujnowaniu” pierwszego kościoła nowy, murowany, z dwoma kaplicami, skarbcem i zakrystią, wybudowano w latach 1805–1806 dzięki fundacji Józefa Polanowskiego,

²²⁶ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 254, k. 16–18; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 217–217v, 220–221; SGKP, t. 5, s. 173.

²²⁷ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 233, k. 5–7, 12–13v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 339, k. 1, 6–6v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 912, k. 1; DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; SGKP, t. 15, cz. 2, s. 237; L. Popek, *op.cit.*, s. 187.

stolnika przemyskiego. We wnętrzu postawiono pięć ołtarzy. Wielki ołtarz miał murowaną nadstawę ozdobioną stiukami. Wisiał w nim obraz Trójcy Św. malowany na płótnie. Pozostałe (dwa w nawie i dwa w kaplicach) miały drewniane nadstawy. Kościół ten poświęcił 1 czerwca 1807 r. Józef Reddig, kustosz żytomierski²²⁶.

LITOWIŻ

Pierwszy kościół drewniany, pw. św. Michała Arch., ufundował w 1614 r. książę Janusz Ostrogski, kasztelan krakowski (akt fundacji 28 maja 1614, oblatowany w włodzimierskich księgach grodzkich 3 lipca 1625). Został on zniszczony przez rzekę Bug. Kolejny, także drewniany, z babińcem i zakrystią, pokryty gontem (zakrystia kryta słomą), postawiono w 1701 r. z fundacji księżnej Katarzyny Radziwiłłowej. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w wielkim umieszczono obraz na płótnie z wizerunkiem św. Michała Arch. Na przykościelnym cmentarzu postawiono drewnianą dzwonnice na czterech słupach z dachem pokrytym gontem, w której wisiały dwa dzwony, większy i mniejszy, konsekrowane przez bpa Adama Orańskiego. W połowie XIX w. kościół był w złym stanie. W 1830 r. w parafii nie było żadnej kaplicy²²⁷.

LUBAR (DOMINIKANIE)

Pierwsze, drewniane kościół oraz klasztor dla dominikanów na Nowym Mieście wybudowano w 1634 r. kosztem księcia Stanisława Lubomirskiego, wojewody ruskiego, i jego małżonki Zofii Ostrogskiej (akt fundacji z 25 listopada 1630, zaaprobowany przez bpa Bogusława Radoszewskiego, ordynariusza kijowskiego, 14 listopada 1630; akt erekcji kościoła i klasztoru wydano 24 lutego 1634). Zniszczyli go w 1648 r. Kozacy, którzy zamordowali w trakcie napadu trzech zakonników. Nie wiadomo, kiedy konwent został odbudowany, ale przed tym w mieście

stały już drewniane kościoły i klasztor. Murowane zabudowania powstały z fundacji księcia Franciszka Ferdynanda Lubomirskiego, miecznika wielkiego koronnego (akt fundacji z 1752). Obok kościoła wybudowano dwupiętrowy klasztor. Świątynię konsekrował 4 sierpnia 1765 r. bp Józef Andrzej Załuski, ordynariusz kijowski, pw. św. Michała Arch. i św. Jana Nepomucena (drugi tytuł dodano na prośbę fundatora). Wnętrze świątyni zdobiło pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W kościele znajdowały się dwa słynące łaskami obrazy. Pierwszy, przedstawiający Ukrzyżowanego Zbawiciela, własność Jakuba Nowickiego ze wsi Hryniowce, po dekrete przyznającym mu tytuł łaskami słynącego wydanym przez bpa Ignacego Sołtyka został uroczystie wprowadzony do kościoła 3 maja 1754 r. i umieszczony w ołtarzu brackim, w kaplicy bocznej; drugi – Matki Bożej Częstochowskiej, darowany przez Józefa Załuskiego, znajdował się w ołtarzu głównym; uznany za łaskami słynący dekretem ordynariusza opublikowanym 8 listopada 1756 r. Murowany dwukondygnacyjny klasztor pokryty dachem z dachówką wzniesiono w tym samym czasie co kościoły. Do klasztoru przylegała dwukondygnacyjna murowana oficyna kryta dachem gontowym, w której mieszkały sieroty, umieszczono tam też różnego rodzaju magazyny. Wokół dziedzińca klasztornego znajdowały się: murowany spichlerz nakryty gontowym dachem, murowana kuźnia pokryta dranicowym dachem, dwie murowane stajnie i wozownia pod jednym dachem krytym słomą. Klasztor dominikanów władze carskie zniosły 8 listopada 1864 r. W 1836 r. w parafii było dziewięć kaplic: w Kirijowcach, Motowidłowie, Motrunkach, Nowej Czartoryi, Pedyńkach, Sewerynach, Wolicy Wielkiej, Wygnance i Wyszczukusach²²⁸.

LUBOML

Murowany kościół, z babińcem, zakrystią i skarbcem, ufundował w 1412 r. król Władysław Jagiełło. Dwa lata później powiększył fundusz na utrzymanie plebana

228 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 99–101; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 70, k. 1–1v, 25, 82–83; SGKP, t. 5, s. 375; J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *op.cit.*, s. 41–45; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 181–183.

229 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 262;
DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 340, k. 7-7v;
DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 910, k. 1, 5v;
DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1014, k. 102;
SGKP, t. 5, s. 444.

(oblata w krasnostawskich księgach grodzkich z 16 sierpnia 1414, powtórzona w 1656). Konsekrował go w 1552 r. biskup chełmski Jakub Uchański. Fundacja parafii została powiększona w 1599 r. przez nadania króla Zygmunta III Wazy. We wnętrzu kościoła ustawiono pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym umieszczono malowany na płótnie obraz Trójcy Św. W 1830 r. w parafii lubomelskiej znajdowały się dwie kaplice, w Bendiudze i Ziemlicy²²⁹.

ŁABUŃ (KARMELICI TRZEWICZKOWI)

Murowaną świątynię ufundował książę Józef Lubomirski, podstoli litewski (akt fundacji z 2 lutego 1745, oblatowany w ziemskich aktach sądowych w Lublinie 5 października 1745 i krzemienieckich aktach ziemskich 2 listopada 1745). Fundację zatwierdził 14 stycznia 1748 r. bp Franciszek Antoni Kobielski, ordynariusz łucki i brzeski. W tymże czasie, na podstawie tych decyzji, postawiono murowany kościół i drewniany jednopiętrowy klasztor dla karmelitów trzewiczkowych. Zabudowania zostały zniszczone 20 sierpnia 1775 r. przez pożar. Odbudowa świątyni trwała do 1798 r. Nowy kościół, odbudowany z funduszy zakonnych i jałmużny wiernych, był o jedną czwartą mniejszy od poprzedniego. Prace wykończeniowe prowadzono za rządów przeora Ignacego Marcinkowskiego (wyposażenie wnętrza sprawiono w 1802). We wnętrzu postawiono pięć ołtarzy; w ołtarzu wielkim pomiędzy czterema kolumnami w niszy umieszczono obraz Matki Bożej. Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP konsekrował 17 lipca 1804 r. bp Jan Chryzostom Kaczkowski. Przed kościołem znajdowała się czterosłupowa drewniana dzwonnica, w której zawieszono trzy dzwony. Zaraz po pożarze odbudowano także drewniany klasztor. Był to wolnostojący parterowy budynek postawiony z drewna, otynkowany i pokryty gontem. Obok niego stały drewniane zabudowania gospodarcze pokryte słomą: stajnia, wozownia i drewutnia. W 1832 r.

klasztor został zniesiony, a parafię przejęło duchowieństwo diecezjalne²³⁰.

ŁANOWCE

Pierwszy, drewniany kościół, pw. Wniebowzięcia NMP, wybudowano w 1731 r. z fundacji Agnieszki Jełowickiej, stolnikowej pińskiej (akt fundacji z 20 stycznia 1730, trzy dni później wpisany do akt krzemienieckich). Darowizna na fundusz kościelny została sprecyzowana i uzupełniona przez tę fundatorkę 29 listopada 1731 r. Jednonawowy kościół, z babińcem oraz znajdującymi się za wielkim ołtarzem zakrystią i skarbczykiem, pokryty był gontem. We wnętrzu znajdowały się cztery ołtarze z drewnianymi nadstawami. W ołtarzu głównym umieszczono obraz Wniebowzięcia NMP. W jednym z bocznych znajdował się obraz „na drewnie z ruska malowany”, sprowadzony z Szumska na polecenie ówczesnego biskupa łyczowskiego Michała Romana Sierakowskiego. Parafię erygowano przy nim w 1732 r. (zaprowadzono wówczas wszystkie księgi metrykalne). W opinii „pospolitego ludu” obraz uchodził ze słynący łaskami, ale władze kościelne uważały, że nie odnotowano żadnych łask uzyskanych przed tym obrazem i nie zezwoliły na odprawianie szczególnych nabożeństw. Kościół wraz z archiwum spłonął w 1839 r. Nabożeństwa odprawiano wówczas w kaplicy cmentarnej. Nowy, murowany rozpoczęto budować w połowie lat 40. XIX w. na koszt Teodora Jełowickiego²³¹.

ŁOKACZE

Pierwszy kościół drewniany powstał przed 1726 r. z fundacji księcia Pawła Sanguszki. Na utrzymanie parafii przeznaczył on 400 złp. Nowy, murowany rozpoczęto budować w 1766 r. z fundacji Teofili Wilgi (akt fundacji z 28 czerwca 1766). Budowę ukończono w 1771 r. na koszt jej syna Ludwika, wojewody czernihowskiego. Uzupełnił on również fundację do wysokości 1330 złp

230 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 248v–249; SGKP, t. 5, s. 563; J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *op.cit.*, s. 63–65; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 104–106.

231 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 174–174v, 176–176v; SGKP, t. 15, cz. 2, s. 256; F. Czyżewski, *Zapiski z ksiąg metrykalnych parafii Łanowce*, „Rocznik Wołyński” 1938, t. 7, s. 229.

232 DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 211–212, 214–16v; SGKP, t. 5, s. 688; L. Popiek, *op.cit.*, s. 67.

na utrzymanie proboszcza, zakrystiana, organisty oraz utrzymanie światła wiecznego (zapis z 26 maja 1771, oblatowany w włodzimierskich aktach grodzkich 7 sierpnia 1789). Stary kościół rozebrano po ukończeniu nowego. Konsekwował go w 1816 r. bp Jan Kanty Podhorodeński. Wzdłuż nawy kościoła znajdowały się kaplice, a przy prezbiterium – zakrystia i skarbiec. Nawa i prezbiterium pokryte były dachówką, kaplice, zakrystia i skarbiec – gontem. Wnętrze kościoła ozdobione było freskami przedstawiającymi żywot św. Antoniego Padewskiego oraz siedmioma ołtarzami (tylko jeden z nich miał drewnianą nadstawę, pozostałe wymalowane były na murze). W ołtarzu wielkim namalowanym *al fresco* na ścianie wewnątrz niszy umieszczono łaskami słynący obraz św. Antoniego. Przed kościołem, przy murze kościelnym, znajdowała się trzyfilarowa murowana dzwonnica, w której zawieszono dwa dzwony. W 1830 r. w parafii były dwie kaplice, w Markowiczach i Zamliczach²³².

ŁUCK

Pierwszą, drewnianą katedrę pw. Trójcy Św. wybudowano w 1427 r. z fundacji księcia Witolda. Drugi kościół katedralny, murowany, rozpoczęto budować w 1539 r. za rządów bpa Jerzego Falczewskiego. W 1645 r., o czym zaświadcza lustracja łuckiego zamku, katedra została zasklepią. W trakcie powstania Chmielnickiego, wojen z Rosją i Turcją świątynia została zrujnowana. Odbudowano ją w latach 1705–1714, za rządów bpa Aleksandra Benedykta Wyhowskiego. Świątynia ta spłonęła 14 czerwca 1724 r. Do odbudowy przystąpiono natychmiast, z polecenia bpa Stefana Rupniowskiego, pod kierunkiem architekta M. Osieckiego. Katedra spłonęła ponownie 5 września 1781 r. Po tym pożarze nie była już odbudowywana. Władze kościelne zdecydowały się przeznaczyć na katedrę kościół jezuicki pw. św. św. Piotra i Pawła App., dodając do tego tytułu wezwanie spalonego kościoła katedralnego. Jezuicką świątynię wybudowano w latach

1610–1639 z fundacji bpa Pawła Wołuckiego (kamień węgielny położono 16 lipca 1616). Świątynię konsekrował w 1640 r. bp Andrzej Gębicki. W 1720 r. kościół został odnowiony. Po zniesieniu jezuitów ich zabudowania stały się własnością funduszu edukacyjnego zarządzanego przez Komisję Edukacji Narodowej. W 1780 r. doszło do ugody pomiędzy KEN a bpem Feliksem Pawłem Turskim co do dalszych losów kompleksu jezuickiego. Zgodzono się oddać diecezji łuckiej zabudowania pojezuickie, ale połowa z nich miała być przeznaczona na siedzibę szkoły powiatowej. Po *ferale incendium* został odnowiony kosztem kapituły łuckiej. Po raz drugi konsekrował go 16 września 1787 r. bp Jan Chryzostom Kaczkowski (wraz z czterema ołtarzami). Wnętrze zdołało osiem ołtarzy. W wielkim umieszczono włoski obraz Trójcy Św. oraz mniejsze – św. św. Wojciecha i Stanisława. W kaplicy Najświętszego Sakramentu 28 września 1797 r. powieszono w ołtarzu obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego, będący uprzednio w posiadaniu rodziny Piaskowskich, na pamiątkę misji odprawionych z okazji konsekracji katedry. W transepcie postawiono dwa ołtarze, jeden pw. Wniebowzięcia NMP, drugi – pw. św. św. Michała i Rafała Arch. Pod nim znajdował się obraz i relikwie św. Resessa, patrona miasta. Relikwie otrzymał od papieża Pawła V 20 marca 1612 r. bp Paweł Wołucki, przewodzący wówczas polskiemu poselstwu do Rzymu. Przy filarach nawy głównej znajdowały się cztery ołtarze, w ich wnękach umieszczono obrazy św. Franciszka Salezego, św. Kazimierza, św. Jana Kantego i św. Marii Magdaleny. Obrazy w ołtarzach oraz pozostałe zdobiące wnętrze katedry malowali m.in. Franciszek Smuglewicz, Józef Prechtl, Tadeusz Kuntze i Constantino Villani²³³.

²³³ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 496, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1013, k. 4v–13; SGKP, t. 5, s. 784–787; Б.В. Колосок, *Ecclesia Cathedralis Luceoriensis. Кафедральні споруди Луцька*, Biały Dunajec–Ostróg 2002, s. 70–80; L. Popek, *op.cit.*, s. 138–146.

ŁUCK (BERNARDYNI)

Klasztor bernardynów w Łucku ufundowała w 1643 r. Agnieszka Staniszevska, wdowa po Wojciechu, sędzim łuckim; ofiarowała zakonnikom grunt na przedmieściu

Okpiszcze, zakupionym przez nią od kanonika łuckiego Macieja Popławskiego. Na darowanym gruncie stał drewniany kościółek pw. Podwyższenia Krzyża Św. Początkowo zgody na erekcję kolejnego klasztoru w mieście nie chcieli wydać bp Andrzej Gębicki i kapituła katedralna. Dopiero po interwencji Albrechta Stanisława Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego, ordynariusz z kapitułą wydali w 1645 r. stosowną zgodę (zatwierdził ją w Warszawie król Władysław IV 15 stycznia 1646; ostateczną zgodę biskup łucki podpisał 19 lipca 1646). W tymże roku bernardyni przyjęli fundację i rozpoczęli stawiać drewniany klasztor, a na miejscu poprzedniego kolejny drewniany kościół. Prace zostały przerwane, a prawdopodobnie istniejące zabudowania zniszczone w 1648 r., po zdobyciu miasta przez Kozaków pułkownika Kołodki. Kościół i klasztor, odbudowane po zakończeniu wojny, w 1696 r. zniszczył pożar. Odbudowano je dość szybko w drewnie. 4 marca 1720 r. król August II potwierdził wszystkie poprzednie przywileje, jakimi obdarzono klasztor łucki. W tymże roku rozpoczęto wznosić murowany klasztor w formie podkowy otaczającej kościół. Prace finansowali dobrodzieje klasztoru. Murowany kościół wzniesiono w latach 1752–1792 kosztem Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”, Stanisława Pruszczyńskiego, kasztelana żytomierskiego, i rodziny Sobolewskich (konsekwrowany 4 października 1792 przez bpa Kryspina Cieszkowskiego, lwowskiego biskupa pomocniczego). Wnętrze zdobiło dziewięć ołtarzy z murowanymi nadstawami; w głównym wisiał obraz malowany na płótnie z podobizną św. Franciszka. W 1845 r. kościół został znacznie uszkodzony przez pożar, odbudowano go szybko, ale nie wrócił już do poprzedniego stanu. Jedno skrzydło dwukondygnacyjnego klasztoru na życzenie rządu oddane było do dyspozycji ordynariusza łuckiego. Przy dziedzińcu klasztornym znajdowały się murowana oficyna wykorzystywana na browar wraz z mieszkaniem dla czeladzi oraz murowane stajnie. Przy murze kościelnym wzniesiono murowaną dzwonnice, w której zawieszono

dwa dzwony. Klasztor zniesiono na podstawie ukazu z 5 czerwca 1853 r. Kościół pozostał w rękach katolików do 1865 r. Wówczas zamieniony został na cerkiew²³⁴.

ŁUCK (BONIFRATRY)

Do miasta sprowadził zakon kanonik łucki Baltazar Tyszka. Dokument fundacyjny wystawił 12 marca 1639 r., a zgodę na fundację dał 17 czerwca tegoż roku biskup łucki Andrzej Gembicki. Z funduszy założyciela, zmarłego rok później, bonifratrzy wybudowali, niedaleko katedry, pierwszy klasztor i kościół pw. św. Marii Magdaleny. Zabudowania zostały zniszczone przez Kozaków w 1648 r. Odbudowane uległy pożarowi. 23 marca 1782 r. zdecydowano o nieodbudowywaniu klasztoru, ale o oddaniu zakonnikom dawnego kościoła parafialnego pw. św. Jakuba oraz zabudowań plebańskich (ostateczny dokument wystawił bp Feliks Paweł Turski 13 stycznia 1783). Opierając się na dokumencie fundacyjnym wystawionym przez króla Zygmunta Augusta 8 maja 1545 r. w Wilnie oraz dokumencie potwierdzającym wcześniejsze nadania podpisanym 8 lutego 1581 r. przez króla Stefana Batorego, zachowanych w odpisach, można wnosić, że pierwszy dokument fundacyjny dla kościoła św. Jakuba wystawił na początku XV w., zapewne przed przeniesieniem stolicy biskupiej z Włodzimierza do Łucka, książę Witold. Pierwszy kościół zbudowany z drewna najprawdopodobniej, jak katedra, spalił się w 1538 r. Zapewne też, podobnie jak kościół biskupi, został odbudowany z kamienia i cegły w latach 40. XVI w., za rządów bpa Jerzego Chwalczewskiego. Do świątyni dobudowane zostały kaplica, zakrystia i babiniec. We wnętrzu było sześć ołtarzy z drewnianymi nadstawami (jedna murowana), cztery – w kościele, dwa – w kaplicy. W ołtarzu głównym umieszczono obraz patrona kościoła, św. Jakuba. Przy wejściu do babinca, pod chórem, znajdował się ołtarz z obrazem św. Rafała, być może przeniesiony z kaplic pw. Ducha Św., gdzie doznawał wielkiej czci wiernych.

234 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 423–424; Б.В. Колосок, *Римо-католицькі святині Луцька*, Київ 2004, s. 147–153; H.E. Wyczawski, *Łuck (Luceoria)* [w:] *Klasztory bernardyńskie...*, s. 211–212; *Opis Miasta Łucka i Wołynia, „Znicz”* 1936, t. 3, nr 11, s. 146–148; T.J. Stecki, *Łuck starożytny i dzisiejszy. Monografia historyczna*, Kraków 1876, s. 207–208.

235 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 595, k. 1–2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 906, k. 1–1v; 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1011, k. 1–1v; M. Dębowska, *Kościół i klasztor bonifratrów w świetle wizytacji generalnej z 1820 r.* [w:] *Universitati serviens. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Stanisława Wilka SDB*, J. Walkusz, M. Krupa (red.), Lublin 2014, s. 86, 91–93; *eadem*, *Łacińska parafia pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła w Łucku (XV–XVIII w.)*, Lublin 2014, s. 14–27, 53–65, 103–109.

Po przejęciu kościoła i zabudowań parafialnych bonifratrzy przebudowali plebanię, dom altarysty oraz budynek o nieznanym dzisiaj przeznaczeniu na niewielki jednopiętrowy klasztor i szpital. Przy dziedzińcu klasztornym postawiono zabudowania gospodarcze: drewniany, kryty słomą chlew i stajnię, oficynę krytą słomą, przy której była drewnitnia, również kryta słomą, oraz drewnianą wozownię pokrytą słomą. Kościół i szpital funkcjonowały do czasu kasaty klasztoru (rządowa decyzja o likwidacji klasztoru zapadła w 1842, a wykonano ją 15 maja 1843). Zabudowania spłonęły w trakcie pożaru miasta w 1845 r.²³⁵

ŁUCK (BRYGIDKI)

Klasztor brygidek powstał dzięki wieloletnim staraniom Izabeli z Uchańskich Siemaszkowej, kasztelanowej braclawskiej. Powstanie klasztoru stało się możliwe po ofiarowaniu brygidkom 12 marca 1624 r. przez Albrychta Stanisława Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego, łuckiej rezydencji leżącej na terenie dolnego zamku, wraz z dużym placem. Pierwsze siostry przybyły do miasta w uroczystość św. św. Piotra i Pawła. Dzięki zapobiegliwości pierwszej ksieni Jadwigi Krzeskiej z końcem października była już gotowa drewniana kaplica, wybudowana obok dworu. W ciągu kilku lat własność zakonu została powiększona o następne darowizny. W okresie powstania Chmielnickiego siostry opuściły miasto, a klasztor i kościół zostały zniszczone przez Kozaków, którzy zdobyli miasto. Odbudowany kościół spłonął w 1664 r., w czasie wielkiego pożaru miasta. Nowy, pw. św. Michała Arch., a także klasztor, powstałe z wielkim zaangażowaniem wołyńskiej szlachty, w 1724 r. zniszczył kolejny pożar. Kompleks klasztorny odbudowany został dzięki funduszom ofiarowanym przez bpa Stefana Bogusława Rupniewskiego. Wielki pożar miasta w 1781 r. po raz kolejny zniszczył zabudowania brygidek. Zostały one odbudowane w latach 1786–1788 z sum ofiarowanych przez wielu dobrodziejów, szczególnie przez Wojciecha Rzyszczewskiego,

kasztelana buskiego (świętynię konsekrował 28 maja 1792 bp Jan Chryzostom Kaczkowski). Wnętrze kościoła zdo-
biły cztery ołtarze z drewnianymi nadstawami; w głów-
nym umieszczono obraz malowany na płótnie z wize-
runkiem św. Michała Arch. Z kościołem złączony był
dwukondygnacyjny murowany klasztor, ukończony
w 1740 r., nakryty gontowym dachem. Zabudowania go-
spodarcze klasztoru składały się z: murowanego browaru
leżącego nad Styrem, koło wałów miejskich; ulokowa-
nej obok browaru drewnianej oficyny pokrytej dachem
w części gontowym, w części dranicowym; drewnianego
spichlerza z gontowym dachem; kurnika przerobionego
ze starej oficyny; dwóch drewnianych czteropokojowych
oficyn; drewnianej oficyny (znajdującej się obok bramy
klasztornej), w której mieszkali słudzy kościelni i klasz-
torni; drewnianej stajni i wozowni krytych jednym gon-
towym dachem; murowanego składu na drewno i gonty
oraz – po przeciwnej stronie drogi wiodącej do kościoła,
naprzeciw klasztoru – drewnianej oficyny zbudowanej
dla kapelanów²³⁶.

236 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 500, k. 1–4v;
DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1011, k. 1; Б.В. Ко-
лосок, *Римо-католицькі...*, s. 105;
Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*,
s. 146–151, 156.

ŁUCK (DOMINIKANIE)

Nie wiadomo, kiedy został erygowany klasztor domini-
kanów w stolicy diecezji. Na pewno istniał pod koniec
XIV w., choć niektórzy sądzą, że dominikanie mogli mieć
swoją klasztor w mieście w XIII stuleciu, założony w tym
samym czasie co konwent w Kijowie. Duchowieństwo
prawosławne od zniesienia unii w 1839 r. postulowało
przejęcie kościoła i klasztoru, powołując się na to, że
zostały postawione na ziemi należącej uprzednio do
unickiej kapituły katedralnej. Najwcześniejsze zacho-
wane świadectwo pisane pochodzi z 15 czerwca 1390 r.
Wówczas król Władysław Jagiełło przy okazji konsekracji
kościoła uposażył konwent wsią Horodnicą. Trzy lata
później doposażył dominikanów księżę Witold, ofiaro-
wując im młyn i staw, nad którymi powstała później wieś
Nowostaw (oblata najstarszych akt w aktach ziemskich

łuckich 16 października 1801). W XVI w. majątek klasztoru powiększył się o darowizny kilku członków rodziny Hulewiczów. W 1598 r. bp Bernard Maciejowski ofiarował do kościoła obraz Matki Bożej, który miał otrzymać od papieża Klemensa VIII. Wizerunek szybko zasłynął sławą łaskami słynącego (dekret zatwierdzający cuda zdziałane przed tym obrazem wydał 14 lutego 1703 bp Dubrawski na podstawie prac powołanej przez siebie komisji), co spowodowało włożenie koron na skronie Matki Bożej i Pana Jezusa 8 września 1749 r., za zgodą kapituły watykańskiej i papieża Benedykta XIV. Przynajmniej do połowy XVII w. świątynia dominikańska była drewniana. Nie wiadomo, jakie zniszczenia dotknęły klasztor w czasie powstania Chmielnickiego i wojny z Rosją ani czy była potrzeba budowy nowej świątyni. Wiele wskazuje na to, że murowany kościół wzniesiono dopiero w XVIII stuleciu. Przy wsparciu Mikołaja Bazylego Potockiego (1707/1708–1782), starosty kaniowskiego, kompleks dominikański przebudowano w stylu barokowym. Wnętrze zdobiło siedem ołtarzy, w sześciu bocznych umieszczono obrazy świętych dominikańskich namalowanych przez Franciszka Smuglewicza, a w głównym, w murowanej nadstawie – wspomniany już obraz Matki Bożej. Kościół był wielokrotnie niszczone przez pożary. Po zniszczeniach z lat 1781, 1793 i 1803 świątynia była odbudowywana do 1817 r. (poświęcono ją 7 września 1817, a konsekrowano – 17 sierpnia 1819). Ostatni pożar w dziejach łuckich dominikanów zniszczył kościół w 1845 r. Do prezbiterium przylegał trzykondygnacyjny, murowany, kryty gontem klasztor, wybudowany w tym samym czasie co kościół. Na dziedzińcu klasztornym znajdowały się następujące zabudowania: drewniany blich kryty gontem, drewniana wozownia ze stajnią i masztalarnią pokryta gontowym dachem, drewniana oficyna kryta gontem, w której mieszkali służący, murowany browar pokryty gontem, kuźnia kryta gontem, słodownia kryta gontem, drewniana stancja dla ślusarza kryta gontem oraz murowany szpital kryty gontem. Do kasaty konwentu nie

zdołano go odbudować. Klasztor został zniesiony 10 lipca 1850 r. (akt kasacji wykonano 6 września 1850)²³⁷.

ŁUCK (KARMELITCI TRZEWICZKOWI)

Łucki konwent karmelitów trzewiczkowych ufundował w 1739 r. Konstanty Antoni Bazalski, stolnik inflancki (darowizna zapisana w łuckich księgach grodzkich 26 stycznia 1740). Dzięki jego darowiźnie wybudowano drewniany klasztor i kościół pw. św. Eliasza. Po jego spaleniu postawiono murowany kościół z kaplicami, zakrystią i skarbcem oraz chórem zakonnym za wielkim ołtarzem. W tym samym czasie wybudowano trzykondygnacyjny klasztor. Prace budowlane prowadzono z dochodów wsi Wiszenki, ofiarowanej na ten cel karmelitom w 1764 r. przez Stanisława Manieckiego h. Sokola. Prace budowlane trwały od 1765 do 1774 r. Kościół w połowie kryty był blachą, a w pozostałej części – gontem. Świątynię konsekrował 9 października 1774 r. bp Franciszek Komornicki. Wnętrze świątyni zdobiło siedem ołtarzy z drewnianymi nadstawami. Na dziedzińcu klasztornym znajdowały się: drewniana stajnia i wozownia kryte dranicami, drewniany browarek z izbą dla czeladzi kryty gontem. Klasztor wraz ze świątynią palił się jeszcze w 1800, 1803 i 1845 r. Został skasowany przez władze w lipcu 1850 r., a kościół – zamknięty²³⁸.

ŁUCK (TRYNITARZE)

Trynitarzy sprowadził do Łucka skarbnik braclawski Paweł Maykowski, ofiarowując ojcom pięć wsi oraz 300 tys. złp. W 1718 r. trynitarze zamieszkali przy opuszczonej cerkiewce unickiej pw. św. Michała, którą ofiarowali im unicy biskupi: metropolita Leon Kiszka i władcyka łucki Józef Wyhowski. W tym samym roku rozpoczęto budowę murowanego dwukondygnacyjnego klasztoru, a później kolegium i kościoła pw. św. Michała i Nawrócenia św. Pawła. Prace budowlane ukończono

237 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 962, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1009, k. 1–5; Б.В. Колосок, *Римо-католицькі...*, s. 116–119, 125–126; T.J. Stecki, *op.cit.*, s. 197, 202; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej*, cz. 2, Kraków 1923, s. 134; *idem*, *Zniesione...*, s. 60–61; X. Waclaw z Sulgostowa [E. Nowakowski], *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902, s. 424–425.

238 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 242–243; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 107–109.

239 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 516, k. 1–2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 931; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 544; Б.В. Колосок, *Римо-католицьки...*, s. 190–195; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 136–141.

w 1729 r. (kościół konsekrował 13 lipca 1777 bp Franciszek Komarnicki). Wnętrze świątyni pokryte było freskami i przyozdobione 11 ołtarzami. Wszystkie boczne wykonane były z drewna. W głównym, murowanym, ozdobionym drewnianymi figurami świętych, postawionym w 1811 r. staraniem zakonników, umieszczono figurę Pana Jezusa Nazareńskiego (konsekrowany 19 lipca 1811 przez bpa Kaspra Cieciszowskiego). Przed wejściem do kościoła była trójarkadowa murowana dzwonnica, w której zawieszono trzy dzwony. Przy dziedzińcu klasztornym znajdowały się: oranżeria i mieszkanie ogrodnika (pod jednym dachem, przy wejściu do ogrodu), drewniany spichlerz kryty gontowym dachem, drewniana wozownia kryta gontowym dachem, murowany piętrowy browar (w złym stanie) i murowana kuźnia z mieszkaniem dla kowala, kryte gontowym dachem, oraz murowana lodownia przykryta gontami. W lipcu 1850 r. władze zniosły klasztor, a kościół nakazały zamknąć²³⁹.

ŁYSIN

Pierwszy, drewniany kościół, pw. Przemienienia Pańskiego, wybudowano w 1724 r. z fundacji Adama Drewnowskiego, podkomorzego wendeńskiego, który zapisał na ten cel 15 tys. złp (akt fundacji z 2 września 1724, wpisany do akt konsystorza łuckiego). Fundusz kościoła powiększył on o kolejne 2 tys. złp zapisem testamentowym z 12 marca 1744 r. (oblatowanym 18 kwietnia 1744 w łuckich aktach grodzkich). Nowy, murowany kościół z zakrystią i skarbczykiem rozpoczęto budować w 1793 r. z funduszy parafian, dzięki staraniom ks. Stanisława Karpowicza, miejscowego plebana. W 1800 r. ukończono go na tyle, że na Wielkanoc rozpoczęto odprawiać w nim nabożeństwa (nie miał jeszcze całkowicie skończonego dachu, brakowało sufitu nad nawą i nie był otynkowany). We wnętrzu ustawiono trzy ołtarze; w głównym powieszono obraz Przemienienia Pańskiego przeniesiony ze starego kościoła oraz umieszczono niewielki obraz Matki

Bożej Częstochowskiej. Na przykościelnym cmentarzu była stara czterospłupowa drewniana dzwonnica kryta gontowym dachem, w której zawieszono dwa dzwony. W 1830 r. w parafii funkcjonowały dwie kaplice, w Dublinach i Ilpibokach²⁴⁰.

240 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 772–772v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 907, k. 1, 6; DAŻO, f. 90, op. 4, sp. 7, k. 69–70; SGKP, t. 5, s. 861; L. Popek, *op.cit.*, s. 53–54.

241 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 320–320v; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 6–7.

MACIEJÓW (PREPOZYTURA)

Pierwszy kościół, pw. św. św. Stanisława i Anny, postawiono z cegły w drugiej połowie XVI w. z fundacji Stanisława Maciejowskiego, kasztelana sandomierskiego. Konsekwował go w 1595 r. bp Stanisław Gomoliński (data erekcji nie jest znana z powodu wywiezienia w czasie wojny za granicę dokumentu fundacyjnego przez Atanazego Miączyńskiego, wojewodę wołyńskiego). Dodatkowo fundację pomnożyli 8 marca 1596 r. Mikołaj i Anna z Wiśniowieckich Sapiehowie oraz w 1636 r. – Ewa ze Skaszewskich Sapieżyna, wojewodzina włodzimierska (ten drugi akt uznawany był za drugą fundację parafii). 20 sierpnia 1636 r. świątynia została podniesiona do godności prepozytury. Po zniszczeniach wojennych w 1720 r. nową pw. św. Anny ufundowali i fundusz parafii powiększyli Atanazy Miączyński, podskarbi koronny i wojewoda wołyński, oraz jego żona Helena (akt fundacji z 23 marca 1720). W kruchcie kościelnej znajdowały się dwa ołtarze z drewnianymi nadstawami „staroświeckiej roboty”, we wnętrzu kościoła postawiono dziewięć ołtarzy, w tym cztery w kaplicy bocznej; w głównym wisiał obraz św. Anny Samotrzeciej ozdobiony srebrną sukienką. W 1873 r. kościół został zabrany przez władze carskie na cerkiew (poświęcono ją 8 września 1875 pw. Zaśnięcia NMP)²⁴¹.

MACIEJÓW (KOŚCIÓŁ SZPITALNY)

Murowany kościół szpitalny pw. św. Michała Archaniola wybudowano w 1701 r. z fundacji Atanazego Miączyńskiego, podskarbiego nadwornego koronnego (akt fundacji

242 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 253, k. 3–3v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 322–323; *Directorium officii Divinii... 1842–1845*, nlb.

243 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 214, k. 1–1v, 4v; SGKP, t. 6, s. 344; L. Popek, *op.cit.*, s. 104–105; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 8–9.

z 10 grudnia 1701). Kościół konsekrował 5 sierpnia 1776 r. Jan Kochnowski, biskup pomocniczy i oficjał chełmski. Wnętrze kościoła zdobyły trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w głównym znajdowały się rzeźby świętych archaniołów Michała, Gabriela i Rafała. Przy kościele był szpital na 12 ubogich. Fundację szpitalną powiększyły kolejne zapisy: Michała Cieleckiego (8 października 1744), Piotra Miączyńskiego, wojewody czernichowskiego (1 września 1776), Michała Pongowskiego, szambelana dworu polskiego (20 marca 1798), ks. Macieja Uszyńskiego, prebendarza (29 maja 1792) i ks. Wincentego Dobrowolskiego, kanonika żytomierskiego (24 sierpnia 1799). Kościół został zamknięty w 1843 r., po przejęciu fundacji przez rząd²⁴².

MIELNICA

Drewniany kościół pw. św. Józefa powstał w 1704 r. z fundacji Ludwika z Pigłowicz Manieckiego, chorążego czernihowskiego (akt fundacji z 11 sierpnia 1704, potwierdzony przez bpa Aleksandra Benedykta Wyhowskiego 9 października 1704). Murowany kościół, z przybudowaną zakrystią i skarbcem, kryty gontowym dachem, wybudowano z fundacji Jerzego Olszańskiego, podkomorzego łuckiego. Potwierdził on wcześniejsze nadania oraz powiększył fundusz parafii (zapis z 15 kwietnia 1749). Prace budowlane zakończono w 1749 r. (31 maja wydano indult zezwalający na odprawianie nabożeństw). W 1799 r. kościół nie był jeszcze konsekrowany. Ozdabiało go siedem ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W ołtarzu głównym znajdował się łaskami słynący obraz Matki Bożej, własność króla Jana III Sobieskiego, ofiarowany po jego śmierci żonie fundatora kościoła, wówczas będącej dwórką przy królowej. Przy kościele były również fundowane trzy altarie (w 1716 i 1745). W 1873 r. władze zniosły parafię, a kościół zamknięto (w 1876 przekazano go prawosławnym)²⁴³.

MIĘDZYRZECZ KORECKI (PIJARZY)

Pijarzy osiedlili się w Międzyrzeczu Koreckim dzięki aktowi fundacji wystawionemu 15 lutego 1702 r. przez Jerzego Dominika Lubomirskiego. Wypełnił on tym wolę zmarłego bezpotomnie Franciszka, dworzanina królewskiego. Początkowo pijarzy zamieszkali na plebanii przy istniejącym tam drewnianym kościele. Zaraz po objęciu beneficjum otworzyli szkołę. Wzniesli też rychło tymczasowe drewniane kolegium i rozpoczęli budowę murowanego kościoła i pozostałej zabudowy. Kościół pw. św. Antoniego z Padwy wzniesiono w latach 1704–1725 (konsekrował go biskup łucki Stefan Bogusław Rupniewski 17 maja 1725). Wnętrze zdobiło 13 ołtarzy z rozbudowanymi drewnianymi nadstawami, z których – poza głównym – sześć znajdowało się w kaplicach, a pozostałe – przy filarach. Zabudowania klasztorne i szkolne ukończono wznosić w 1746 r. W 1809 r. pożar niszczył kolegium oraz wieże kościelne. Zabudowania odnowił Jan Stecki, wspomagany przez miejscową szlachtę (prace ukończono w 1819). Wnętrze kolegium przyozdobił freskami malarz Wędrychowski z Korca. Przy klasztorze znajdowały się następujące zabudowania gospodarcze: spichlerz, drewnutnia, piekarnia, stajnia i wozownia. Przed kolegium i kościołem, po obydwu stronach, były murowane oficyny (jedna piętrowa) ze stancjami wynajmowanymi przez uczniów (mieszkali w nich także słudzy klasztorni). Gimnazjum pijarskie zostało zniesione po upadku powstania listopadowego. Klasztor został skasowany przez władze w 1853 r., a opiekę nad parafią przejęło duchowieństwo diecezjalne. W 1830 r. w parafii znajdowało się sześć kaplic: w Czudnicy, Daniczowie, Dulibach, Huszczy, Samostrzałach i Tarentiowie²⁴⁴.

MIĘDZYRZECZ OSTROGSKI (FRANCISZKANIE KONWENTUALNI)

Do dzisiaj nie ma jasności w kwestii datowania kościoła franciszkańskiego w Międzyrzeczu Ostrogskim. Z powodu

²⁴⁴ DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 913, k. 1–1v, 2v; SGKP, t. 6, s. 378; L. Popek, *op.cit.*, s. 84–85; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 122–125.

braku dokumentów trudno jednoznacznie ustalić, czy przed przybyciem franciszkanów na terenie przekazanym zakonowi znajdowała się jeszcze drewniana cerkiew pw. Trójcy Przenajświętszej postawiona w XV w., czy też – do czego skłania się większość badaczy – już murowana, wybudowana w XVI w., po wzniesieniu w 1521 r. cerkwi soborowej w Ostrogu, a przed powstaniem na początku XVII stulecia zabudowy klasztornej po przejściu świątyni przez franciszkanów. Niektórzy twierdzą, co większość badaczy odrzuca, że murowana świątynia powstała dopiero dla franciszkanów. Historycy rosyjscy są skłonni przesunąć powstanie świątyni nawet na XV stulecie. Do Międzyrzecza Ostrońskiego sprowadził franciszkanów Janusz Konstantynowicz Ostrogski. Po przyjęciu katolicyzmu odebrał prawosławnym cerkiew pw. Trójcy Przenajświętszej i nakazał przekazać ją franciszkanom konwentualnym. W akcie fundacyjnym konwentu wystawionym 28 czerwca 1612 r. potwierdził on wcześniejsze decyzje i równocześnie przekazał zakonnikom wznoszone dla nich od 1608 r. dwukondygnacyjne zabudowania klasztorne. W bocznym ołtarzu fundator klasztoru umieścił obraz Matki Najświętszej, który od niepamiętnych czasów był własnością Ostrogskich. Nadanie to było wielokrotnie potwierdzane przez Sanguszków w latach 1649, 1728 i 1752. W czasie powstania Chmielnickiego Tatarzy i Kozacy kilkakrotnie niszczyli kościół i klasztor franciszkanów. Wspomniany już obraz Matki Najświętszej doznawał wielkiej czci ze strony wiernych. Został więc umieszczony w głównym ołtarzu. Ze względu na to wystarano się dla niego o przywilej uwieńczenia wizerunku Matki Najświętszej i Pana Jezusa papieskimi koronami. Uroczysta koronacja, za przywilejem papieża Benedykta XIV, odbyła się 15 sierpnia 1779 r. Wnętrze kościoła zdobiło 11 ołtarzy z drewnianymi nadstawami. Wewnątrz murów ogradzających klasztor, po lewej stronie, stał murowany piętrowy budynek, w którym umieszczono mieszkania dla czeladzi, szkołę parafialną oraz spiżarnię. W baszcie leżącej obok był browar, a dalej, bliżej klasztoru, murowana, pokryta

gontem druga spiżarnia oraz kuchnia. Po drugiej stronie klasztoru znajdował się murowany dwupiętrowy spichlerz, do którego dobudowano drewnianą stancję. Przy ogródku położonym naprzeciw klasztoru znajdował się czteroizbowy drewniany dom mieszkalny kryty gontem. Klasztor został zniesiony ukazem z 21 września 1866 r. (rozporządzenie wykonawcze gubernatora wołyńskiego z 17 października 1866, wykonane 29 października 1866)²⁴⁵.

MIROPOL

Pierwotny, drewniany kościół istniał już w XVIII w. Nowy, murowany wybudowano w latach 1818–1820 z fundacji Mikołaja i Anny (z d. Dzieduszyckiej) Rostworowskich. Został konsekrowany w 1828 r. przez bpa Jana Kantego Podhorodeńskiego. Parafię utworzono przed 1831 r.²⁴⁶

NABRZUSKA

Drewnianą świątynię pw. św. św. Piotra i Pawła wybudowano w 1727 r. z fundacji Doroty Rzeczyckiej z Koropatnickich, stolnikowej wołyńskiej (akt fundacji wpisano do łuckich ksiąg grodzkich 26 maja 1727). Z powodu złego stanu tejże świątyni po jej rozebraniu postawiono w latach 1791–1795 nową świątynię, bez podmurówki, krytą gontem, z fundacji Ludwika Czarneckiego, b. marszałka powiatu ostrogskiego (otrzymał pozwolenie budowy od oficjała łuckiego, wystawione 9 maja 1791). Kościół poświęcił w 1796 r. w czasie wizytacji generalnej ks. Marcin Ostrowski, kanonik łucki. W kościele znajdowały się trzy stare ubogie ołtarze; w ołtarzu wielkim zawieszono malowany na płótnie obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Na przykościelnym cmentarzu stała czterosłupowa drewniana dzwonnica kryta daszkiem gontowym, w której zawieszono dwa małe dzwony²⁴⁷.

²⁴⁵ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 240, k. 1–3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 343, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 552, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 862, k. 1; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 732, 734v–736v; SGKP, t. 6, s. 378; F.R. Gawroński, *op.cit.*, s. 945–949; K. Molendziński, *Klasztor pofranciszkański w Międzyrzeczu Ostrogskim*, „Rocznik Wołyński” 1935, t. 4, s. 110, 121–129; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 76–80.

²⁴⁶ SGKP, t. 6, s. 496–497; SGKP, t. 15, cz. 2, s. 339; J. Włast [J. Dunin-Karwiczki], *op.cit.*, s. 59–63.

²⁴⁷ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 924, k. 1, 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1019, k. 1–1v; SGKP, t. 15, cz. 2, s. 366.

NARODYCZE

Pierwszy, drewniany kościół pw. Matki Bożej Bolesnej i klasztor dla karmelitów bosych wybudowano w 1748 r. z fundacji Michała Pawsza, chorążego żytomierskiego (akt fundacji z 30 stycznia 1748). Około 1763 r. karmelici opuścili fundację, a na ich miejsce sprowadzono augustianów, dla których wybudowano drewniany klasztor. Zakonnicy opuścili miasto w 1799 r. Klasztor zamieniono na plebanię. Wizytujący parafię w 1815 r. dziekan owrucki napisał, że kościół był w złym stanie, a próby zebrania w 1813 r. środków na jego reperację podejmowane przez komendarza Antoniego Chodorowicza nie przyniosły najmniejszych rezultatów. Wewnątrz kościoła znajdowało się pięć ołtarzy; w ołtarzu wielkim wisiał obraz Matki Bożej Bolesnej. W latach 1814–1815 ze względu na całkowitą ruinę dawnych zabudowań klasztornych zbudowano nową drewnianą plebanię²⁴⁸.

NIEŚWICZ

Murowany kościół, wybudowany w latach 1610–1618 z fundacji Marcina Stępkowskiego, podczaszego wołyńskiego. W 1648 r. duszpasterstwo przejęli karmelici trzewickowi. W 1793 r. na reparację lub budowę nowego kościoła Antoni Sobolewski, chorąży wołyński, ofiarował 12 tys. złp. W tymże samym roku na ten cel po 5 tys. złp ofiarowali Prot Potocki, starościc guzowski, i Jan Majewski, sędzia braclawski. W 1797 r. zburzono pierwszy kościół i na jego miejscu rozpoczęto budowę murowanej świątyni – na koszt Antoniego Sobolewskiego, chorążego wołyńskiego. Prace budowlane zakończono w 1802 r. Przedłużono je z powodu dwukrotnego pożaru, jaki dotknął budowaną świątynię. W trakcie prac nabożeństwa odprawiano w kaplicy cmentarnej. Kościół poświęcił 16 października 1802 r. miejscowy pleban i dziekan łucki ks. Józef Jasnogórski, a konsekrował, pw. św. Macieja, 16 maja 1808 r. bp Jan Kanty Podhorodeński. We wnętrzu

wybudowano trzy murowane ołtarze ozdobione stiukami; w ołtarzu głównym znajdował się rzeźbiony wizerunek Pana Jezusa na Krzyżu. W 1814 r. z powodu słabych fundamentów zarysowały się ściany i sklepienie świątyni. Dzięki pracom przeprowadzonym w 1822 r. z inicjatywy komendarza Franciszka Salezego Dworzyckiego (wymiana fundamentów pod lewą stroną budynku) zapobiegnięto zawaleniu się kościoła. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się murowana słupowa dzwonnica, w której zawieszono dwa małe dzwony. W 1830 r. w parafii była jedna kaplica, w Ławrowie²⁴⁹.

249 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 260, k. 2v-3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 502, k. 1-2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 925, k. 1, 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1018, k. 1-2; SGKP, t. 7, s. 118.

NIEWIRKÓW (DOMINIKANIE)

Pierwszy, drewniany kościół pw. Trójcy Św. i klasztor dominikanów wybudowano z fundacji Mikołaja Rokszyckiego, podstolego trockiego, i jego żony Anastazji z Kosińskich (akt fundacji z 26 maja 1698). Uroczyście wprowadził dominikanów do nowej fundacji 15 czerwca 1698 r. ks. Jan Bożeniec Jełowicki, kanonik i surogat łucki. Na początku XIX w. na miejscu rozebranego starego kościoła rozpoczęto budowę murowanego, z zakrystią i dwoma kaplicami, kosztem Jana Steckiego, chorążego koronnego, i Barbary z Rojewskich Olizarowej. Poświęcono go 6 października 1807 r. i zezwolono na odprawianie nabożeństwa. Świątynię konsekrował 24 czerwca 1808 r. bp Kasper Cieciszowski. We wnętrzu znajdowało się pięć ołtarzy malowanych *al fresco* na ścianach. W głównym w niszy umieszczono łaskami słynący obraz Matki Bożej Bolesnej ofiarowany przez fundatora. Obraz przyozdobiony był srebrną sukienką oraz pozłacanymi koroną i mieczem. Przed kościołem znajdowała się dzwonnica przerobiona z prezbiterium starego kościoła, w której zawieszono trzy dzwony. Murowany parterowy klasztor powstał w tym samym czasie co kościół. Bezpośrednio za klasztorem znajdowała się jurydyka i zabudowania gospodarcze: cztery drewniane domy dla poddanych, stary spichlerz, w części przebudowany na mieszkania

²⁵⁰ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 503, k. 1–3; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 923, k. 1, 4; SGKP, t. 7, s. 137; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 65–66.

dla czeladzi, nowy spichlerz i stajnie, niewielki dom dla gości, drewniana stodoła na 12 słupach, obszerna obora ze stajniami dla owiec i cieląt. Konwent został skasowany przez władze w 1832 r., a parafię przejęło pod zarząd duchowieństwo diecezjalne. W 1830 r. w parafii była jedna kaplica, w Siedliszczach, przy której był kapelan ks. Wieczorko, unita²⁵⁰.

NOWOGRÓD WOŁYŃSKI

Murowany kościół ufundowała w 1606 r. księżna Anna Alojza z Chodkiewiczów Ostrogska, wojewodzina wileńska. Zniszczony został w 1651 r. przez Kozaków. Po uśmierzeniu powstania kozackiego księżna Anna Alojza z Chodkiewiczów Ostrogska swoim testamentem nadała parafii w 1651 r. wieś Iwaszkówka (oblata w księgach poznańskich w 1653, w Metryce Koronnej w 1654 i księgach łuckich 9 marca 1697). Po zniszczeniach wojennych kościół w drewnie odbudowali Lubomirscy, którzy w 1670 r. prezentowali na beneficjum ks. Kunowskiego, utrzymującego się z funduszu ofiarowanego testamentem przez wspomnianą już księżną Annę Alojzę. 12 marca 1726 r. Jerzy Aleksander Lubomirski, wówczas oboźny wielki koronny, wydał drugi akt erekcyjny potwierdzający dawne nadania (roborowany do akt lubelskich 10 grudnia 1726). Z powodu niejasności niektórych zapisów syn księcia Jerzego Aleksandra, Stanisław Lubomirski, podstoli koronny, dokonał 8 lipca 1750 r. melioracji erekcji, ostatecznie precyzując granice dóbr beneficjalnych parafii zviahelskiej oraz wyznaczając fundusz na utrzymanie wikariusza i organisty (roborowany do łuckich akt 11 marca 1751). W połowie XVIII w. pożar zniszczył drewniany budynek świątyni. Następny, już murowany, kryty gontem, postawiono w latach 1753–1756 kosztem i staraniem miejscowego proboszcza ks. Józefa Karpińskiego, kanonika łuckiego (konsekrowany w 1778 przez bpa Franciszka Komornickiego, łuckiego biskupa pomocniczego). Wewnątrz znajdowało się sześć ołtarzy.

W ołtarzu wielkim, malowanym *al fresco* na ścianie, umieszczono na skale krzyż z wizerunkiem ukrzyżowanego pana Jezusa, „najpiękniejszey snycerskiej roboty”. W 1831 r. w parafii było siedem kaplic: w Emilczynie, Filipowiczach, Horbaszczach, Jurkowszczyźnie, Ostróżku, Smałderowie i Słobodzie Czernickiej²⁵¹.

OLEKSINIEC

Pierwszy, drewniany kościół postawiono przed 1604 r. Drugi, także drewniany, pw. św. Michała Arch., wybudowano w 1661 r. z fundacji księcia Michała Jerzego Czartoryskiego, wojewody wołyńskiego. Fundator zapisał wieczyste parafii wieś Korszówka (akt fundacji zapisano w łuckich aktach miejskich 10 listopada 1661). W tym samym roku ustanowiono przy nim parafię. Fundację pomnożył w 1710 r. książę Józef Czartoryski, chorąży Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po jego spaleniu w 1756 r. z inicjatywy ks. Wojciecha Temczwarego, scholastyka łuckiego i miejscowego plebana, postawiono murowaną świątynię. Parafię uposażyli Czartoryscy. We wnętrzu znajdowało się siedem ołtarzy bocznych z drewnianymi nadstawami. W ołtarzu wielkim umieszczono malowany na płótnie obraz Matki Bożej Podkamienieckiej ozdobiony srebrnymi sukienkami, koronami i berłem. W 1869 r. parafia została zniesiona, a kościół – oddany prawosławnym²⁵².

OLEWSK (KARMELECI TRZEWICZKOWI)

Pierwszy, wybudowany z drewna sosnowego kościół pw. Zwiastowania NMP ufundował w 1669 r. dla karmelitów trzewickowych Józef Karol Niemirycz (akt erekcji wpisany 25 stycznia 1669 do łuckich akt sądowych). Po śmierci fundatora jego spadkobiercy chcieli anulować fundację. Z tego powodu dwukrotnie usuwali z miasta zakonników, którzy znajdowali pomoc u wrogów Niemiryczów. Do pojednania doszło dopiero na początku XVIII w. Ponieważ w międzyczasie zabudowania

²⁵¹ CDIAUK, f. 1045, op. 1, sp. 127, k. 8v–9, 15; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 320–323, 328v–329; SGKP, t. 7, s. 248–249; J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *op.cit.*, s. 98–101.

²⁵² DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 216, 217–217v, 218v–219v; SGKP, t. 7, s. 459; L. Popek, *op.cit.*, s. 118; L. Królik, *op.cit.*, s. 143; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 9.

253 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 261, k. 1–1v;
DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 351, k. 1–2v;
SGKP, t. 7, s. 480; Wołyniak [J.M. Gi-
zycki], *Zniesione...*, s. 195–198.

klasztorne i kościół uległy zniszczeniu, w 1712 r. postawiono nową świątynię i konwent z fundacji Aleksandra Niemirycza, sędziego ziemskiego kijowskiego. Kościół szybko popadł w ruinę i w 1750 r. zastąpiono go nowym, postawionym z drewna dębowego, z dwoma wieżami, zakrytą i skarbcem, pokrytymi gontem. We wnętrzu znajdowało się sześć ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W ołtarzu wielkim umieszczono malowany na blasze obraz Matki Bożej, przyozdobiony srebrnymi sukienkami, koronami, gwiazdami oraz klejnotami. Poświęcił go w 1758 r. przeor olewski o. Florian Ciechanowicz. W 1758 r. zaczęto stawiać z drewna sosnowego nowy klasztor. Prace nad nim zakończono w 1763 r. za przeoratu o. Franciszka Bryndzewicza. W 1803 r., ze względu na zły stan świątyni potrzebującej zmiany podwalin, oszalowania i nowego przykrycia, rozpoczęto obok starego kościoła murować nowy. Do 1807 r. powstały fundamenty i rozpoczęto stawiać ściany. Najprawdopodobniej aż do połowy XIX w. nie zdołano zbudować murowanej świątyni. W 1818 r., ze względu na zły stan poprzedniego klasztoru, wybudowano z drewna sosnowego nowy, jednopiętrowy. Naprzeciw znajdowała się oficyna z piekarnią, pod jednym dachem krytym gontem, a za nimi drewniane domki dla służby kościelnej. Za ogrodem warzywnym zbudowano drewniany spichlerz, a obok – drewnianą stajnię i wozownię oraz drewnianą lodownię i browar. Klasztor został zniesiony przez władze w 1832 r., a duszpasterstwo w parafii zostało przejęte przez duchowieństwo diecezjalne²⁵³.

OŁYKA (FILIA)

Pierwszy, drewniany kościół parafialny miał ufundować w 1450 r. Piotr Biały h. Abdank lub Dąbrowa (ród Białyh i Gasztołdów miał się wywodzić z jednego pnia). Kiedy późniejszy właściciel dóbr Mikołaj Radziwiłł Czarny przeszedł na luteranizm, a później kalwinizm, świątynia stała się zborem protestanckim. Katolicki kult w mieście przywrócił syn Mikołaja Stanisław Pius, marszałek wielki

litewski i starosta żmudzki, który za namową Piotra Skar-
gi przeszedł z kalwinizmu na katolicyzm. Odnowił on
akt fundacji parafii 30 sierpnia 1588 oraz 3 października
1593 r., co uroczyście potwierdził 16 stycznia 1596 r. (zo-
stało to zapisane w łuckich aktach ziemskich). W rezul-
tacie wybudowano wówczas nowy drewniany kościół
pw. św. św. Piotra i Pawła. Już po postawieniu kolegiaty
na jego miejscu wybudowano niewielki murowany ko-
ściół wykorzystywany w czasie procesji w dni krzyżowe
i święto Bożego Ciała²⁵⁴.

254 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 237, k. 3–6;
SGKP, t. 7, s. 527; L. Popek, *op.cit.*, s. 149;
S. Tomkiewicz, *Ołyka* [w:] *Prace Kom-
sji Historii Sztuki*, Kraków 1923, s. 14–15,
36.

OŁYKA (KOLEGIATA)

Murowany kościół pw. Trójcy Św. i św. Argentego męczen-
nika powstał za sprawą Albrychta Stanisława Radziwiłła,
kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego. Prace budow-
lane trwały od 1635 do 1640 r., według projektu włoskich
architektów Benedetta Moli i Giovanniego Maliverny
(prowizorem budowy był Rudolf Beffka). Świątynię kon-
sekrował 26 (28 lub 31) sierpnia 1640 r. bp Andrzej Gębicki.
W 1641 r. jeszcze budujący się kościół podniesiono do
godności kolegiaty, równocześnie zwiększając dobra fun-
dacyjne o wsie Dereń i Stawki (akt nadania z 15 września
1631, oblatowany w Metryce Koronnej 15 września 1631
i zatwierdzony przez sejm w 1638). Ustanowiony wówczas
fundusz miał utrzymać dwóch prałatów, dwóch kano-
ników i ośmiu wikariuszy. Na skutek dalszych fundacji
pod koniec istnienia Rzeczypospolitej kapituła ołycka
liczyła siedmiu prałatów i ośmiu kanoników, a działalność
duszpasterską prowadziło czterech wikariuszy. Fundator
wyjednał także u papieża Urbana VIII przywilej używania
przez proboszczów ołyckich insygniów biskupich, infuły
i pastorału. Kolegiata to trójnawowa bazylika zamknięta
półkolistym prezbiterium. Wewnątrz znajdowały się dwie
zakrystie. Nad kanoniczną był skarbiec, a nad wikariu-
szowską – kapitularz i biblioteka. Wnętrze jej zdobiły
liczne rzeźby (m.in. 12 apostołów), obrazy, epitafia oraz
11 ołtarzy rzeźbionych w marmurze i alabastrze (w nawie

²⁵⁵ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 237, k. 3–3v, 6–7; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 972, k. 1–2; SGKP, t. 7, s. 528; S. Tomkiewicz, *op.cit.*, s. 15–27.

²⁵⁶ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 243–243v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 277, k. 1, 3v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 914, k. 1, 2v; L. Popek, *op.cit.*, s. 131–132; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 10.

osiem, na zakończeniu naw bocznych – dodatkowe dwa), organy i stalle. Ołtarz główny w stylu renesansu włoskiego wykonany był z różnokolorowych marmurów; zawieszono w nim obraz Wniebowzięcia NMP. Za prezbiterium wybudowano murowaną pięciofilarową dzwonnice, w której zawieszono cztery wielkie dzwony²⁵⁵.

OPALIN

Pierwszy, drewniany kościół, pw. św. Katarzyny, powstał po 1638 r., po erygowaniu miasta przez Łukasza Opalińskiego z Bnina, marszałka wielkiego koronnego i starosty hrubieszowskiego. Był wówczas filią parafii hrubieszowskiej. Samodzielną parafię erygowano przy nim ok. 1640 r. staraniem fundatora miasta. Kolejny kościół, również drewniany, z zakrystią i kruchtą, kryty gontem, wystawiono ok. 1750 r. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu wielkim był wizerunek Pana Jezusa Ukrzyżowanego, „w otwartych ramach”. Wizytator w 1798 r. pisał, że poza nimi świątynia „ozdób szczególniejszych nie ma żadnych”. Przed kościołem znajdowała się drewniana dzwonnica, w której zawieszono jeden dzwon. W 1816 r. ze względu na zły stan świątyni przeprowadzono jej gruntowną renowację. W 1868 r. kościół został zajęty przez władze, a później – zniszczony. W 1830 r. w parafii opalińskiej były dwie kaplice, w Piszczu i Wólce Chrypskiej²⁵⁶.

OSTROPOL

Pierwszą świątynię wzniesiono w miasteczku przed 1604 r. Zniszczono ją w czasie wojen kozackich. Zapewne nie została odbudowana, skoro w pamięci mieszkańców za pierwszą świątynię uważano drewniany kościół wybudowany w 1776 r. Świątynia ta, z zakrystią i skarbcem, kryta gontem, powstała z fundacji księcia Kaspra Lubomirskiego, wojewody krakowskiego (akt fundacji z 25 czerwca 1776). Prace budowlane rozpoczęło

poświęcenie kamienia węgielnego, którego dokonał 15 maja 1776 r. Józef Karpiński, dziekan zasławski i pleban zwiahelski, za pozwoleniem bpa Feliksa Turskiego, ordynariusza łuckiego i brzeskiego. Po ukończeniu budowy kościoła pw. św. Barbary pobłogosławił miejscowy pleban ks. Kuczarski. Wewnątrz ustawiono pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym znajdował się obraz Trójcy Św., a na zasuwie – wizerunek św. Barbary. W rogu przykościelnego cmentarza była murowana dzwonnica, w której zawieszono trzy dzwony. Fundusz kościoła znacznie powiększyli 10 sierpnia 1789 r. Franciszek i Konstancja z Padlewskich Gadomscy, zapisując 5 tys. złp na Mecherzyńcach²⁵⁷.

²⁵⁷ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 265, k. 1–4v; SGKP, t. 7, s. 694.

OSTRÓG (FARA)

Pierwszy kościół i klasztor dla dominikanów zostały ufundowane pomiędzy 1440 a 1442 r. przez Fedora Ostrogskiego. Akt fundacji historycy wiążą z ogłoszoną w mieście przez metropolitę Izydora unią kościelną, w następstwie jej zawarcia we Florencji. Zostały zniszczone przez Tatarów (ok. 1452 dominikanie opuścili zrujnowane zabudowania). Kolejny kościół, ufundowany przez księcia Wasyla Ostrogskiego w 1582 r., również został zniszczony przez Tatarów. Odbudowała go w 1624 r. własnym kosztem Anna Alojza Chodkiewiczowa z książąt Ostrogskich. Konsekrował go, jeszcze przed ukończeniem renowacji, 26 października 1624 r. bp Stanisław Łubieński. Prace zostały ukończone w 1659 r. dzięki dotacjom Jana Zamoyskiego. Pod koniec XVIII w. odrestaurowano go i przebudowano sumptem Anny Jabłonowskiej. Wówczas przymurowano do świątyni kaplicę różańcową, a ok. 1750 r. – kaplicę św. Jana Nepomucena, z fundacji Jana Kajetana Jabłonowskiego, wojewody braclawskiego. We wnętrzu było osiem ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W głównym, w miejsce obrazu Wniebowzięcia NMP, po zamknięciu kościoła jezuitów wstawiono przeniesiony z niego łaskami słynący obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Wyraził na

²⁵⁸ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 350, k. 1–3v, 8v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 917, k. 1–1v; SGKP, t. 7, s. 683; L. Poppek, *op.cit.*, s. 159–163; *Akta kościoła farnego ostrogskiego od 1622 r.*, oprac. J. Hoffman, „Rocznik Wołyński” 1934, t. 3, s. 205–210; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 10–11.

to zgodę bp Feliks Paweł Turski, a uroczystie wprowadził krzyż do kościoła bp Franciszek Komornicki, łucki biskup pomocniczy i proboszcz w Ostrogu. W latach 1805–1806 świątynia została zamknięta ze względu na zły stan sklepienia. Naprawa została wykonana na koszt proboszcza ks. Bartłomieja Markiewicza. Za kościołem znajdowała się murowana dzwonnica o czterech filarach. W 1830 r. w parafii Ostrogskiej były cztery kaplice: w Hulczy, Milatynie, Mizoczu, Płużnym. Z wyjątkiem Milatyna przy wszystkich kaplicach rezydowali kapelani²⁵⁸.

OSTRÓG (KAPUCYNI)

W 1747 r. Jan Kajetan Jabłonowski ofiarował kapucynom plac pod klasztor i kościół. Z powodu braku środków na sfinansowanie budowy kapucyni przyjęli ofiarowaną ziemię dwa lata później. 12 sierpnia 1749 r. bp Franciszek Antoni Kobielski wyraził zgodę na fundację klasztoru. Pierwszy zakonnik przybył do Ostroga w grudniu tegoż roku. Budowę klasztoru i kaplicy zgodził się sfinansować Samuel Łubkowski, starosta taborowski i pułkownik wojsk królewskich. Ponieważ kapucyni zdecydowali się wznieść klasztor w innym miejscu, niż pierwotnie przewidywano, z przedsięwzięcia wycofał się pierwszy fundator. Nowy plac pod budowę ofiarował książę Janusz Sanguszko (zapis darowizny z 3 kwietnia 1750). Prace budowlane drewnianej kaplicy i tymczasowego klasztoru ukończono rok później. Kaplicę poświęcił 8 września 1751 r. Józef Gołuchowski, miejscowy proboszcz, za zgodą bpa Franciszka Antoniego Kobielskiego wydaną 6 sierpnia 1751 r. Budowę murowanego klasztoru i kościoła, na wzór tego w Uściługu, Łubkowski zlecił Pawłowi Antoniemu Fontanie. Ze względu na uchybienia w projekcie kontrakt zerwano, choć najprawdopodobniej Fontana nadzorował dalsze prace. Budowa klasztoru zakończona została w 1758 r. 15 sierpnia tegoż roku ks. J. Gołuchowski położył kamień węgielny pod kościół (na co wyraził zgodę bp A. Wołłowicz 31 lipca 1758). Ze względu na śmierć

fundatora (1766) dalsze prace sfinansował Feliks Kanut Maliński, miecznik wołyński. Zakończono je w 1777. Kościół pw. Trójcy Św. konsekrował 18 października 1778 r. bp F. Komornicki, proboszcz ostrogski. We wnętrzu znajdowało się osiem ołtarzy z drewnianymi nadstawami. Dwukondygnacyjny klasztor, wystawiony na planie kwadratu, pokryty był częściowo dachówką, częściowo gontem. Na dziedzińcu klasztornym znajdowały się: murowana, kryta gontem stolarnia z browarem, drewniana szopa pokryta gontowym dachem, murowane budynki pokryte gontem, piekarnia, wozownia, stajnia i masztalernia. Na drugim dziedzińcu znajdował się budynek, w którym były szopa na skład siana, stajnia, wozownia i karmniki dla nierogacizny, obok zaś – woskobojnica z olearnią pokryte jednym gontowym dachem. W 1832 r. klasztor został skasowany, a kościół – zamknięty²⁵⁹.

OSTRÓWEK

Drewniany kościół pw. św. Andrzeja, z babińcem i zakrytą, kryty w połowie gontem, w połowie słomą, wybudowano w 1720 r. z fundacji Izabeli Kańskiej i Andrzeja Olędzkiego, kasztelana chełmskiego. Fundatorzy kościoła, poza gruntem ofiarowanym pod świątynię, plebanię i ogród oraz niewielkim działem ziemi ornej i sianożęcia, nie zapewnili kapelanowi dochodów pieniężnych. Dopiero przed erygowaniem parafii dobroczyńcy pomnożyli majątek kościelny, ofiarowując sumy na utrzymanie: ks. Józef Lisiecki, pleban sinnicki (6500 złp), Konstancja z Wereszczyńskich Olędzka, kasztelanowa chełmska (1000 złp) oraz ks. Antoni Skicki, pleban świerzowski (1050 złp). Andrzej Olędzki dodał plebanowi „dwie ćwierci” pola ornego. Tak uposażona parafia została erygowana 11 stycznia 1765 r. przez bpa Walentego Wężyka. We wnętrzu kościoła znajdowały się trzy ołtarze, w ołtarzu wielkim umieszczono wizerunek Matki Bożej Chełmskiej. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się „mizerna” dzwonnica, w której zawieszono dwa niewielkie dzwony²⁶⁰.

259 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 915, k. 1–2v; P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 221–228, 232–234; L. Popek, *op.cit.*, s. 163–164; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 83–88.

260 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 406–407v, 409–409v; L. Popek, *op.cit.*, s. 132.

OWRUCZ (DOMINIKANIE)

Pierwszą świątynię, wybudowaną w latach 1224–1234 przez św. Jacka, zniszczyli Tatarzy. W 1625 r. Łukasz Witowski, łowczy kijowski, oraz pobożna szlachta owrucka, m.in. Moszkowscy, Pawszowie i Rapszczyńscy, ustanowili fundację do wybudowania kościoła i klasztoru dominikanów (akt fundacji z 4 maja 1625). W 1628 r. przybyli do miasta pierwsi dominikanie wraz z przeorem o. Janem Damascenem Sokołowskim. Rok później wzniesiono dla nich drewniany konwent i kościół z materiałów danych przez ksienię bazylikańską z Korca, księżną Serafinę Korecką. Nie jest znana data pierwszego zatwierdzenia fundacji. Po raz drugi zatwierdził ją 16 marca 1638 r. bp kijowski Aleksander Sokołowski. Wszystko wskazuje na to, że w trakcie powstania Chmielnickiego, mimo zajęcia miasta przez Kozaków, klasztor nie został zniszczony (znani są zakonnicy wówczas w nim przebywający). Dopiero w 1671 r. dominikanie zostali wypędzeni, a kościół i klasztor – spalone podczas najścia Tatarów. Odbudowano je w drewnie dopiero ok. 1740 r. Kolejną murowaną świątynię, z zakrystią i skarbcem, wzniesiono w latach 1790–1795 z ofiar wiernych, szczególnie Michała Steckiego, podkomorzego kijowskiego, oraz dzięki zapobiegliwości zakonników (poświęcona została 4 października 1795 przez ks. Józefa Strojnowskiego, przeora owruckiego). Konsekrował ją 3 października 1798 r. Michał Pałucki, kijowski biskup pomocniczy. We wnętrzu było pięć ołtarzy, główny z drewnianą nadstawą, w którym zawieszono obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem ozdobiony srebrnymi sukienkami. Pozostałe, znajdujące się w nawie głównej, były namalowane na ścianach *al fresco*, a w niszach umieszczono wykonane na płótnie obrazy. W 1809 r. kościół i klasztor zostały całkowicie spalone podczas wielkiego pożaru miasta. Przez prawie trzy lata dominikanie nie odprawiali publicznie nabożeństwa. Kościół i klasztor odbudowano w latach 1810–1811, za przeoratu o. Kwiryna Trześniowskiego. Odbudowany

kościół poświęcił 2 czerwca 1811 r., w święto Zesłania Ducha Św., kanonik żytomierski Karol Kaliński. We wnętrzu odtworzono ołtarze boczne w takim samym kształcie jak poprzednio. W ołtarzu głównym, nad mensą, powieszono obrazy znajdujące się w starym ołtarzu (nie wiadomo, kiedy zdołano wybudować nową drewnianą nadstawę). Klasztor został zniesiony w 1832 r., a parafię przejęło duchowieństwo diecezjalne²⁶¹.

261 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 263, k. 1–1v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 128–129, 211–211v; SGKP, t. 7, s. 781; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 183–185.

262 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 88, k. 43–43v; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 11–12.

OŻOCHOWCE

Pierwszy kościół ufundował w miasteczku książę Dymitr Jerzy Wiśniowiecki (zm. 1682), kasztelan krakowski. W trakcie wojen z Tatarami i Kozakami świątynia została całkowicie zniszczona. Kolejną wybudowano w 1722 r. z fundacji Michała Serwacego Wiśniowieckiego. W 1746 r. została całkowicie odnowiona. W 1772 r. kościół wraz z częścią parafii znalazł się na terenie Galicji (granica przebiegała na Zbruczu). Po rosyjskiej stronie wybudowano niewielką drewnianą kaplicę na cmentarzu jako siedzibę parafii złożonej zaledwie z ośmiu wsi. W 1816 r. zbudowano drewniany kościółek, kryty słomą, pw. Znalezienia Krzyża Św. Wewnątrz były dwa ołtarze, obydwie miały drewniane mensy, nad którymi powieszono obrazy malowane na płótnie (w ołtarzu wielkim – Pana Jezusa Ukrzyżowanego). Funkcję zakrystii pełniła część prezbiterium oddzielona od strefy ołtarzowej parawanami z płótna. W 1868 r. władze zamknęły kościół, a parafię – zniósł²⁶².

POŁONNE

Murowany kościół powstał z funduszy księcia Janusza Ostrogskiego, kasztelana krakowskiego, najprawdopodobniej za przyczyną jego matki Zofii z Tarnowskich. Prace budowlane, prowadzone przy pomocy włoskich architektów, rozpoczęto w 1593 r., a ukończono w 1607. Świątynia została konsekrowana w 1607 r. pw. Wniebowzięcia NMP.

263 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 345–346; SGKP, t. 8, s. 727–728; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 528; J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *op.cit.*, s. 68–70.

W trakcie najazdu Tatarów w 1618 r. kościół został obrabowany i spalony. Jego odbudową zajął się w 1646 r. Stanisław Lubomirski, wojewoda krakowski. Rozpoczęte przez niego prace dokończył w 1649 r. jego syn, Konstanty Jerzy. Powstały wówczas dwa kościoły: parafialny pw. św. Anny i zamkowy, będący kontynuacją poprzedniego, zniszczonego w 1618, pw. Wniebowzięcia NMP. Nie przetrwał on długo. W 1651 r. zniszczyli go Kozacy pod dowództwem Maksyma Krzywonosy. Odbudowano go dopiero w 1718 r. z funduszy Jerzego Dominika Lubomirskiego, opiekę nad kościołem parafialnym i zamkowym przejęli jezuiti. Ci ok. 1726 r. rozpoczęli wznosić obszerny kościół z dwoma wieżami, zakrystią i skarbcem, według projektu Pawła Giżyckiego, także z funduszy Jerzego Dominika Lubomirskiego. Prace budowlane zakończyła konsekracja świątyni pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego z Padwy jesienią 1738 r. przez bpa Józefa Czarnieckiego, kijowskiego biskupa pomocniczego. Po kasacie jezuitów w 1773 r. przeniesiono do niego parafię z walącego się kościoła św. Anny w Nowym Połonnym. W kościele znajdowało się pięć ołtarzy, w głównym umieszczono obraz Matki Bożej Częstochowskiej²⁶³.

PORYCK

Pierwszy, drewniany kościół parafialny pw. Trójcy Św. wybudowano w połowie XVI w. kosztem Andrzeja Zahorowskiego, podsędka łuckiego. Na początku XVIII w. w mieście zamieszkali jezuiti, jako kapelani Katarzyny Czackiej, kasztelanowej wołyńskiej. Zapisła ona zakonowi 40 tys. zł na utrzymanie trzech misjonarzy mających rezydować przy kościele parafialnym. Później fundację powiększono, by mogła utrzymać sześciu ojców. Do kasaty jezuitów miejscowa stacja misyjna nigdy nie liczyła więcej niż dwóch zakonników (zapewne pozostałe środki wykorzystywano na inne cele zakonne). W 1751 r. Michał i Konstancja z Wielkowskich Czaccy ustanowili osobny fundusz w celu wybudowania dla jezuitów kościoła i klasztoru.

Murowany, z dwoma wieżami, zakrystią i skarbcem, powstał w latach 1751–1765. Budowniczym i autorem fresków był jezuita Andrzej Ahorn. Kościół pw. św. Michała konsekrował w 1774 r. bp F. Komarnicki. Ponieważ kościół parafialny zawalił się ze starości, po kasacie zakonu przeniesiono do nowego siedzibę parafii. We wnętrzu znajdowało się pięć ołtarzy. W 1830 r. w parafii były dwie kaplice, w Kołonnii i Myrzowie (Myszowie)²⁶⁴.

²⁶⁴ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 722; DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; SGKP, t. 8, s. 832; L. Popek, *op.cit.*, s. 68–69.

²⁶⁵ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 510, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 919, k. 1, 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1022, k. 1–1v; L. Popek, *op.cit.*, s. 133–134.

PRZEWAŁY

Modrzewiowy kościół pw. Wniebowzięcia NMP wybudowano w 1464 r. z fundacji Jana Górki, stolnika chełmskiego, i Romano Stuko z Dolska (akt fundacji 26 listopada 1464, oblatowany w chełmskich aktach grodzkich 4 grudnia 1474 oraz aktach konsystorza chełmskiego w 1528). Konsekrował go 15 listopada 1682 r. bp Stanisław Świącicki, ordynariusz chełmski. Kolejny kościół, także drewniany, z dwoma kaplicami, zakrystią i skarbcem, kryty gontem, powstał w 1734 r. z funduszy Ignacego Sadowskiego, starosty słonimskiego. Konsekrował go w 1752 r. bp A. Orański, biskup pomocniczy diecezji kamienieckiej. Wnętrze zdobiło pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym umieszczono obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem. Świątynię odnowiono w 1798 r. ze środków Józefa Karszy, podkomorzego włodzimierskiego (nowa podmurówka i podwaliny). Na przykościelnym cmentarzu była drewniana dzwonnica pokryta gontowym dachem, w której zawieszono cztery dzwony różnej wielkości. W 1830 r. w parafii były trzy kaplice: w Przewałach (na cmentarzu), Stawczykach i Stawkach Wielkich²⁶⁵.

PTYCZA

Pierwotną świątynię pw. Trójcy Św. wybudowano sumptem księcia Władysława Dominika Ostrońskiego (akt fundacji 2 października 1632). Tenże w 1636 r. dodatkowo uposażył parafię dziesięciną łąnową z wsi Ptycza

266 DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 95, k. 24; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 60–61, 67–68; SGKP, t. 9, s. 264; *Księga wizyt kościoła parafialnego w Ptyczy powiatu dubieńskiego*, oprac. J. Hoffman, „Rocznik Wołyński” 1935, t. 4, s. 157–176; L. Popek, *op.cit.*, s. 60–61.

i Bałogródka (zapis z 13 kwietnia 1636). Kościół ten został poświęcony 14 sierpnia 1641 r. „Tenże kościół po zniszczeniu, jakie mu wkrótce zagrażało i nastąpiło, całkowicie został odrestaurowany i ozdobiony malowidłami ściennymi, z zewnątrz także tarcicami rżniętymi oszalowany, staraniem wszystkim jaśnie wielbnego Jakuba Szymańskiego, nowego administratora ptyckiego” (mianowany został administratorem w 1716). Późniejsi wizytatorzy określają, że był to całkowicie nowy drewniany kościół wystawiony w 1726 r. z fundacji księcia Aleksandra Dominika Lubomirskiego (5 stycznia 1726 potwierdził on wcześniejsze nadania). Wewnątrz postawiono trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami, w wielkim umieszczony był obraz Trójcy Św., a w bocznych – Pana Jezusa Ukrzyżowanego i św. Anny. Erygował przy nim parafię bp Stefan Bogusław Rupniewski 20 maja 1726 r. Kolejny kościół, drewniany na murowanej podmurówce, z kruchtą, zakrystią i skarbcem, postawiono w 1787 r. dzięki staraniom plebana ks. Mateusza Leblasa. We wnętrzu zbudowano trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w głównym umieszczono obraz Trójcy Św. koronującej Matkę Bożą oraz przeniesiony z poprzedniego kościoła obraz św. Franciszka Ksawerego. Na przykościelnym cmentarzu stała dwusłupowa drewniana dzwonnica, w której zawieszono dwa małe dzwony. W 1827 r. w parafii były cztery kaplice: w Berechach, Stołpczyku, Pełczy i Boremelu²⁶⁶.

PULINY

Kościół parafialny ufundowali Jan Hański, chorąży kijowski, i jego żona Zofia ze Skorupków, miejscowi dziedzice (akt fundacji 22 maja 1796). Dokument erekcyjny kościoła i parafii wystawiła kancelaria biskupa pińskiego w Żytomierzu 16 czerwca 1796 r. Świątynia, wraz z kruchtą, dwoma kaplicami, zakrystią i skarbcem, została wybudowana z drewna dębowego i sosnowego oraz pokryta gontem. Kościół został poświęcony 25 grudnia 1796 r. przez Wincentego Janowskiego, kanclerza katedry

żytomierskiej, dziekana żytomierskiego i miejscowego plebana, za zgodą bpa Kaspra Cieciszowskiego. Wnętrze zdobiły trzy ołtarze, dwa boczne z drewnianymi nadstawami umieszczono w kaplicach. Na ścianie kościoła, nad odsuniętą od niego mensą ołtarza głównego umieszczono malowany na płótnie obraz ukrzyżowania; mensę zdobiły cztery drewniane kolumny, między którymi wisiały malowane na płótnie obrazy Matki Bożej Bolesnej i św. Jana Ewangelisty. Na przykościelnym cmentarzu stała drewniana czterosłupowa dzwonnica, w której zawieszono dwa średniej wielkości dzwony²⁶⁷.

²⁶⁷ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 302, 304v–305, 311–312v; SGKP, t. 8, s. 832.

RADZIECHÓW (AUGUSTIANIE)

Zakonników sprowadził do Radziechowa ks. Wojciech Rostkowski, kustosz chełmski i pleban kumowski. W 1696 r. na kongregacji intermedialnej w Ciechanowie złożył deklarację wybudowania kościoła i klasztoru dla augustianów w należącej do niego części wsi Radziechów. Zyskawszy ich aprobatę, wybudował drewniany kościół i klasztor oraz ustanowił odpowiedni fundusz. Akt fundacji został sporządzony w Kumowie 20 listopada 1696 r., a zapisany w chełmskich aktach grodzkich 5 stycznia 1697. W tymże roku do nowej placówki przybyli pierwsi zakonnicy. Około 1752 r. wystawiono nowy, murowany kościół z dwoma wieżami i zakrystią, z fundacji Antoniny Miączyńskiej, wojewodziny czernihowskiej. Konsekrował go pw. św. Michała Arch. w 1753 r. bp A. Orański. Wnętrze kościoła zdobiło siedem ołtarzy, trzy – z drewnianymi nadstawami, cztery – z nadstawami malowanymi *al fresco* na ścianach. Na skutek klauzuli polecającej sprzedać augustianom ofiarowaną posiadłość, jeśli wyrażą taką chęć spadkobiercy fundatora, augustianie w 1784 r. utracili majątek na rzecz Felicjana Rostowskiego, starosty kopajgrodzkiego. Utrzymali tylko tereny zabudowane oraz ogrody klasztorne i niewielki kawałek ziemi ornej. Zakonnicy utrzymywali się z odsetek sumy funduszowej oraz darowizn od miejscowej szlachty. Dwupiętrowy

²⁶⁸ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 309, k. 1–2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 921, k. 1–1v; SGKP, t. 9, s. 462; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 14–17.

²⁶⁹ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 109–110; SGKP, t. 9, s. 476; L. Popek, *op.cit.*, s. 61–62.

murowany klasztor kryty gontem wystawili augustianie w 1753 r. z ofiar wiernych. Na dziedzińcu klasztoru znajdowały się drewniany spichlerz kryty gontem oraz drewniane kryte słomą wozownia, stajnia, dwie stodoły, szopa, trzy chlewy i chata dla ogrodnika. W 1832 r. klasztor został zniesiony, a kościół oddano prawosławnym²⁶⁸.

RADZIWIŁŁÓW

Pierwszy kościół, zapewne drewniany, funkcjonował w tym miejscu w XVII w. (akta synodalne z 1726 wymieniają go jako zniszczony). Kolejny drewniany ufundował 16 stycznia 1732 r. książę Aleksander Lubomirski (akt fundacji zapisano w aktach krzemienieckich 28 czerwca 1735). W 1760 r. wybudowano trzeci już kościół, także drewniany, pw. Siedmiu Boleści NMP, staraniem plebana ks. Pawła Makłaka („założony został” 5 września 1760). Do niewielkiej nawy przystawiono babiniec, zakrytą i skarbczyk kryte gontem. Wnętrze zdobiły trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu wielkim umieszczono obraz Matki Bożej Bolesnej Leśniawskiej. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się budowana w zrąb drewniana dzwonnica, w której powieszono dwa małe dzwony²⁶⁹.

RATNO

Pierwotny, drewniany kościół ufundował na początku XVI w. Jakub Siekluk. Fundację potwierdził 2 września 1504 r. król Aleksander Jagiellończyk, a odnowił ją 12 sierpnia 1624 r. król Zygmunt III. W 1782 r. świątynia spłonęła. Nowy kościół, drewniany na murowanej podmurówce, z zakrytą i skarbcem, pw. Podwyższenia Krzyża, wybudowano w latach 1784–1786 staraniem Mikołaja Grota Faliszewskiego, kanonika kapituły łuckiej, przy wsparciu Tekli z Zenowiczów Sosnowskiej, wojewodziny połockiej i starościny rateńskiej. Konsekrowany 17 października 1798 r. przez bpa Jana Chryzostoma Kaczkowskiego, łuckiego biskupa pomocniczego. We

wnętrzu znajdowało się pięć ołtarzy. W głównym była drewniana nadstawa, w której umieszczono malowany na płótnie obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego, a nad cyborium – niewielki obraz Matki Bożej Częstochowskiej. W bocznych ołtarzach, nad mensami, wisiały na ścianach malowane na płótnie obrazy w szerokich rzeźbionych ramach. W rogu przykościelnego cmentarza znajdowała się drewniana dzwonnica przykryta dranicowym dachem, w której zawieszono dwa średniej wielkości dzwony (większy, rozbity, stał w kościele pod chórem)²⁷⁰.

270 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 356, k. 3v–4, 8v–9, 10v–11; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 920, k. 1–1v; SGKP, t. 9, s. 542; L. Popek, *op.cit.*, s. 72–73.

271 R. Aftanazy, *op.cit.*, s. 403; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 190–191, 209–211.

ROMANÓW (KAPLICA)

Murowany kościół pw. Wniebowzięcia NMP należał do parafii w Cudnowie. Wybudowany został z funduszy Józefa Augusta Ilińskiego przed 1820 r. dla jezuitów. Zakonnicy nie zdążyli objąć go i postawionego dla nich klasztoru ze względu na usunięcie zakonu z Rosji. Zabudowania te najprawdopodobniej w 1820 r. przekazał szarytkom, a w 1823 r. – wizytkom (które ze względu na stan klasztoru zamieszkały w instytucie głuchoniemych)²⁷¹.

ROZIAMPOL/UŚCIŁUG (KAPUCYNI)

Kościół i klasztor kapucynów ufundowała Róża Rozalia Pocijowa z Zahorowskich, strażnikowa wielka litewska. W 1745 r. złożyła ona deklarację fundacyjną, choć pierwszy zamysł o fundacji dla kapucynów wyraziła już w 1740 r. Pierwsi kapucyni pojawili się w miasteczku rok później. Zabudowania dla nich wznoszono od 11 maja 1751 do 11 maja 1758 r. (16 maja 1751 fundatorka zawarła kontrakt dotyczący budowy z Pawłem Fontaną). Konsekracji świątyni pw. św. św. Róży i Rozalii dokonał 26 sierpnia 1760 r. bp Antoni Erazm Wołłowicz. Konwent kapucyński erygowano 17 sierpnia 1759 r. na kapitule odbywającej się w Warszawie. Parafię przy nim erygował w 1796 r. bp Kasper Cieciszowski. Po pożarze kościoła i klasztoru odbudowę sfinansowała Ludwika Honorata

²⁷² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 291, k. 1–2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 922, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 940, k. 1; DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; SGKP, t. 4, s. 429; t. 12, s. 837; P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 285; L. Popek, *op.cit.*, s. 190–191; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 90–91.

Lubomirska z Pocijów, córka fundatorów, uznawana przez zakon za drugą fundatorkę klasztoru. Murowany kościół, z zakrystią i chórem zakonnym za wielkim ołtarzem, kryty dachówką, zbudowany był według reguł kapucyńskich. Wewnątrz postawiono osiem ołtarzy, sześć – z drewnianymi nadstawami, a dwa – z nadstawami malowanymi *al fresco* na murze. Obrazy do ołtarzy wykonał Szymon Czechowicz. W ołtarzu głównym znajdował się obraz patronek. Z kościołem złączony był murowany dwukondygnacyjny klasztor budowany na planie kwadratu, pokryty dachówką. Przed kościołem stała murowana foresteria dla gości kryta gontem, a za nią – murowane, podpiwniczone sukiennice, kryte dachówką. Na dziedzińcu klasztornym znajdowały się następujące zabudowania: murowany, kryty gontem blich z izbą, drewniany, kryty gontem budynek, w którym były stajnia, masztarnia, dwie wozownie, wołownia, bednarnia i komórka, murowany browarek kryty gontem, drewniana woskobośnia oraz murowana izba dla czeladzi, z piekarnią, kryta gontem. W 1830 r. w parafii nie było żadnej kaplicy. W 1832 r. władze zniósły klasztor²⁷².

RÓWNE

Pierwotny, drewniany kościół pw. Narodzenia NMP i św. Antoniego z Padwy postawiono w 1549 r. z fundacji Beaty Ostrogskiej z Kościeleckich, córki Zygmunta I (akt fundacji z września 1548, oblatowany w aktach konsystorza łuckiego 5 marca 1624 oraz w łuckich aktach ziemskich 30 kwietnia 1642 i łuckich aktach grodzkich 11 października 1783). Został on zniszczony przez Tatarów w latach 70. XVI w. Fundusz został odnowiony 2 grudnia 1608 r. przez Annę z Kostków Ostrogską, wdowę po Aleksandrze Ostrojskim, a następnie znacznie pomnożony 1 kwietnia 1619 r. przez ich syna Janusza Pawła (oblata w łuckich księgach grodzkich 22 maja 1776). Kolejny wybudowano w 1642 r. kosztem Katarzyny Zamojskiej z Ostrojskich (akt fundacji wydano

w Zamościu 24 lipca 1642, oblatowany w łuckich aktach grodzkich 15 maja 1647). Staraniem ks. Józefa Junoszy Piaskowskiego, proboszcza rówieńskiego, w 1774 r. rozpoczęto budowę nowego murowanego kościoła z kaplicami i zakrystią, całkowicie zakończoną w 1813 r. Poświęcił go pw. Wniebowzięcia NMP i św. Michała Arch. 1 stycznia 1793 r. ks. Józef Praskowski, miejscowy proboszcz, za zgodą bpa Adama Naruszewicza, ordynariusza łuckiego. Kościół wznoszono z ofiar wiernych, chociaż znaczną część środków wyasygnowali bracia Ksawery, Aleksander, Józef i Michał, synowie Stanisława i Honoraty z Pocijów Lubomirskich. We wnętrzu postawiono pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W głównym umieszczono obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem malowany na desce, ofiarowany przez Jana Czarnokozicza i jego żonę Reginę. Uroczyście wprowadził go do kościoła 15 listopada 1650 r. miejscowy pleban, ks. Szymon Brzeski. Obraz „w wielkim uszanowaniu od wiernych Chrystusowych będący” był przyozdobiony wotami, srebrną sukienką „marcypanowej roboty” oraz połączanymi koroną i berłem wysadzanymi „koralami i czeskimi kamykami”. W 1830 r. w parafii była kaplica w Gródku²⁷³.

SIELEC

Pierwszy, drewniany kościół istniał przed 1660 r., o czym świadczy wzmianka w datowanych wówczas dokumentach. Murowany kościół pw. Trójcy Św. wybudowano w latach 1668–1670 z fundacji księżnej Heleny Sapieżanki, kasztelanowej wileńskiej. Fundację fundatorka powiększyła 21 marca 1670 r. kolejnym zapisem. W 1733 r. Antoni Miączyński wraz z żoną Dorotą z Woronieckich uzupełnili fundusz parafii o sumę na utrzymanie wikariusza (zapis z 10 czerwca 1733). Kościół konsekrował 9 maja 1779 r. bp Feliks Turski. Wnętrze zdobiło pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym znajdował się obraz malowany na płótnie przedstawiający Trójcę Św. W 1830 r. w parafii nie było żadnej kaplicy²⁷⁴.

273 CDIAUK, f. 1045, op. 2, sp. 304, k. 1–1v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 424–425, 430v, 457v–458; L. Królik, *op.cit.*, s. 136, 142; L. Popek, *op.cit.*, s. 174–176.

274 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 707–707v; DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; SGKP, t. 10, s. 530; L. Popek, *op.cit.*, s. 187–188.

275 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 8–9, 13–13v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 228, k. 17–17v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 513, k. 1–4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 927, k. 1, 2; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1026, k. 1–1v, 5; SGKP, t. 10, s. 739; L. Popek, *op.cit.*, s. 154–155.

SKURCZE

Pierwszy kościół, murowany, z kaplicą, zakrytą i skarbcem, kryty dachówką, pw. Wniebowzięcia NMP, św. Jana Ewangelisty i św. Jana Chrzciciela, ufundował w 1609 r. Jan Charłęski, podkomorzy łucki i właściciel wsi (akt fundacji z 10 kwietnia 1609; oblatowany do łuckich akt ziemskich 26 stycznia 1612). Kościół znajdował się na terenie miejscowego zameczku i był przebudowaną kaplicą dworską. Konsekwował go w 1639 r. bp Andrzej Głębiński. W 1613 r. fundusz uzupełnił nową dotacją (wsią Krowatka) Krzysztof Charłęski, dworzanin króla Zygmunta II Wazy. Wnętrze zdołały cztery ołtarze z drewnianymi nadstawami; w głównym umieszczono obraz Matki Bożej. Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się murowana dzwonnica. Pod koniec XVIII w. kościół miał sklepienie „mocno potrząskane, osobliwie nad chórem, a mieyscami i ściany”. Nowy, murowany, z zakrytą i skarbcem, kryty gontem, wzniesiono w nowym miejscu w latach 1800–1803 kosztem Stanisława Zagórskiego, podstolego wołyńskiego. Po zakończeniu budowy w 1803 r. poświęcił go Józef Umiński, archidiacon łucki. Świątynię konsekrował 29 czerwca 1809 r. bp Jan Kanty Podhorodeński. We wnętrzu postawiono z cegły trzy ołtarze. We wszystkich nad mensami zawieszono w niszach obrazy malowane na płótnie; w ołtarzu wielkim obraz Trójcy Św., a poniżej – Matki Bożej, ozdobiony pozłacaną srebrną sukienką. W 1830 r. w parafii była tylko jedna kaplica, w Watynie²⁷⁵.

SOKUL

Pierwszy, drewniany kościół pw. Wniebowzięcia NMP zbudowano przed 1604 r. z fundacji Magdaleny Jakackiej, właścicielki miejscowych dóbr. 10 maja 1639 r. fundację uzupełnili znaczną dotacją Aleksandra Bożeniec 1° Zahorowska, 2° Jełowicka, 3° Szklińska i jej syn Eliasz Jełowicki (oblatowany 12 maja 1639 w kartach łuckiej kancelarii

zadwornej). 9 stycznia 1726 r. fundację powiększył Dymitr Jełowicki, chorąży czernihowski (oblatowany do łuckich akt grodzkich 10 stycznia 1726). Ze względu na zły stan budynku w 1784 r. postawiono nowy, także drewniany kościół, z funduszy miejscowego plebana ks. Łukasza Wierzbickiego oraz dziedzica sokulskiego Ignacego Jełowickiego, kapitana zawideckiego, który w 1791 r. dokończył budowę świątyni. Prezbiterium i nawa zbudowane były na planie kwadratu; dostawiono do nich od frontu dwie wieże, a do prezbiterium – zakrystię i skarbiec. Całość pokryto gontowym dachem. We wnętrzu były trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami przeniesionymi z poprzedniego kościoła. W ołtarzu głównym znajdował się obraz Wniebowzięcia NMP malowany na desce; postać Matki Bożej ozdobiona była pozłacaną srebrną sukienką i koroną. Na przykościelnym cmentarzu postawiono trzysłupową drewnianą dzwonnice, w której zawieszono dwa dzwony²⁷⁶.

²⁷⁶ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 928, k. 7–7v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 1–3, 5v–7; SGKP, t. 11, s. 39; L. Królik, *op.cit.*, s. 142; L. Popek, *op.cit.*, s. 77–78.

STARY KONSTANTYNÓW (DOMINIKANIE)

Początki kościoła dominikanów nie są dokładnie znane. Badacze ukraińscy sądzą, że pierwsza drewniana świątynia katolicka nosiła tytuł Podwyższenia Krzyża Św. Nie bardzo wiadomo, czy została ona postawiona dla katolików po założeniu w 1561 r. miasta przez księcia Konstantego Ostrojskiego, czy też katolikom oddano istniejącą już pod tym wezwaniem cerkiew prawosławną. Kościół ten został zniszczony w trakcie wielkich pożarów miasta w 1604 lub 1605 r. Z tym zdarzeniem należy łączyć wybudowanie w mieście murowanego kościoła pw. Oczyszczenia NMP, który w 1613 r. został oddany dominikanom przez księcia Janusza Ostrojskiego. Nie wiemy, jakie straty poniósł kościół i klasztor w czasie częstych napałów tatarskich niszczących miasto (1618, 1624). W czasie wojen kozackich w 1648 r. kościół i klasztor zostały obrabowane i zniszczone, a zakonników zamordowano. Po ustaniu wojny odbudową klasztoru i kościoła zajmował

277 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 85–86, 88v–89; J. Włast [J. Dunin-Karwiczki], *op.cit.*, s. 26–27; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 66–70.

się prowincjał Szymon Okolski, uprzednio przeor starokonstantynowski. Kościół ten konsekrował 2 lipca 1740 r. bp Franciszek Antoni Kobielski. Wnętrze ozdobiło sześć ołtarzy, cztery – z drewnianymi nadstawami, dwa – malowane *al fresco* na ścianie. W ołtarzu głównym znajdował się łaskami słynący, rzeźbiony wizerunek Pana Jezusa Ukrzyżowanego. W latach 1804–1807 odnowiono wieżę i kościół. Murowany dwukondygnacyjny klasztor pokryty był gontowym dachem. Na dziedzińcu klasztornym, obok bramy wjazdowej, była murowana oficyna, a za nią – murowane dwie stajnie i wozownia pokryte gontowym dachem. Dalej stała murowana dwukondygnacyjna oficyna kryta gontem i dobudowany do niej murowany browar, a przy Słuczy, za niewielkim ogródkiem, drewniana kuźnia²⁷⁷.

STARY KONSTANTYNÓW (KAPUCYNI)

Pierwszy murowany kościół dla kapucynów wybudowano w 1751 r. z fundacji księcia Janusza Sanguszki, miecznika i marszałka nadwornego litewskiego (akt fundacji podpisał 13 lipca 1750; zapisany w krzemienieckich księgach grodzkich 9 lutego 1754). Powstanie nowej fundacji zapowiedział w liście okólnym 14 grudnia 1750 r. ordynariusz łucki F. Kobielski. Kamień węgielny pod kościół położył na zlecenie ordynariusza 2 stycznia 1752 r. ks. Józef Gołuchowski, dziekan kapituły łuckiej. W ciągu roku postawiono drewniane hospicjum i kaplicę (poświęcił je 25 listopada 1752 ks. Tokarski, kanonik kamieniecki i pleban Zasławski). Murowany kościół i klasztor rozpoczęto budować w 1753 r. (kamień węgielny pod budowę położył 9 lutego 1753 ks. Gołuchowski). Ze względu na spory prawne związane z rozwiązaniem ordynacji Ostrogskiej budowa trwała do 1778 r. Kościół konsekrował pw. św. Jana Chrzyciela 11 października 1778 r. bp F. Komarnicki. Parafię przy tym kościele erygował w 1796 r. bp Michał Sierakowski. We wnętrzu kościoła postawiono dziewięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami;

w głównym umieszczono malowany na płótnie obraz św. Jana Chrzciciela. Dwukondygnacyjny klasztor złączony z kościołem poryty był czerwoną dachówką. Na dziedzińcu klasztornym, blisko bramy wjazdowej, znajdowała się długa murowana oficyna kryta gontem, w której znalazły się szopa na drwa, piekarnia dla parobków, kuźnia z warsztatem kowalskim, izba dla rzemieślników, skład na materiały rzemieślnicze, suszarnia na słody, browar, słodownia oraz oranżeria. Po drugiej stronie dziedzińca postawiono drewniany budynek kryty gontem do wyrabiania wosku i oleju, murowaną stajnię z maszarnią, drewnianą wozownię, drewniany spichlerz, wozownię na sprzęt gospodarski. Wszystkie te budynki kryte były gontowymi dachami. Kościół stał się świątynią parafialną w 1832 r., po skasowaniu przez władze carskie klasztoru dominikanów i oddaniu ich kościoła prawosławnym²⁷⁸.

278 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 668, 711–713; SGKP, t. 11, s. 257; P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 251, 259–262; J. Włast [J. Dunin-Karwicki], *op.cit.*, s. 27–28; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 88–89.

STEPAŃ

Pierwszy, drewniany kościół pw. św. Michała Arch. został wybudowany w 1615 r. kosztem księcia Janusza Ostrońskiego, kasztelana krakowskiego (akt fundacji z 5 grudnia 1614; potwierdzony przez konsystorz łucki 14 stycznia 1650). Parafię erygowano przy tym kościele 18 stycznia 1650 r. (dokument wydał Baltazar Tyszka, oficjał łucki). Fundusz kościoła znacznie powiększyli Michał Liniewski (fundacja z 7 grudnia 1728, oblatowana w łuckich aktach grodzkich 10 września 1729) oraz księżę Janusz Aleksander Sanguszkó, marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego (fundacja z 3 marca 1753, oblatowana w aktach konsystorza łuckiego 17 grudnia 1753 oraz łuckich aktach grodzkich 12 marca 1754). Kolejną, także drewnianą świątynię, z wieżą, pod którą była kruchta, zakrytą i skarbcem, pokrytą gontem, wzniesiono w 1772 r. (w tymże roku została poświęcona). Wewnątrz znajdowało się pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami. Na przykościelnym cmentarzu, za prezbiterium, była drewniana dzwonnica, w której zawieszono trzy „mierne” dzwony.

279 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 253, k. 8–10; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 514–514v, 515–515v, 518v; SGKP, t. 11, s. 327; L. Popek, *op.cit.*, s. 184.

280 *Directorium officii Divini...*
MDCCCVIII–MDCCCXXXIII, nlb;
SGKP, t. 11, s. 706.

281 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 710–711v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 357, k. 1, 4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 980, k. 1–1v; DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; SGKP, t. 11, s. 724; L. Popek, *op.cit.*, s. 188–190.

Nowy, murowany kościół z kruchtą, kaplicami, zakrytą i skarbczykiem wybudowano w latach 1803–1806 staraniem hrabiego Stanisława Worcella. We wnętrzu zbudowano z cegły trzy ołtarze ozdobione malowanymi *al fresco* na murze nadstawami, w których znajdowały się w niszach rzeźby lub malowane na płótnie obrazy. W ołtarzu wielkim, w górnej niszy była umieszczona rzeźba Pana Jezusa Ukrzyżowanego, a w dolnej – obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem przeniesiony ze starego kościoła. Przed kościołem wymurowano dzwonnice „na kształt bramy z oknami”, w której umieszczono trzy dzwony przeniesione ze starej dzwonnicy²⁷⁹.

SWINIARZYN (KAPLICA)²⁸⁰

Kaplica występuje w katalogach diecezji od 1808 do 1833 r.

SWOJCZÓW

Pierwszy, drewniany kościół pw. Narodzenia NMP wybudowano w latach 1606–1607 kosztem Ewy z Malinowskich Łahodowskiej, kasztelanowej wołyńskiej (akt erekcji z 13 kwietnia 1607). Fundusz na uposażenie parafii ofiarowała zapisem testamentowym sporządzonym 13 stycznia 1607 r. (wpisany do akt włodzimierskich 31 stycznia 1608). Mążzonek fundatorki, Jan, 16 listopada 1617 r. potwierdził jej decyzję i dodatkowo znacznie powiększył fundusz kościoła. W 1607 r. erygowano przy tym kościele parafię. Nową, murowaną świątynię rozpoczęto budować na miejscu poprzedniego kościoła w 1787 r. z funduszy Feliksa Szczęsnego Czackiego, pod czaszego wielkiego koronnego (akt fundacji z 1 września 1787). W kościele postawiono pięć ołtarzy, w głównym znajdował się słynący łaskami obraz Matki Bożej namalowany w XVII w. Na przykościelnym cmentarzu była murowana dzwonnica na czterech słupach, w której zawieszono dwa dzwony, większy i mniejszy. W 1830 r. w parafii były dwie kaplice, w Ossowie i Makowiczach²⁸¹.

SZELWÓW (KAPLICA)

Właściciel dóbr szelwowskich Michał Gurowski, starosta zwinogrodzki, „dla wygody swej i dworu swego, niemniej ludzi obrządku łacińskiego” ufundował 14 sierpnia 1764 r. przy cerkwi unickiej w Szelwowie altarię, którą obejmowali duchowni unicy. Mieli oni obowiązek w święta łacińskie odprawiać msze i nabożeństwa dla łacinników. Rok później z jego środków postawiono przy pałacu murowaną kaplicę łacińską pw. św. Michała Arch. (zapis funduszowy wniesiony do włodzimierskich ksiąg grodzkich 16 sierpnia 1765). Kaplica została afiliowana do parafii w Koniuchach za zgodą bpa Antoniego Wołowicza 26 sierpnia 1765 r. i poświęcona 4 września tegoż roku przez ks. Andrzeja Kamockiego, kanonika łuckiego i miejscowego plebana. Po raz drugi kaplica została poświęcona 28 września 1767 r. przez tegoż duchownego, po powiększeniu i poprawieniu, przeprowadzonych na koszt Ewy z Młyńskich Axakowej, stolnikowej włodzimierskiej. W 1770 r. Michał Gurowski powiększył fundusz altarii, ale zobowiązał jej posiadacza do wykonywania zobowiązania w kaplicy łacińskiej (zapis z 27 czerwca 1770 zatwierdzony przez metropolitę unickiego Felicjana Filipa Włodkowicza). W 1795 r. altarysta przeszedł na obrządek łaciński i stał się zależny od plebana koniuchowskiego²⁸².

SZPANÓW

Murowany kościół pw. św. św. Piotra i Pawła App. rozpoczęto budować w 1726 r. z fundacji Piotra Antoniego Peplowskiego, podczaszego kijowskiego i podstarosty łuckiego. Ze środków otrzymanych od niego wyprowadzono mury z fundamentów na wysokość okien. Budowę dokonczono w 1751 r. dzięki funduszom przekazanym przez Teklę z Peplowskich Bielińską, wojewodzinę chełmińską. Do świątyni przymurowano kruchtę, zakrytą i skarbiec, całość pokryto gontowym dachem. Wyposażenie sprawił

²⁸² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 231, k. 13v-17; SGKP, t. 4, s. 341; t. 11, s. 891; L. Popek, *op.cit.*, s. 69.

283 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 146–148; SGKP, t. 12, s. 27; L. Popek, *op.cit.*, s. 176–177.

284 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 254, k. 1; SGKP, t. 12, s. 71; L. Popek, *op.cit.*, s. 121; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 142–143.

w 1780 r. Jan Stecki, chorąży wielki koronny. W skład wyposażenia wchodziło pięć ołtarzy. W ołtarzu wielkim na murowanej mense ustawiono drewnianą nadstawę, w której umieszczono obraz Matki Bożej Częstochowskiej trzymany przez rzeźbione figury wyobrażające św. św. Piotra i Pawła. W bocznych ołtarzach były mense drewniane, dosunięte do ścian, na których namalowano *al fresco* nadstawy, a w nich umieszczono w niszach obrazy malowane na płótnie, przedstawiające świętych. Na przykościelnym cmentarzu, na wprost drzwi do kościoła, stała dzwonnica pokryta gontowym dachem, w której zawieszono trzy większe dzwony. Świątynię konsekrował 23 czerwca 1782 r. bp Jan Chryzostom Kaczkowski. Parafię erygował w 1727 r. bp Stefan Bogusław Rupniewski²⁸³.

SZUMBAR (TRYNITARZE)

Kościół drewniany wybudowano w 1727 r. z fundacji Franciszki z Horobowskich Błędowskiej (akt fundacji podpisany 8 marca 1727), która wypełniła zapis testamentu swojego drugiego męża, Michała Błędowskiego, łowczego halickiego. Przy kościele osadzono trynitarzy. Kościół odnowiono w 1762 r. dzięki staraniom pułkownika Michała Błędowskiego. Najprawdopodobniej z powodu sporów ze spadkobiercami fundatorów trynitarze opuścili w tym roku klasztor. Mieli powrócić do niego dopiero w 1791 r. W 1797 r. wybudowano nowy, także drewniany kościół. Prace wykończeniowe (oszalowanie zewnętrzne ścian i pokrycie dachu gontem) wykonano w latach 1805–1806. Zakonnicy mieszkali w niewielkiej drewnianej rezydencji. Obok niej zbudowane były z drewna i pokryte słomą: piekarnia z kuchnią, spichlerz, chlew, stajnia i stodoła. Z chrustu postawiono stodołę, oborę i kurnik. Te również pokryto słomianym dachem. Klasztor został skasowany przez władze w 1832 r., a kościół jako filialny przyłączono do parafii w Dederkałach (do 1839)²⁸⁴.

SZUMSK (FRANCISZKANIE KONWENTUALNI)

Pierwszy klasztor dla franciszkanów konwentualnych został postawiony blisko 1656 r., w tym roku w sporządzonym przez Daniela Jeło-Malińskiego testamencie odnajdujemy bowiem wzmiankę o ofiarowaniu franciszkanom szumskim 8 tys. zł z prośbą o odprawienie za niego mszy św. Nie było wówczas jeszcze kościoła – w testamencie Maliński obiecał franciszkanom jego budowę. Zapewne obietnica ta została spełniona dopiero na początku XVIII w. Wówczas wnuk Malińskiego, Daniel Stanisław Maliński, podczaszy halicki, przyjąwszy obrządek łańciski, ufundował franciszkanom kościół i klasztor (akt fundacji zapisano w krzemienieckich księgach grodzkich 12 lutego 1715). Fundację na rzecz franciszkanów zatwierdził 3 czerwca 1722 r. bp Stefan Bogusław Rupniewski. Tym samym aktem erygował także przy kościele parafię. Świątynię konsekrował 8 września 1741 r. Franciszek Antoni Kobielski. Murowany kościół z kaplicą i zakrystią pokryty był gontowym dachem. We wnętrzu ustawiono sześć ołtarzy: wielki, cztery w nawie i jeden w kaplicy. Wszystkie miały drewniane nadstawy. Trzy z nich, główny oraz św. św. Antoniego i Franciszka, były „pryncypalniejsze i kosztowniejsze”. W górnej kondygnacji ołtarza wielkiego umieszczono obraz Niepokalanego Poczęcia NMP, a w dolnej – Pana Jezusa Miłosiernego w koronie cierniowej, przyozdobiony srebrną sukienką. Naprzeciwko wejścia do kościoła stała murowana dwukondygnacyjna wieża pokryta gontem, w której zawieszono pięć dzwonów, jeden większy, pozostałe mniejsze. Blisko kościoła fundatorzy zbudowali drewniany klasztor kryty gontowym dachem. Na początku XIX w. na obszernym dziedzińcu stały: drewniane oficyny, piekarnia, drewniany spichlerz, drewniana stajnia i wozownia. W latach 1827–1830 franciszkanie wybudowali z cegły nowy jednokondygnacyjny klasztor. Jego dach w części pokryty był słomą, w części – gontem. W 1832 r. klasztor został zniszczony przez władze, a kościół – przekazany prawosławnym.

²⁸⁵ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 933, k. 1–1v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 8, k. 44–45; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 770; SGKP, t. 12, s. 77; L. Popek, *op.cit.*, s. 121–122; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 80–82.

²⁸⁶ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 269–269v, 274–276; SGKP, t. 12, s. 144; L. Popek, *op.cit.*, s. 165–166.

Przy dziedzińcu kościelnym w 1828 r. powstały nowe zabudowania gospodarcze z drewna i przykryte gontowymi dachami: spichlerz, wozownia i stajnia²⁸⁵.

TAJGÓRY

Pierwszy, drewniany kościół został postawiony na początku XVII w. Na jego temat nie mamy żadnych informacji. Wiemy tylko, że 7 lutego 1686 r. Marianna Matczyńska zapisała w testamencie parafii tajgórskiej 2,4 tys. złp z dóbr wsi Gałęzowo (zapis oblatowany w łuckich aktach grodzkich 9 marca 1686), a w kwietniu 1698 r. Jan Kuberski zapisał w testamencie tejże parafii 3 tys. zł (oblata w aktach konsystorza łuckiego 13 grudnia 1706). Kolejny kościół, tym razem murowany, z babińcem, dwoma kaplicami, zakrystią i skarbcem, ufundowany w 1710 r. przez Wawrzyńca Peplowskiego, sędziego ziemskiego podolskiego, postawiono na fundamentach poprzedniego (akt fundacji z 29 listopada 1710; oblatowany 1 grudnia 1710 w łuckich aktach grodzkich). Konsekwował go pw. św. Wawrzyńca 1 czerwca 1727 r. bp Stefan Bogusław Rupniewski. Kościół pokryty był dachówką, jedna z kaplic – gontem, a druga, wraz ze skarbcem – blachą. We wnętrzu było siedem ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym znajdował się malowany na płótnie obraz św. Wawrzyńca. Na przykościelnym cmentarzu stała murowana słupowa dzwonnica, w której zawieszono dwa „pomierne” dzwony; trzeci, większy, został odesłany do Gdańska do przełania z powodu pęknięcia. Parafię erygował 12 grudnia 1710 r. bp Aleksander Benedykt Wyhowski²⁸⁶.

TARGOWICA (DOMINIKANIE)

Drewniany kościół pw. Matki Bożej Różańcowej został postawiony w latach 1674–1675 z funduszy Stanisława Kazimierza Bieniewskiego, wojewody czernihowskiego (zapis fundacji w łuckich aktach grodzkich 29 marca 1674). Parafię erygował w 1674 r. bp Tomasz Leżeński. W 1790 r.

kościół ten „dla dawności swej rozwalił się”. Nowy, murowany wybudowano z materiału po rozebraniu jednego skrzydła klasztoru – w 1802 r. służył on już zakonnikom i wiernym, choć nie był jeszcze ukończony (w 1810 ściany boczne nadal nie były otynkowane i brakowało gzymsów). We wnętrzu kościoła zbudowano pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym umieszczono obraz Matki Bożej Różańcowej ozdobiony srebrnymi koszulkami, srebrnymi i pozłacanymi koronami oraz gwiazdami. Równocześnie rozpoczęto budowę dwukondygnacyjnego murowanego klasztoru dla dominikanów. Z funduszy ofiarodawcy sfinansowano tylko fundamenty i najniższe partie murów. Resztę postawiono z finansów zakonnych i sum pozyskanych od ofiarodawców. Z powodu rozebrania jednego skrzydła klasztoru prace budowlane trwały aż do początku XIX w. Przy dziedzińcu klasztoru postawiono ok. 1810 r. następujące drewniane, kryte słomą zabudowania gospodarcze (w miejscu poprzednich, rozebranych ze względu na starość): wozownię, stajnię, stodołę, oborę dla bydła i izbę czeladną²⁸⁷.

287 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 31, 33, 177–181; L. Popek, *op.cit.*, s. 54; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 70–71.

TEOFIPOL (TRYNITARZE)

Murowany kościół parafialny pw. Trójcy Św. został wzniesiony w latach 1739–1741 z fundacji księżnej Teofili z Sieniawskich Jabłonowskiej, wdowy po Janie Aleksandrze, chorążym wielkim koronnym (zapis z 30 stycznia 1739). Fundatorka osadziła przy nim sprowadzonych ze Lwowa trynitarzy (introdukcja nastąpiła 5 listopada 1741). Rok po sprowadzeniu do miasta zakonnicy przywieźli ze Lwowa obraz Matki Bożej Częstochowskiej, który w krótkim czasie zasłynął łaskami. W 1780 r. kościół uległ zawaleniu, a następnie został rozebrany. Nowy trynitarze rozpoczęli budować rok później, ale brak środków spowodował, że doprowadzili budowę do wysokości okien. Nabożeństwa odprawiano wówczas w murowanej kaplicy powstałej z przebudowanego skarbcza i zakrystii poprzedniego kościoła. Prace budowlane wznowiono w 1801 r., ale trwały

288 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 556, 557v–558, 560v–561, 601, 607v–608; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 88, k. 51; SGKP, t. 12, s. 297; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 143–145.

289 DAŻO, f. 90, op. 2, sp. 7, k. 14v; SGKP, t. 1, s. 120; t. 12, s. 309.

tylko do 1804 r. Jak pisał wizytator w 1805 r., „fabryka rozpoczętego kościoła podniesiona jest do połowy okien nad gzymsem zewnętrznym kościoła osadzonych”. Prac budowlanych nigdy nie zakończono. W kaplicy znajdowały się trzy ołtarze; w głównym umieszczono statuę Pana Jezusa Nazareńskiego sprowadzoną do parafii i poświęconą 25 maja 1746 r. W 1790 r. księżna Franciszka z Woronieckich Jabłonowska, wojewodzina nowogródzka, pomnożyła fundację, ofiarowując trynitarzom znacznej wielkości grunt orny (akt nadania 21 sierpnia 1790). Siedem lat później dziedziczka Teofilpola, księżna Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna, weszła w komplanację z zakonem i wymieniła z nim nadaną wcześniej ziemię, dodając mu 290 łokci kwadratowych gruntu ornego (akt ugody z 8 czerwca 1797). Klasztor murowany, w części dwupiętrowy, postawiono równocześnie z pierwszym kościołem. Za ogrodem otaczającym kaplicę i klasztor zbudowano z cegły dom dla służby kościelnej kryty słomą oraz stodołę i chlewy przykryte jednym dachem krytym słomą. Przy dziedzińcu klasztornym znajdowały się: browar, spichlerz, blich (woskobośnia) oraz stajnia i wozownia pod jednym dachem. Wszystkie te zabudowania były drewniane. Klasztor został zniesiony przez władze w 1832 r., a zabudowania, wraz z kaplicą, 11 września 1841 r. zniszczył pożar (nabożeństwa do 1847 odprawiano w kaplicy cmentarnej pw. św. Rocha, a później w kościółku przerobionym z refektarza zakonnego)²⁸⁸.

TERESZKI (KAPLICA)

Pierwszy, drewniany kościół filialny parafii Bazalia powstał przed 1801 r. W tym roku kapelanem przy nim został mianowany o. Remigiusz Kukulski OFMBern²⁸⁹.

TOPORZYSZCZE (KARMELICI TRZEWICZKOWI)

Świątynia katolicka w tej miejscowości istniała już w XVI w. Została zamknięta lub przerobiona na zbór

przez Jerzego Niemirycza, socjanina. Klasztor i kościół karmelitów trzewickowych ufundowała Tekla Niemirycz, chorążyna owrucka (akt fundacji z 9 marca 1785, zaakceptowany przez kongregację definitorialną w czerwcu tego roku). Do fundacji klasztoru przyczynił się również Józef Dobrowolski, kleryk karmelitański, który 12 grudnia 1783 r. ofiarował na ten cel 14 tys. złp zapisanych mu przez brata Józefa i jego żonę Mariannę z Niemiryczów, ulokowanych na ich dobrach dziedzicznych Dowhosil. Tekla Niemiryczowa, która zapisała w 1785 r. karmelitom 40 tys. złp na fundusz wieczysty, zabezpieczony na wszystkich swoich dobrach dziedzicznych, a w szczególności na miasteczku Toporzyszczce, nie zaprzysięgła owej transakcji. Korzystając z tego faktu, 12 września 1789 r. uchyliła wcześniejszy zapis i wyznaczyła zakonnikom wieczną prowizję od tej sumy, dając im wszystkie postawione już zabudowania klasztorne i gospodarcze wraz z wyposażeniem, a także określiła wielkość pomniejszych dochodów z folwarków oraz darowizn naturaliów. W źródłach nie odnotowano, w którym roku fundatorka postawiła drewniany parterowy klasztor. Stało się to zapewne między 1785 a 1789 r. Niewielki kościół pw. św. Tekli został poświęcony i tym samym dopuszczony do sprawowania nabożeństw 9 września 1791 r. przez ks. Józefa Kulikoskiego, dziekana owruckiego i plebana korystyszowskiego, dlatego należy sądzić, że karmelici po swoim przybyciu odprawiali msze św. w tymczasowej kaplicy, a wspomniany drewniany kościół na podmurówce, z babińcem, zakrystią i skarbcem, kryty gontem, wybudowano w 1790 lub 1791 r. We wnętrzu ustawiono trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu wielkim znajdował się malowany na płótnie obraz Pana Jezusa Miłosiernego, ozdobiony połączoną srebrną sukienką. Na przykościelnym cmentarzu była czterosłupowa drewniana dzwonnica kryta gontowym dachem, w której zawieszono dwa niewielkie dzwony. Przy dziedzińcu klasztornym stały następujące zabudowania: drewniana, kryta dranicami stajnia z wozownią, drewniana, bez ścian,

290 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 269, k. 1–1v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 282–286; SGKP, t. 7, s. 781; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 198–199.

291 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 228, k. 13–13v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 515, k. 1–1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 568, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 1028, k. 1, 3v–4, 5v; SGKP, t. 12, s. 405; L. Popek, *op.cit.*, s. 155–156.

kryta słomą szopa, drewniana, kryta słomą piekarnia, drewniana drewnutnia, drewniany, kryty dranicami chlew na wieprze, drewniana szopa kryta słomą na bydło oraz drewniana, kryta słomą stodoła²⁹⁰.

TORCZYN

Pierwszy, drewniany kościół pw. Trójcy Św. postawiono przed 1548 r. na koszt bpa Jerzego Falczewskiego. Fundusz kościelny powiększyli: król Zygmunt I Stary (1548), bp Marcin Szyszkowski (1603) oraz bp Franciszek Antoni Kobielski (10 maja 1742). Parafię utworzono przy nim w 1548 r. Budowę nowego kościoła zainicjował w 1710 r. bp Aleksander Benedykt Wyhowski. Dalsze prace budowlane prowadzono na koszt Franciszka Antoniego Kobielskiego i bpa Antoniego Wołłowicza. Ze względu na zły stan świątyni w 1778 r. na koszt bpa Feliksa Turckiego rozebrano stary kościół i rozpoczęto w nowym miejscu, na starym zamczysku, wznosić nowy, z materiałów pozyskanych ze starej świątyni, uzupełnionych nowym drewnem. Również ta budowa nie była dobrze zaprojektowana i wykonana. Podczas wizytacji z 1801 r. odnotowano, że kościół jest „dość stary [...] i z prawej, i z lewej strony podłużne ściany wyginają się we szrodek. Dach całe stary, już od słońca i wicherów podezolowany, z stąd do kościoła w czasy słońca wszędzie cieknie, nawet i na ołtarze”. Przed 1820 r. przeprowadzono remont świątyni i zbudowano most na palach dębowych, nad mokrą fosą, by bez trudu można było dojść do kościoła wzniesionego na znacznej wysoczyźnie. Kościół zbudowany na planie prostokąta, z dwoma wieżami przy prezbiterium oraz zakrystią, zwieńczony był dachem przykrytym gontem. W jednej z wież zawieszono trzy dzwony. We wnętrzu ustawiono pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w głównym znajdował się malowany na płótnie obraz Trójcy Św. W 1830 r. w parafii były trzy kaplice: w Okorsku, Sadowie i Szeplu²⁹¹.

TROJANÓW

292 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 176–178v, 181–182v; SGKP, t. 12, s. 481.

Drewniany kościół pw. św. Kazimierza, z kruchtą, zakrytą i skarbcem, przykryty gontowym dachem, wybudowano w latach 1747–1751 z fundacji Kazimierza Nikodema Woronicza, podkomorzego kijowskiego oraz pułkownika wojsk polskich i rotmistrza chorągwi pancernej (akt fundacji z 17 września 1748 zapisany w aktach konsystorza generalnego w Żytomierzu 4 listopada 1748). Pozwolenie na budowę wydał ks. Jakubowi Bembnowskiemu, kanonikowi kijowskiemu, 23 marca 1747 r. oficjał kijowski Gołuchowski. Fundator ofiarował na fundusz kościelny 15 tys. złp (na utrzymanie duchowieństwa i służby), grunt pod kościół, plebanię i zabudowania gospodarcze oraz znacznej wielkości pole orne i pozwolenie na warzenie piwa, kurzenie wódki, wolne mlewo i wolny wyręb lasu. We wnętrzu świątyni znajdowały się trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w głównym umieszczono malowany na płótnie obraz św. Kazimierza. Na przykościelnym cmentarzu zbudowano dzwonnice na drewnianych słupach krytą gontowym dachem, w której zawieszono cztery niewielkie dzwony²⁹².

TUCZYN

Pierwszy, drewniany kościół pw. Trójcy Św. ufundowali ok. 1590 r. Mikołaj Siemaszko, kasztelan braclawski, z żoną Izabellą z Dłużewa. Fundatorzy dodatkowo uposażyli go, zapisując w testamencie (26 grudnia 1617) wieś Małatynie (oblata w łuckich księgach ziemskich 22 stycznia 1618). W 1645 r. bp Michał Prażmowski erygował przy świątyni parafię. W trakcie wojen kozackich miasto wraz z kościołem zostało spalone. W 1729 r. fundusz kościoła odnowiła i sfinansowała budowę nowej świątyni Teofila Potocka z Cetnerów, z synem Franciszkiem Salezym, starostą bełskim (dokument fundacyjny podpisano 17 czerwca 1729; zgodę na nową fundację wydał archidiakon łucki i administrator diecezji ks. Hulewicz

293 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 514, k. 1–6, 16; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 929, k. 1–1v; DAŻO, f. 178, op. 51, k. 7, 581, 582v–583; SGKP, t. 12, s. 606; L. Królik, *op.cit.*, s. 136, 142; L. Popek, *op.cit.*, s. 177–178.

8 czerwca 1736; akt roborowano do nowokorczyńskich akt miejskich 4 lutego 1736). Wkrótce i ta budowla splotła. W latach 1786–1796 wzniesiono nowy, wymurowany z cegły kościół w stylu klasycystycznym, z babińcem, zakrystią i skarbcem. Prace sfinansowano z części zaległych dochodów funduszowych odzyskanych od Lubomirskich przez miejscowego plebana ks. Omiecińskiego, a także od Michała Walewskiego, wojewody sieradzkiego. Ten ostatni, jako patron kościoła, do sum rewindykowanych dołożył także dobrowolną ofiarę na budowę. Wyposażenie ufundował miejscowy pleban ks. Andrzej Mrozowski. We wnętrzu było pięć ołtarzy – trzy z nich z murowanymi mensami, nad którymi namalowano *al fresco* nadstawy, w niszach umieszczono malowane na płótnie obrazy (w ołtarzu wielkim był wizerunek Pana Jezusa Ukrzyżowanego). Pozostałe dwa ołtarze miały drewniane nadstawy. Świątynię konsekrował 29 września 1797 r. bp Kasper Cieciszowski. Na przykościelnym cmentarzu stała czterosłupowa drewniana dzwonnica przykryta gontowym dachem, w której zawieszono trzy dzwony, dwa większe i jeden mniejszy²⁹³.

TURZYSK

Drewniany kościół pw. św. Teofilii ufundowała w 1700 r. księżna Teofila Ludwika Lubomirska z Zasławskich (1° Wiśniowiecka), marszałkowa nadworna koronna. Nie wyposażyla ona jednak utworzonej parafii w dostateczny fundusz, bowiem ofiarowała na ten cel zaledwie 400 złp. W kolejnych latach fundusz wzbogacił się dzięki dotacjom miejscowej szlachty. Nowy, murowany kościół z zakrystią i dwoma skarbczykami, pokryty dachówką, ukończono stawiać w 1763 r. z fundacji Józefa Adama Ossolińskiego, wojewody wołyńskiego, i jego żony Teresy ze Stadnickich. Ich syn Józef Franciszek Salezy Ossoliński, wojewoda podlaski, wewnątrznie przyozdobił świątynię i w 1777 r. pomnożył fundusz kościelny (dokument zapisu traktowany był jako drugi akt fundacji). Konsekrował go

w 1817 r. bp Jakub Dederko. We wnętrzu ustawiono sześć ołtarzy z drewnianymi nadstawami. W ołtarzu wielkim znajdował się sprowadzony z Wiednia obraz przedstawiający Matkę Bożą rozmawiającą ze św. św. Teofilą i Franciszkiem Salezym. Obok kościoła ks. Paweł Pułański, miejscowy pleban, wybudował murowaną dzwonnice krytą gontowym dachem, w której zawieszono trzy dzwony i umieszczono zegar²⁹⁴.

294 DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 247–249; SGKP, t. 12, s. 669; L. Popek, *op.cit.*, s. 106–108.

USZOMIERZ (KARMELECI TRZEWICZKOWI)

W połowie XVIII w. w mieście znajdowała się drewniana kaplica. Na jej miejscu stanął drewniany kościół parafialny pw. św. Anny, ufundowany w 1767 r. przez Antoninę z Bohuszów 1° Dubrawską, podczaszynę braclawską, 2° Woynarowską, podstolinę kijowską, oraz Annę Dominikę z Młodeckich, 1° Bohuszową, miecznikową mińską, 2° Dubrawską, sędzinę grodzką żytomierską (akt fundacji z 22 stycznia 1767 zapisany w księgach owruckich). Parafię erygował bp Józef Załuski w 1765 r. Klasztor karmelitów trzewickowych w Uszomierzu powstał za sprawą o. Jana Czarnołoskiego, przeora olewskiego, brata ze strony ojca miejscowej dziedziczki Anny Dominiki z Młodeckich Dubrowskiej, który namówił ją do założenia fundacji. Przed 1778 r. ofiarowała ona karmelitom istniejący już kościół parafialny wraz z uposażeniem. W tymże roku o. Marek Jandowicz, ówczesny przeor, poświęcił kościół. Dopiero w 1781 r., za zgodą konsystorza, ówczesny pleban ks. Samuel Modliszewski, kanonik kijowski i dziekan owrucki, zrzekł się na rzecz zakonników posiadanego beneficjum. Kościół zbudowano z drewna sosnowego, z kruchtą i zakrystią, pokryty gontowym dachem. We wnętrzu postawiono trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami; w wielkim umieszczono obraz Matki Bożej malowany „z włoską” na płótnie. Na przykościelnym cmentarzu była drewniana dzwonnica wsparta na czterech słupach, pokryta gontowym dachem, w której umieszczono trzy niewielkie dzwony. Pierwszy klasztor, kryty dranicami, powstały najprawdopodobniej

295 CDIAUK, f. 1045, op. 2, sp. 301, k. 1–2; DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 275–275v; SGKP, t. 12, s. 855–856; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 199–201.

z przebudowy zabudowań plebańskich, na początku XIX w. był już mocno zniszczony. W 1816 r. wybudowano więc nowy, parterowy, także drewniany, z fundacji Józefa Bohusza, starosty lubeckiego. Przy dziedzińcu klasztoru znajdowały się następujące zabudowania: kuchnia i izba dla czeladzi, stajnia z wozownią i masztarnią – drewniane, pod wspólnym dranicowym dachem, a także drewniana szopa na bydło pokryta słomianym dachem i drewniany spichlerz. W 1832 r. klasztor został skasowany, a kościół – zabrany. Nabożeństwa katolickie odprawiano w kaplicy urządzonej we dworze. W 1839 r. władze zgodziły się na otwarcie kościoła katolickiego w mieście, ale w innym miejscu, bez możliwości otwarcia zamkniętej świątyni. Zgodę na wybudowanie nowego murowanego kościoła wydano dopiero w 1844 r.²⁹⁵

WARKOWICZE (BERNARDYNI)

Murowany kościół pw. Stygmatów św. Franciszka wybudowano w latach 1729–1735 kosztem Jakuba Ledóchowskiego, stolnika drohickiego, i jego żony Marianny (z domu Szaszewska), miejscowych dziedziców (akt fundacji z 9 lutego 1729), za zgodą bpa Aleksandra Lipskiego. Ledóchowscy zapisali na fundusz kościelny 3 tys. złp. Kościół konsekrował 24 sierpnia 1737 r. bp Józef August Czarnecki, kijowski biskup pomocniczy. Wewnątrz znajdowało się siedem ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w wielkim umieszczono obraz Matki Bożej Łaskawej, ozdobiony srebrnymi sukienkami i koronami. Za nim znajdował się chór zakonny. Na przykościelnym cmentarzu była dzwonnica o czterech murowanych słupach krytych gontowym dachem, w której zawieszono dwa niewielkie dzwony. Dwukondygnacyjny murowany klasztor, przylegający do prezbiterium, postawiono równocześnie z kościołem. Przy dziedzińcu klasztornym znajdowały się następujące zabudowania klasztorne: murowany browar z słodownią oraz drewniana wozownia – wszystko pod jednym dachem, drewniana stajnia i szopa, piętrowy

drewniany spichlerz oraz drewniana kuźnia. Pozostałe zabudowania gospodarcze wykonane z drewna lub chrustu znajdowały się za ogrodami (domy dla czeladzi, stodoły, szopy dla bydła, chlewy). W 1832 r. klasztor został zniesiony, a kościół przekazano prawosławnym²⁹⁶.

²⁹⁶ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 940; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 392–394, 436–436v; H.E. Wyczawski, *Warkowicze* [w:] *Klasztory bernardyńskie...*, s. 397–398; L. Popek, *op.cit.*, s. 62; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 31–33.

²⁹⁷ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 266, k. 1–1v; SGKP, t. 15, cz. 2, s. 685.

WIELEDNIKI

Pierwszą, drewnianą świątynię wybudowano w 1652 r. z fundacji Seweryna Potockiego, miejscowego dziedzica (akt fundacji z 23 grudnia 1652; oblatowany w owruckich aktach miejskich 8 lutego 1653). W 1763 r. wystawiono kolejną, drewnianą, dzięki zapobiegliwości miejscowego plebana ks. Dopniarskiego. Trzeci kościół, także drewniany, na murowanej podmurówce, z zakrystią i skarbcem, postawiono w 1798 r. z fundacji bpa Michała Pałuckiego, miejscowego plebana. Poświęcił go 28 grudnia 1799 r. ks. Karol Kaliński, komendarz w Wielednikach. W protokole wizytacji przeprowadzonej w 1807 r. zapisano, że wielki ołtarz, malowany na płótnie, nie był jeszcze ukończony (wisał w nim obraz Matki Bożej), a dwóch bocznych jeszcze nie postawiono (nad drewnianymi mensami wisały tylko malowane na płótnie obrazy Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Józefa)²⁹⁷.

WISZENKI

Pierwszy, drewniany kościół zbudowano w 1639 r. z fundacji Aleksandry z Sokólskich (1° Zahorowska, 2° Jełowicka, 3° Szklińska), sędziny łuckiej. Konsekrował go 24 kwietnia 1639 r. pw. Wniebowzięcia NMP bp Andrzej Gębicki. W czasie wojen kozackich i szwedzkich został zniszczony, a fundacja ustała (choć księgi ochrzczonych prowadzono przynajmniej od 28 grudnia 1766). Dopiero w 1771 r. miejscowy dziedzic Stanisław Maniecki, podstoli wołyński, odnowił fundację i sfinansował budowę nowej świątyni, z wieżą wzniesioną nad kruchtą i zakrystią (wpis do akt ziemskich łuckich 27 maja 1771).

298 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 228, k. 2–2v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 250, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 886, k. 1, 3–4v; DAŻO, f. 178, op. 178, sp. 51, k. 60–62, 64–64v; SGKP, t. 13, s. 621; L. Popek, *op.cit.*, s. 78–79.

Wewnątrz postawiono pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu wielkim był malowany na płótnie obraz Wniebowzięcia NMP, przyozdobiony srebrną sukienką. Na przykościelnym ołtarzu znajdowała się niewielka „dzwonniczka”. Akta wizytacji z 1801 r. opisują zły stan budynku, który „coraz większy podlega dezelacyi, iuż to dla dawności swoyei, iuż to od nikogo nie mając około siebie starania, w krótcie przyspieszał ruinę swoią [...]. Dach cale ma podezelowany i dlatego w czasie deszczów cieknie wszędzie do kościoła wewnątrz, i na ołtarze”. Z tego powodu w latach 1800–1804 wybudowano nowy drewniany kościół. Kamień węgielny pod niego poświęcił w maju 1800 r. komendant ks. Aleksander Lisowski, a prawie gotowy budynek pobłogosławił 15 maja 1804 r. kanonik łucki Michał Maniecki. Ze starego kościoła przeniesiono wszystkie ołtarze (ołtarz św. Antoniego został odnowiony w 1805). W 1821 r. na przykościelnym cmentarzu wybudowano czterosłupową drewnianą dzwonicę przykrytą gontowym dachem, w której umieszczono dwa dzwony. W 1830 r. w parafii były dwie kaplice, w Rożyszczach i Sławatyczach (Słabotyczach)²⁹⁸.

WIŚNIOWIEC NOWY (KARMELECI BOSI)

Pierwszy, murowany kościół pw. św. Anny i klasztor dla karmelitów bosych rozpoczęto budować w 1645 r. z fundacji księcia Jeremiego Michała Wiśniowieckiego (akt fundacji z 8 października 1644, oblatowany w przemyskich księgach grodzkich w 1700). Obydwie budowle nie zostały ukończone. W 1655 r. polscy mieszkańcy Wiśniowca oraz zakonnicy zostali wymordowani przez Kozaków i zbuntowaną miejscową ludność prawosławną. W 1672 r. zamek wraz z klasztorem i kościołem, bronione przez Polaków, zostały zniszczone przez wojska tureckie. Po nastaniu pokoju do miasta wrócili karmelici. Zamieszkali w drewnianym domku obok ruin kościoła i klasztoru (od 1684 prowadzili już księgę ochrzczonych w powierzonych im parafii). Zakonnicy podnieśli zabudowania z ruin

dzięki odnowieniu fundacji przez Michała Serwacego Wiśniowieckiego (akt z 12 kwietnia 1718; oblatowany 3 czerwca 1722 w krzemienieckich księgach grodzkich). Tenże fundator w 1742 r. nie tylko potwierdził zapis z 1718, ale również znacznie go pomnożył (akt zapisany w krzemienieckich księgach grodzkich). W 1720 r. na fundamentach zniszczonego kościoła, za namową o. Justyna od św. Teresy (Wawrzyńca Tomaszewskiego), rozpoczęto wznosić nowy kościół. Pracami kierował architekt Jakub Blangey Depres. Prace wykończeniowe trwały do 1740 r. Świątynię konsekrował 22 sierpnia tego roku pw. św. Michała Arch. bp Franciszek Antoni Kobielski. Według opisu wizytacyjnego z 1816 r. we wnętrzu ustawiono 15 ołtarzy. Nadstawy ołtarza wielkiego oraz ołtarzy w nawach bocznych i w odrębnych dwóch kaplicach były malowane *al fresco* na ścianach (nad mensami umieszczono malowane na płótnie obrazy); cztery ołtarze stojące przy filarach nad mensami miały zawieszony obraz malowany na płótnie. W ołtarzu wielkim znajdował się słynący łaskami niewielki obraz Matki Bożej malowany na desce, przywieziony z wyprawy moskiewskiej, ozdobiony pozłacanymi, srebrnymi sukienkami oraz wotami (na zasuwie znajdował się malowany na płótnie obraz św. Michała Archaniola). W latach 1726–1758 zbudowano dwukondygnacyjny klasztor ozdobiony freskami i licznymi obrazami pochodzącymi z zamku w Zbarażu. Klasztor murowany (jedno skrzydło dwu-, drugie – trzykondygnacyjne), przykryty dachem gontowym, powstał z fundacji Wiśniowieckich. Przy wewnętrznym dziedzińcu pod jednym dachem znajdowały się browar i stajnia z wozownią. Poza murami klasztornymi stały murowane budynki szpitala i szkoły. W 1832 r. klasztor został zniszczony, a kościół – zamieniony na cerkiew prawosławną²⁹⁹.

299 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 287, k. 1, 3, 4; L. Popek, *op.cit.*, s. 125–127; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 112–115.

WIŚNIEWIEC STARY (FARA)

W mieście od końca XVI w. funkcjonował już kościół parafialny. Dokładniejsze informacje posiadamy o świątyni

300 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 905–905v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 60–61v, 64–64v; SGKP, t. 13, s. 615; L. Królik, *op.cit.*, s. 142; L. Popek, *op.cit.*, s. 123.

wzniesionej w połowie XVIII w. Inicjatorem budowy murowanego kościoła pw. św. Stanisława BM był ks. Wojciech Temczwara, scholastyk łucki i pleban oleksiński. Prace budowlane świątyni, zakrystii i skarbcza rozpoczęto w 1751 r. Prowadzono je dzięki zapisowi ks. Temczwary (10 tys. złp) oraz takiej samej dotacji Jana Karola Mniszcha, podkomorzego Wielkiego Księstwa Litewskiego, i jego żony Katarzyny z Zamojskich (akt fundacji z zapisem obydwu sum wystawili 28 kwietnia 1751; obłata w krzemienieckich księgach grodzkich 14 czerwca 1771). Kościół kryty był gontowym dachem. Sumy zapisane na budowę i utrzymanie plebana z dwoma wikariuszami pozwoliły w tymże roku erygować parafię. Wewnątrz znajdowało się pięć ołtarzy z nadstawami malowanymi *al fresco* na murze. Nad mensami umieszczono w nich malowane na płótnie obrazy (w ołtarzu wielkim obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego). W kościele znajdował się łaskami słynący obraz św. Antoniego. Na przykościelnym cmentarzu postawiono murowaną dzwonnice, w której zawieszono trzy dzwony, jeden większy i dwa mniejsze. Kościół przebudowano w 1811 r. na koszt Urszuli z Zamojskich Mniszchowej³⁰⁰.

WŁODZIMIERZ (DOMINIKANIE)

Klasztor dominikański znajdował się w mieście od XIV w. Zakonnicy opiekowali się drewnianym kościołem parafialnym wzniesionym z fundacji Kazimierza Wielkiego. Kościół i klasztor zostały zniszczone przez Tatarów. Nie wiadomo, kiedy klasztor dominikanów został formalnie erygowany. Na pewno wiele lat przed wystawieniem przez króla Aleksandra 16 lipca 1497 r. przywileju nadającego klasztorowi dziesięcinę ze zboża przywożonego do wielkksiążęcego młyna leżącego nad Ługiem, blisko miasta (obłata we włodzimierskich aktach grodzkich 8 marca 1636). W XVI w., za panowania ostatniego z Jagiellonów, kompleks klasztorny uległ pożarowi. Odbudowany został z funduszy złożonych

przez wielu dobroczyńców. Zapewne świątynia ta była już murowana. Nosiła tytuł Wniebowzięcia NMP. Źródła zakonne wspominają hojnych darczyńców: Hiacyntę Annę z Roszkiewiczów Słoniowską, Jakuba Łyssowskiego, chorążego chełmskiego, wraz z żoną Katarzyną z Żulina. Fundację pomnożył król Zygmunt August przywilejem z 4 maja 1565 r. (oblata we włodzimierskich aktach grodzkich 12 lipca 1683). Darowizny nowych gruntów i sum uczyniły konwent włodzimierski jednym z najzasobniejszych na Wołyniu. Ziemię lub nieruchomości z placami darowali dominikanom: Andrzej Walentynowicz, włodzimierski sędzia ziemski (22 czerwca 1592), Jerzy Janczynica, ławnik i mieszczanin włodzimierski (9 stycznia 1599), Jan Łukaszewicz, rymarz i mieszczanin włodzimierski (3 listopada 1600), Iwan Sachowicz i Konrad Sawczyca, mieszczenie włodzimierscy (17 listopada 1600), Anna Mikołajowa Piruska, wdowa po mieszczańcu Kasprze Horainie (7 maja 1617), Marek Horain, mieszczanin (6 lipca 1617), Zofia Rucka, starościna owrucka, wraz z synem Sewerynem (6 października 1617), Marcin Wolski (30 października 1674), Franciszek Cieszkowski (14 grudnia 1689), Zofia z bratem Andrzejem i synem Antonem Kaliszewiczowie, mieszczenie włodzimierscy (27 października 1690), Sawka Paryłowicz, mieszczanin włodzimierski (6 czerwca 1692), Jan Radoczyński, Marianna Leszkowa, Paweł i Teodora Radoczyńscy, mieszczenie włodzimierscy (3 października 1692) i Jadwiga z Niezabitowskich Więckowska, wypełniająca testament swojego męża Franciszka (16 lipca 1693). Świątynię postawioną pod koniec XVI w. również zniszczył pożar. Odbudowana została w 1750 r. z fundacji Józefa Szymona Cieszkowskiego, kasztelana czernihowskiego. Konsekrował ją 11 lipca 1770 r. bp Feliks Paweł Turski, ordynariusz chełmski. W 1799 r. kościół został mocno zniszczony w trakcie pożaru. W 1806 r. zakończono prace renowacyjne. We wnętrzu postawiono 12 ołtarzy z drewnianymi nadstawami. Obok zbudowano murowaną dzwonnice, w której zawieszono pięć dzwonów. Dwukondygnacyjny

³⁰¹ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 40, 42v–49; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 71–72.

³⁰² DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; SGKP, t. 14, s. 169; P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 353; L. Popek, *op.cit.*, s. 191–192.

klasztor został postawiony w połowie XVIII w. z fundacji wspomnianego już Józefa Szymona Cieszkowskiego. Na początku XIX w. pomieszczenia na parterze wykorzystywał urząd powiatowy, zakonnicy mieszkali na piętrze. Na dziedzińcu klasztornym znajdowały się bardzo zniszczone drewniane oficyny, w których mieszkała służba klasztorna³⁰¹.

WŁODZIMIERZ (FARA)

Pierwszy katolicki kościół, pw. Najświętszej Maryi Panny, wybudowano w mieście w drugiej połowie XIV w. Nic nie wiemy na temat jego dziejów. Pierwszy drewniany kościół pw. św. św. Joachima i Anny wybudowano w 1554 r. z fundacji księżnej Anny Zbaraskiej. Po pożarze w 1736 r. postawiono nowy, murowany. Prace finansował bp A. Orański. Budowę kościoła ukończono w 1752 r. i w tym samym roku fundator, a zarazem miejscowy proboszcz go konsekrował. W nocy z 14 na 15 lipca 1794 r. pożar zniszczył miasto, w tym również kościół farny (zostały tylko wypalone mury). Nabożeństwa parafialne do czasu odbudowy świątyni odprawiano w kaplicy kapucynów. Prace budowlane prowadzono pod kierownictwem proboszcza Tomasza Zdebskiego, a finansował je Ludwik Wilga, wojewoda czernichowski. W 1800 r. pożar zniszczył dach kościoła. W 1830 r. w parafii były dwie kaplice, w Werbowie i Ochnówce. 23 czerwca 1833 r. kolejny pożar zrujnował kościół i zabudowania plebańskie³⁰².

WŁODZIMIERZ (KAPUCYNI)

W 1751 r. kapucyni, zaproszeni przez plebana włodzimierskiego bpa A. Orańskiego, głosili w mieście misje. Od następnego roku, sprowadzeni przez rządzącego parafii, zamieszkali we Włodzimierzu, by pomagać proboszczowi w duszpasterstwie, a z czasem objęli obowiązki wikariuszy. Formalnie kapucyni uzyskali pozwolenie na zamieszkanie w mieście oraz budowę klasztoru, z obowiązkiem

duszpasterstwa przy farze, dopiero 28 kwietnia 1760 r. Wydał je ordynariusz łucki Antoni Erazm Wołłowicz. 9 maja 1761 r. król August II wydał przywilej, w którym zezwolił miastu przekazać zakonnikom plac na budowę klasztoru. Sfinansował ją bp A. Orański. Darowizna doszła do skutku w 1763 r. (oblatowana w aktach miejskich 27 kwietnia 1765), a pozwolenie na rozpoczęcie prac budowlanych bp Wołłowicz podpisał 1 czerwca 1765 r. (wpisany do akt grodzkich włodzimierskich 30 czerwca 1774). W 1763 r. we Włodzimierzu mieszkało trzech ojców i dwóch braci zajętych duszpasterstwem parafialnym. Budowa klasztoru, najprawdopodobniej rozpoczęta w 1765 r., trwała do 1772. Klasztor kapucyński został oficjalnie erygowany w 1773 r. Oprócz niego kapucyni mieli do dyspozycji małą kaplicę pw. św. Feliksa z Cantalice, pełniącą funkcję chóru zakonnego. Klasztor został skasowany ukazem carskim 16 lipca 1832 r.³⁰³

303 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 254, k. 90v-91; DAŻO, f. 178, op. 1, sp. 14, k. 659; P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 347-349, 350-353; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 91-93.

WŁODZIMIERZEC

Pierwsza świątynia w miasteczku istniała już przed 1604 r. Pierwszy kościół szerzej wspomniany w źródłach, pw. św. Józefa, został wybudowany w 1705 r. kosztem Jana Kaszowskiego, podkoniuszego litewskiego, i jego żony Konstancji z Czetwertyńskich (zapis fundacyjny z 13 września 1705, wpisany do łuckich akt miejskich 10 października 1705). Parafię erygował przy nim 9 października 1705 r. bp Aleksander Benedykt Wyhowski. Ponieważ kościół ten się spalił, zaszła potrzeba zbudowania nowej świątyni. Z tego powodu 5 marca 1723 r. ówcześni właściciele miasteczka: Karol Wyżycki, regent i podkoniuszy wielki litewski, oraz jego żona Barbara z Węgorzewskich powtórnie wydali akt fundacyjny kościoła, nieznacznie zmieniający poprzednie zapisy. Nowy kościół, z babińcem, dwoma kaplicami i zakrystią, postawiono z drewna sosnowego i przykryto gontowym dachem. Wewnątrz umieszczono pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu wielkim znajdował się obraz

304 DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 95, k. 24; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 6, k. 18–18v, 22–22v; SGKP, t. 13, s. 716; L. Królik, *op.cit.*, s. 135, 145.

Matki Bożej z Dzieciątkiem, ozdobiony pozłacanymi, srebrnymi sukienkami i koronami. Kościół konsekrował 13 lutego 1742 r. bp Franciszek Antoni Kobielski. Na cmentarzu przykościelnym postawiono trzysłupową drewnianą dzwonnice przykrytą gontowym daszkiem, w której zawieszono dwa niewielkie dzwony. W 1788 r. nastąpiła ugoda pomiędzy spadkobiercami obydwu fundatorów w sprawie ujednoczenia i połączenia zapisów (potwierdził to dekret konsystorza łuckiego z 20 listopada 1788, zapisany do 16 października 1789 do łuckich akt grodzkich). W 1823 r. kościół zniszczył pożar. Nowy, murowany powstał do 1827 r. z fundacji Wincentego Krasickiego. W 1827 r. w parafii znajdowały się cztery kaplice: we Włodzimiercu, Żółkiniach, Dołhowoli i Rafałówce³⁰⁴.

WOŁOCZYSKA

Pierwszy, drewniany kościół powstał na początku XVII w. z fundacji Mikołaja Małyńskiego (o czym napisał w testamencie sporządzonym w 1627). Budowla została całkowicie zniszczona w czasie wojen tureckich i kozackich. W 1722 r. z fundacji Józefa Potockiego, wojewody kijowskiego, wybudowano niewielki kościół parafialny pw. Matki Bożej i św. Józefa (zapis z 27 lutego 1722 w łuckich księgach grodzkich). W 1739 r. został on znacznie powiększony. Był postawiony z drewna dębowego, kryty gontowym dachem, z kruchtą, dwoma kaplicami, zakrystią i składzikiem na sprzęt kościelny. We wnętrzu postawiono cztery ołtarze z drewnianymi nadstawami, dwa – w prezbiterium, dwa – w kaplicach bocznych. W wielkim ołtarzu umieszczono obraz z wyobrażeniem Matki Bożej z Dzieciątkiem i św. Elżbiety ze św. Janem Chrzcicielem. Kościół po przebudowie został poświęcony 26 czerwca 1739 r. Na wprost fasady świątyni znajdowała się dzwonnica z arkadami, w której zawieszono trzy dzwony, dwa większe i jeden mniejszy. W dzwonnicy poniżej arkad była brama, przez którą wchodziło się na przykościelny cmentarz. Ze względu

na zły stan świątyni w latach 1813–1817 zbudowano murowany kościół z dwoma wieżami, kaplicą, oratorium oraz zakrystią i skarbcem, z dachem pokrytym blachą, kosztem Fryderyka Moszyńskiego, tajnego radcy dworu rosyjskiego. Wewnątrz świątyni ustawiono cztery ołtarze z murowanymi mozaikowanymi mensami i nadstawami, przyozdobione stiukami. W wielkim ołtarzu znajdował się obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem, zasuwany obrazem Trójcy Św. Kościół pw. Trójcy Św. konsekrował 5 października 1817 r. bp Jan Kanty Podchoroński³⁰⁵.

WYSZOGRÓDEK

Dawniej znajdował się tutaj kościół, który w aktach synodu łuckiego z 1726 r. określono jako zniszczony. Najprawdopodobniej powstał pod koniec XVI w. Następny kościół, murowany, z babińcem, zakrystią i skarbcem, pw. Zesłania Ducha Św., postawiono kosztem Wojciecha Rzysszczewskiego, kasztelana lubaczowskiego (akt fundacji 24 stycznia 1793, zapisany w dubieńskich księgach grodzkich 1 lutego 1793). We wnętrzu znajdowało się pięć ołtarzy. Wielki ołtarz miał murowaną nadstawę ozdobioną gipsowymi statuami św. św. Piotra i Pawła. W niszy nad mensą umieszczono malowany na płótnie obraz Zesłania Ducha Św. Nad cyborium znajdował się niewielki obraz Matki Bożej malowany na szkle, ozdobiony srebrną sukienką i koronami. W ołtarzach bocznych, w skromnych drewnianych nadstawach, zawieszono obrazy patronów malowane na płótnie. W murze ogradzającym przykościelny cmentarz stała dzwonnica murowana, wsparta na czterech słupach, w której zawieszono dwa „mierne” dzwony. Parafię przy kościele erygował bp Adam Naruszewicz 24 stycznia 1793 r. (dekret wystawiła kancelaria konsystorza łuckiego 10 maja 1793). W 1830 r. w parafii wyszgródeckiej były dwie kaplice, w Musorowcach i Żukowcach. Parafia została zniesiona przez władze w 1891 r.³⁰⁶

³⁰⁵ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 348v–352; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 88, k. 27–30v; SGKP, t. 13, s. 882.

³⁰⁶ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 249, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 424, k. 1–4; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 941, k. 4; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 12–13.

307 DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 229, k. 1–3, 11–13v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 844, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 948, k. 3v–4; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 13–14.

ZABŁOTCE

Murowany kościół z dwoma wieżami, babińcem, zakrytą i skarbcem wybudowano w 1773 r. z fundacji Michała Górskiego, starosty zwinogrodzkiego, a później podkomorzego przemyskiego, i jego żony Rozalii z Manieckich (akt fundacji z 4 lutego 1773 zapisany we włodzimierskich księgach grodzkich). 7 lipca 1783 r. fundator pomnożył zapis: dodał uposażenie dla plebana i promotora bractwa, a także zobowiązał się do utrzymania organisty, zakrystiana i „śpiewającego różaniec” oraz łożenia na reparacje kościoła. We wnętrzu kościoła znajdowało się pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami (początkowo wielki ołtarz malowany był na murze). Trzy ołtarze, główny i boczne znajdujące się obok niego, ozdobione były lustrami. W wielkim ołtarzu umieszczono obraz Trójcy Św. Kościół pw. Trójcy Św. konsekrował 11 września 1774 r. bp Franciszek Komorowski. Parafię przy nim erygował 8 lutego 1773 r. bp Feliks Paweł Turski, wydzielivszy ją z parafii litowińskiej. W 1818 r. kościół został odnowiony. W każdej z wież wisiały dwa dzwony. W 1830 r. w parafii była jedna kaplica, w Iwaniczach. Parafia została zniesiona przez władze w 1896 r.³⁰⁷

ZASŁAW (BERNARDYNI)

Kościół klasztorny bernardynów, pw. św. Michała Arch., murowany, wybudowano z fundacji księcia Janusza Zasławskiego, wojewody wołyńskiego. Powstał on w starym mieście, w miejscu nazywanym Monasteryszcze, gdzie znajdowała się opuszczona kaplica (w przeszłości był tam prawosławny klasztor Trójcy Św.). Formalności fundacyjne przeprowadzono w latach 1602–1607. Miejsce pod klasztor Zasławscy ofiarowali bernardynom w 1602 r. (akt fundacji roborowano do lubelskich akt miejskich 8 maja 1606). Zgodę na objęcie fundacji przez bernardynów wydał 23 września 1604 r. bp Marcin Szyszkowski, a fundację potwierdził król Zygmunt III Waza 27 marca 1606 r.

W 1604 r. rozpoczęto budowę kościoła i klasztoru. 8 marca 1606 r. fundator zobowiązał się dokończyć budowę kościoła i klasztoru. Wznoszenie murów świątyni trwało długo, dopiero w 1622 r. rozpoczęto prace nad budową sklepienia. Zasadnicze prace budowlane zakończono w 1630 r. Budowę prowadzili architekci Jakub Madlain, Bernard Awelides, a być może również Paolo Fontana. W ukończonym kościele umieszczono łaskami słynący obraz Matki Bożej, od niepamiętnych czasów znajdujący się w rękach rodu Zasławskich. Konwent i kościół zostały zniszczone przez Kozaków w 1648 r. Przez dłuższy czas pozostawały w ruinie. Ówczesny właściciel dóbr ostrogskich i zasławskich książę Władysław Zasławski wydał w Rzeszowie 25 grudnia 1650 r. dokument, w którym „przyrzekł wszelką pomoc w naprawieniu kościoła i klasztoru”. Kilkakrotnie próbowano odbudować kościół i konwent, ale uniemożliwiały to powtarzające się napady Tatarów i Kozaków. Dopiero w 1727 r. rozpoczęto właściwą odbudowę kompleksu z funduszy Pawła Sanguszki, marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego. Obok kościoła postawiono osobną kaplicę do umieszczenia w niej łaskami słynącego obrazu Matki Bożej, pod którą znalazła się krypta grobowa dla fundatorów. Odnowiony kościół konsekrował 22 maja 1744 r. bp Franciszek Antoni Kobielski. Wynik prac budowlanych nie był satysfakcjonujący dla fundatora i zakonników lub od początku traktowano je jako działania tymczasowe, ponieważ w latach 1753–1775 dokonano gruntownej przebudowy kościoła i klasztoru. Prace te odbywały się w kilku etapach. W latach 1753–1754 wykonano nowy dach, przebudowano kaplicę, chór zakonny oraz dwie kaplice boczne, wstawiono także nowy ołtarz św. Józefa. W latach 1759–1775 przebudowano korpus kościoła i chór muzyczny, a także sprawiono nowe wyposażenie (m.in. osiem obrazów ołtarzowych wykonał Szymon Czechowicz). Ten etap prac zakończyła uroczysta intronizacja łaskami słynącego wizerunku Matki Bożej Zasławskiej oraz sprowadzonych z Rzymu relikwii św. Walentego (obraz Matki

308 DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 460–464v; SGKP, t. 14, s. 443; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 33–45; A. Betlej, *op.cit.*, s. 354–358.

Bożej umieszczony został w wielkim ołtarzu, na zasuwie był obraz św. Michała). W kolejnych latach fundowano nowe ołtarze i obrazy. Pod koniec XVIII w. w świątyni znajdowało się 10 ołtarzy. Dwukondygnacyjny klasztor oraz przylegający do niego korpus nowicjatu i seminarium duchownego, kryty dachówką, wybudowano wraz z kościołem, a po zniszczeniach odbudowano w tym samym czasie co świątynię. Przy klasztorze znajdowały się dwa dziedzińce. Przy pierwszym postawiono dwa murowane budynki kryte dachówką. W pierwszym znalazły się browar i słodownia, kuźnia oraz stolarnia z alkierzem; w drugim – spichlerz, stajnia z komórką do rżnięcia siczki i przechowywania sprzętu stajennego, wozownia oraz wołownia. Niedaleko znajdowały się: szopa drewniana kryta gontem do schowania wozów, murowana, kryta gontem rzeźnia z kuchnią, pod którymi była piwnica pełniąca funkcję lodowni. Przy drugim dziedzińcu znajdowała się murowana brama do klasztoru z dwoma mieszkaniami (w jednym była kasa imperialna, a w drugim – pokój gościnny). Ponadto stały tam mieszkania dla ogrodnika, stelmacha i kowala oraz drewniana szopa na wozy i sanie³⁰⁸.

ZASŁAW (FARA)

Murowany kościół pw. św. Jana Chrzciciela ufundował w 1599 r. książę Janusz Zasławski, wojewoda podlaski (akt fundacji z 24 czerwca 1599, oblatowany w łuckich księgach grodzkich 11 stycznia 1600). Rozpoczęte wówczas prace trwały jeszcze w 1622 r. (sprawiano wówczas wyposażenie wnętrza). W czasie powstania Chmielnickiego kościół został zdewastowany przez Kozaków (przerobiono go na stajnię dla koni), a później zniszczony. W latach 1720–1723 przeprowadzono konieczne prace remontowe, by do świątyni mogły wrócić nabożeństwa (powtórnie metryki chrzcielne zaprowadzono w 1723). Kościół konsekrował 21 września 1741 r. bp Franciszek Antoni Kobielski. W latach 1754–1756 dokonano gruntownej

przebudowy kościoła na koszt Pawła Karola Sanguszki, marszałka wielkiego litewskiego, i jego żony Barbary z Duninów. Kościół zbudowano z kamienia i cegły na planie krzyża (po obu stronach nawy były dwa przedśionki z wejściami do kościoła) i przykryto dachówką. Do prezbiterium przylegały: zakrystia ze skarbceem oraz pomieszczenie na rzeczy kościelne (dawna kaplica). Do fasady przybudowano trójkondygnacyjną wieżę, w której było główne wejście do kościoła. Wewnątrz postawiono trzy ołtarze z drewnianymi nadstawami, w ołtarzu wielkim umieszczono obraz patrona kościoła. Na przykościelnym cmentarzu stała drewniana dzwonnica pokryta gontowym dachem, w której zawieszono dwa dzwony³⁰⁹.

309 DAŽO, f. 178, op. 4, sp. 17, k. 51, 60; DAŽO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 305, 305v–306, 307v–308v, 317; SGKР, t. 14, s. 443; В. Александрович, *Інвентарі замків у Старому й Новому Заславі з XVII століття*, „Україна в Центральній-Східній Європі” 2005, т. 5, s. 549.

ZASŁAW (MISJONARZE)

Pierwszy fundusz na rzecz misjonarzy utworzył 4 lipca 1747 r. Aleksander Knichiniński, chorąży kijowski: zapisał im w krzemienieckich aktach grodzkich 80 tys. złp ulokowanych na Sławucie, dobrach dziedzicznych Pawła Karola Lubartowicza Sanguszki, marszałka wielkiego litewskiego. Tenże 20 sierpnia 1748 r. na ręce wizytatora misjonarzy ks. Piotra Hiacynta Śliwińskiego złożył obietnicę, że zbuduje dla misjonarzy kościół i klasztor, równocześnie nadając im odpowiedni do tego plac, ziemię pod ogród i zabudowania gospodarskie oraz folwark na utrzymanie 10 księży. Wszystko to znalazło się w spisany 13 kwietnia 1750 r. w Zachajcach akcie fundacyjnym (oblata do krzemienieckich ksiąg grodzkich 31 lipca 1752). Fundację tę potwierdził w Lublinie 7 czerwca 1751 r. syn fundatora, Janusz Aleksander Sanguszko, marszałek trybunału oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego, wypełniając tym samym wolę ojca. Budowę kompleksu nadzorował architekt Paolo Antonio Fontana. Kościół i klasztor postawiono w latach 1748–1751, choć prace wykończeniowe trwały jeszcze kilka lat. Do nawy głównej przylegały kaplice boczne, po cztery z każdej strony, a fasada połączona była z dwoma wieżami,

³¹⁰ DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 95, k. 24v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 322–323v, 325–325v, 332–332v; SGKP, t. 14, s. 444; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 117–119.

w jednej umieszczono trzy dzwony, a w drugiej urzędowo izbę mieszkalną. We wnętrzu kościoła znajdowało się dziewięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu wielkim umieszczono obraz św. Józefa. Świątynię konsekrował 11 listopada 1751 r. bp Franciszek Antoni Kobielski (oblatowany w krzemienieckich aktach miejskich 31 lipca 1752). Do kościoła przylegał dwukondygnacyjny klasztor (trzykrzydłowy, a przy nawie kościoła korytarz wirydarza). Część pomieszczeń znajdujących się na parterze misjonarze odstąpili Sanguszkom na archiwum i skład rzeczy rządowych. Przy dziedzińcu klasztornym postawiono spichlerz, stajnię, drewnutnię i browarek. W 1827 r. w parafii funkcjonowała jedna kaplica, w Sławucie³¹⁰.

ZATURCE (AUGUSTIANIE)

Przed 1604 r. we wsi była drewniana kaplica. Pierwszy, zdaje się tymczasowy, drewniany kościół ufundował dla augustianów Jan Łahodowski, kasztelan wołyński (akt fundacji spisany 24 stycznia 1620, podpisany 20 maja 1620, a 28 listopada 1620 wpisany do Metryki Koronnej oraz 12 stycznia 1622 oblatowany w łuckich księgach ziemskich). Nowy, murowany kościół został wybudowany w latach 1638–1642 dzięki miecznikowi wołyńskiemu Waleremu Podhorodeńskiemu (umowa o wymurowanie kościoła pomiędzy fundatorem, przeorem Augustynem Bielskim a mularzem Toczyńskim została podpisana 5 września 1638). Konsekrował go pw. Trójcy Św. i św. Marii Magdaleny w 1646 r. bp Mikołaj Krasicki, łucki biskup pomocniczy. We wnętrzu postawiono dziewięć ołtarzy: wielki z murowaną nadstawą, dwa boczne z drewnianymi nadstawami, pozostałe malowane *al fresco* na ścianach. W ołtarzu wielkim znajdował się obraz Matki Bożej Pocieszenia, ozdobiony srebrnymi sukienkami. W 1819 r. przeprowadzono kapitalny remont świątyni (odnowiono mury kościoła, na nowo je otynkowano i pomalowano oraz pokryto dach nowymi gontami). Parafię przy tym kościele erygowano 17 stycznia 1642 r. Budowa

murowanego klasztoru rozpoczęła się w 1647 r. dzięki sumie 4 tys. złp na „mury klasztoru”, zapisanej w testamencie przez Walerego Podhorodeńskiego 25 lutego 1647 r. (umowa o wymurowanie klasztoru podpisana została 3 kwietnia 1647 pomiędzy miecznikową wołyńską, przeorem zaturzeckim a mularzem Wincentym). Dwukondygnacyjny klasztor zbudowano w jednej linii, łączył się z wieżą kościelną; pokryty był gontowym dachem. Przy dziedzińcu klasztornym stały następujące zabudowania: drewniany spichlerz kryty słomianym dachem, drewniany folwark gospodarski kryty dranicami, w którym mieszkali ekonom klasztorny oraz czeladź klasztorna, drewniany browarek ze słodownią, drewniana stajnia i wozownia przykryte jednym słomianym dachem, drewniana obora dla bydła oraz dwie stodoły na zboże i siano, wszystkie kryte słomą. W 1830 r. w parafii była jedna kaplica, w Serniczkach³¹¹.

ZŁOCZÓWKA

Pierwotny drewniany kościół postawiono w 1606 r. kosztem Adama Prusinowskiego, podkomorzego włodzimierskiego. Fundację potwierdziła księżna Helena Sapieżyna 28 stycznia 1668 r. (akt wpisany do włodzimierskich ksiąg grodzkich 25 stycznia 1694). Nowy, także drewniany kościół, z kruchtą i zakrystią oraz murowanym skarbczykiem, wzniesiono w 1740 r., „po większej części kosztem i staraniem byłego na ów czas plebana JWa Mikołaja Rohozińskiego”. W trakcie wizytacji przeprowadzonej w 1807 r. zaznaczono, że „potrzebuie znacznej reparacyi lub na nowo postawienia”. Odnowiono go w 1817 r. staraniem ówczesnego plebana Aleksandra Kryształowicza. Wewnątrz znajdowało się pięć ołtarzy z drewnianymi nadstawami; w ołtarzu wielkim umieszczono obraz Matki Bożej, dwa ustawione przy ścianach kościelnych były zaś bez mensy, „którą w razie potrzeby przystawia się”. Świątynię pw. Wniebowzięcia NMP konsekrował w 1742 r. bp Franciszek Antoni Kobielski.

³¹¹ DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 483, k. 1–5v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 895, k. 1–1v; DAŻO, f. 178, op. 6, sp. 1215, k. 28; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 624, 626–628; SGKP, t. 14, s. 633; L. Popek, *op.cit.*, s. 55; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 17–19.

³¹² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200a, k. 768; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 324, k. 1v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 482, k. 1; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 535, k. 1, 4.

³¹³ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 14, k. 477; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione...*, s. 171–173.

Na przykościelnym cmentarzu znajdowała się drewniana dzwonnica „mierney wielkości”, w której zawieszono cztery dzwony. W 1830 r. w parafii była jedna kaplica, w Boremelu (przeniesiona dwa lata wcześniej z parafii Ptycza)³¹².

ŻYTOMIERZ (BERNARDYNI)

Pierwszy drewniany kościół i klasztor dla bernardynów ufundował Kajetan Iliński, kasztelan żytomierski, na ziemi ofiarowanej przywilejem przez króla Augusta III Sasa 4 kwietnia 1761 r., zapisanym w żytomierskie akta grodzkie 2 maja 1761 r. W 1769 r. zabudowania zniszczył pożar. Rok później wystawiono na koszt fundatora oraz innych dobroczyńców nowy, także drewniany kościół, który po zakończeniu prac poświęcił ks. Franciszek Załukowski. Odnowiono także drewnianą rezydencję zakonników. W tym czasie rozpoczęto za kościołem murować nowy klasztor, w którym zakonnicy zamieszkali przed 1802 r. Wspomniana już świątynia uległa pożarowi 21 lipca 1820 r. Palił się również klasztor, a ponieważ uszkodzenia nie były zbyt wielkie, szybko go odbudowano. Przez jakiś czas w refektarzu klasztornym odprawiano nabożeństwa. Świątynię odbudowano w latach 1823–1841. Ukończony kościół poświęcił ks. Marcin Krzyżanowski. Klasztor zniósł władze 2 listopada 1842 r. Trzy lata później oddały go na własność diecezji z przeznaczeniem na siedzibę seminarium duchownego³¹³.

ŻYTOMIERZ (SZPITAL SZARYTEK)

W 1766 r. do Żytomierza sprowadził szarytki bp Józef Andrzej Załuski, ofiarowując im dom ze szpitalem. Zabudowania te spłonęły w wielkim pożarze miasta w 1768 r. Nową siedzibą dla szarytek stał się drewniany dom leżący blisko katedry, zakupiony wraz z obszernym placem na ten cel przez miejscowego obywatela Chojeckiego. Wyposażył go starosta żytomierski Kacper Gliński. W 1774 r.

sejm warszawski zatwierdził odrodzoną fundację jako własność sióstr miłosierdzia. Ze względu na rozwój dzieła szarytki uznały użytkowane pomieszczenia za niewystarczające i zdecydowały się postawić obszerniejszy klasztor i szpital na posiadanym placu znajdującym się na przedmieściu. W latach 1816–1840 wybudowano trzykondygnacyjny dom, w którym znalazły się klasztor, kaplica, szpital oraz sierociniec³¹⁴.

³¹⁴ S. Rosiak, *op.cit.*, s. 289–290; A. Schletz, *Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Polsce (karta z dziejów społecznych Kościoła)*, „Nasza Przeszłość” 1960, t. 12, s. 86, 119; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniszczone...*, s. 209.

ŻYTOMIERZ (KATEDRA)

Dawni dziejopisarze podawali, że pierwszy drewniany kościół miał założyć w 1225 r. św. Jacek Odrowąż i osadzić przy nim dominikanów. Nie wiadomo, ile jeszcze świątyń katolickich wybudowano w mieście do XVII w. Okolski podawał, że w trakcie wojen wywołanych powstaniem Chmielnickiego kościół dominikański został zniszczony. Nie odbudowano go już, a na placu poddominikańskim postawiono cerkiew bazyliąską (po zniesieniu unii sobór Przemienienia Pańskiego). W miejscu dzisiejszej katedry w drugiej połowie XVII w. wybudowano drewniany kościół pw. Wniebowzięcia NMP. Nie przetrwał on jednak długo. Pod koniec tego stulecia został zniszczony. Na jego miejscu w 1724 r. wybudowano drewnianą katedrę diecezji kijowskiej. Jej fundatorem był bp Jan Samuel Oźga. Po zniszczeniu katedry i zabudowań kapitulnych przez Kozaków w 1648 r. biskupi kijowscy nie posiadali katedry. Początkowo bp Oźga zamierzał postawić kościół katedralny w Białej Cerkwii. Na prośbę szlachty z województwa kijowskiego odstąpił od tego pomysłu, na siedzibę katedry i kapituły wybrał Żytomierz. W krótkim czasie rozebrano drewnianą świątynię i w 1737 r. rozpoczęto stawiać murowaną. Zasadnicze prace budowlane ukończono w 1746 r. Konsekrował ją 7 lutego 1751 r. bp K. Sołtyk, ówczesny koadiutor kijowski. W 1768 r., w trakcie zdobywania przez hajdamaków miasta, bronionego przez oddział konfederatów barskich, katedra uległa zniszczeniu przez pożar, który obrócił

³¹⁵ DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 17, k. 33–34; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 9, k. 3–4v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 20, k. 1–5v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 65, k. 1–2v.

w ruinę całe miasto. Odbudowano ją w latach 1791–1796 dzięki ofiarności bpa Kaspra Cieciszowskiego, kapituły i duchowieństwa. Prace wykończeniowe trwały jeszcze po 1800 r. Konsekrował ją pw. św. Zofii 30 sierpnia 1805 r. bp Kasper Cieciszowski. Kościół katedralny z dwoma wieżami i dwoma kaplicami pokryty był blachą (nad katedrą malowaną na zielono), a dobudowane do katedry zakrystia, skarbiec i kapitułarz – gontowym dachem. We wnętrzu było osiem ołtarzy. W głównym znajdowała się nadstawa murowana ozdobiona sztukaterią, wewnątrz w drewnianych ramach „snycerskiej roboty” umieszczono malowany na płótnie obraz Bożego Narodzenia. Pozostałe ołtarze boczne malowane były *al fresco* na ścianach, wewnątrz nich wisiały malowane na płótnie obrazy. W 1830 r. sprawiono nowy ołtarz z drewnianą nadstawą do kaplicy Najświętszej Maryi Panny. Na placu katedralnym stała dzwonnica (parter murowany, piętro z drewna), w której zawieszono dwa dzwony różnej wielkości³¹⁵.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

A. ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej (AKKK)

sygn. Ł 1, Wizyta Kościoła Głównego wraz Parafialnego Łuckiego..., [roku 1796] odprawiona.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie
(CDIAUK)

sygn. f. 1045, op. 1, sp. 127, [Opis wizytacyjny kościoła parafialnego w Nowogrodzie Wołyńskim, 1830].

sygn. f. 1045, op. 2, sp. 301, Wizyta Kościoła Rzymsko-Katolickiego Uszomirskiego za Rok 1844.

sygn. f. 1045, op. 2, sp. 302, Opisanie Kościoła Parafialnego Kazimierzckiego, Roku 1849 miesiąca sierpnia dnia 9 sporządzone.

sygn. f. 1045, op. 2, sp. 304, Opisanie Kościoła Parafialnego Rówieńskiego w Roku 1849 – dnia 19 maja.

sygn. f. 1045, op. 2, sp. 305, Wizyta Kościoła Parafialnego Derażneńskiego, 5^{te}j Klasy, z Roku 1849.

sygn. f. 1046, op. 1, sp. 13, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Berdyczowskiego Roku 1830 i 1831 Dopełniona.

Państwowe Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu
(DAŽO)

sygn. f. 90, op. 1, sp. 200a, Wizyty i Opisania Kościołów Świeckich [diecezji pińskiej i łuckiej] od r. 1796 do r. 1816.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 213, Akt Wizyty Kościoła Krzywińskiego w R[oku] 1799.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 214 Opisanie stanu Kościoła Parochialnego Mielnickiego tak duchowego, iako Ekonomicznego... w roku 1799, Dnia 22, Miesiąca Sierpnia.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 228, Wizyty dekanalne w Pięciu Kościołach Parafialnych; Wisznieckim, Sokulskim, Torczyńskim, Skureckim i Nieświckim w pierwszej Części Dekanatu Łuckiego położonych, 1801 Roku odprawioney. Rapporta.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 229, Wizyta Generalna Kościoła Parochialnego Zabłocieckiego... Dnia 16 Miesiąca Nowembra Roku 1801 expeditionowana.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 230, Kościół Łaciński w Miasteczku Katerynburgu, [1801 r.].

- sygn. f. 90, op. 1, sp. 231, Wizyta Kościoła parochialnego Koniuskiego...
odprawiona Dnia 30 Nowembra Roku 1801.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 234, Opisanie Stanu kościoła Parafialnego Lubomlskiego i Plebanij, w Gubernij Wołyńskiej, Powiecie Włodzimierskim, Dekanacie Kowelskim położonego... uczynione Roku 1807 Miesiąca Novembra.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 236, Wizyta Kościoła i Klasztoru Xięży Bernardynów Janowickich, Dnia 13go Miesiąca Nowembra 1807 R[ok]u Odprawiona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 237, Opisanie Kościoła Ołyckiego, Jego funduszów, Dóbr., Sum, Dochodów i innych szczególności do Instrukcyi od głównej Zwierzchności danej stosujące się, 1802.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 245, Opisanie Kościoła Parafialnego Białozureckiego pod Wizytę Dekanalną w Roku 1807, Dnia 3go Octobra zporządzone.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 247, Wizyta Dziekańska Kościoła Parafialnego Bereznickiego w Powiecie y Dekanacie Łuckim Będącego, Dnia 26 Novembra 1807 Roku Zaczęta, sprawdzona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 248, Opisanie Kościoła Butowieckiego Parafialnego Rzymsko-Katolickiego Łacińskiego z wyjaśnieniem Funduszu... w czasie w Wizyty Dekanalnej podane w Butowcach, Miesiąca 7bra 28 Dnia 1807 Roku.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 249, Opisanie Kościoła Parafialnego Wyżróddeckiego pod Wizytę Dekanalną w Roku 1807, Dnia 18 Octobra sporządzone.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 250, Wizyta Dziekańska Kościoła Parafialnego Wiszenieckiego w Powiecie y Dekanacie Łuckim będącego, Dnia 11. Novembra 1807 Roku uczyniona sprawdzona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 251, Wizyta Dekanalna Kościoła Parafialnego y Kollegium Dąbrowickiego Pod Rządem i Starunkiem WW. Ichm. XX. Pijarów..., Roku 1807, Dnia 21 Novembra zaczęta i sprawdzona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 253, [Opisanie wizytacyjne parafii diecezji łuckiej i żytomierskiej, 1807 r.].
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 254, [Opis wizytacyjny parafii diecezji łuckiej, 1807].
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 259, Stan Kościoła Parafialnego i Plebanii Narodyckiej... Dnia 6^{go} Miesiąca Listopada 1807^{go} Roku spisany.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 260, Wizyta Dekanalna Kościoła Parafialnego Nieswickiego 1807 Roku d[nia] 30 Octobra Expediowana.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 261, Stan Kościoła Parafialnego i Klasztoru WWXX. Karmelitów Dawney Zakonney Obserwancyi... pod rządem XX. Piotra Szawierskiego Przeora Olewskiego, Dnia 5, Miesiąca Października, 1807 R[ok]u spisane.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 263, Stan Kościoła Parafialnego i Klasztoru Owruckiego XX. Dominikanów... spisany Roku 1807, Dnia 23 Septembra.

- sygn. f. 90, op. 1, sp. 265, Opisanie Kościoła Parafialnego Ostropolskiego y Stanu Całej Parafij, dnia 14. Października 1807 Roku zrobione.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 266, Stan Kościoła Parafialnego i Plebanii Wielebnickiej... spisany Dnia 30 septembra 1807 Roku.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 269, Stan Kościoła parafialnego i Klasztoru WXXX. Karmelitów Dawney Zakonney Obserwancyi... pod Rządem JX. Jana Jaslikowskiego, Przeora Toporzycznego, Dnia 24 Miesiąca Października 1807 R[ok]u spisany.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 277, [Wizytacyjne opisanie Opalińskiego kościoła parafialnego, 1810]. Wiadomości o Szkołach Parafialnych i Ich funduszach, Dyecezyi Łuckiej Obrządku Łacińskiego, Guberni Wołyńskiej zebrane Roku 1810go.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 278 [Dochody i stan kościołów parafialnych i klasztorów w dekanacie krzemienieckim i żytomierskim, 1813].
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 282 [Opisanie stany kościoła parafialnego w Narodyczach, 1815].
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 284, Inwentarz różnych rzeczy i sprzętów Klasztoru Toporzycznego XX. Karmelitów Dawnego Zakonnego Zachowania, Dnia 8 Augusta 1815 R[ok]u w czasie wizyty podany.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 287, Kościół y Klasztor Wiszniowiecki, Xięży Karmelitów Bosych w Powiecie Krzemienieckim, [1816].
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 291, Wizyta Jeneralna Kościoła i Klasztoru Rozyampolskiego Dnia 4go Sierpnia 1816 Roku Uczyniona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 294, Wizyta Dekanalna Kościoła Swieckiego Białozoreckiego Dnia 20 Augusta 1817 Roku Odprawiona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 302, [Opisanie wizytacyjne kościoła zakonnego i parafialnego augustianów w Kodni, 1817 r.].
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 309, Wizyta Generalna Kościoła i Klasztoru Radziechowskiego... Dnia 24 Miesiąca Sierpnia Roku 1817 Expediowana.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 311, Wizyta Kościoła Alexandryjskiego [w] 1818 r.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 312, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Beznickiego... Dnia dwudziestego Augusta Tysiąc Ośmset Ośmnastego Roku dopełniona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 314, Wizyta Kościoła Buceńskiego [w] 1818 r.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 315, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Wiszneckiego [w] 1818.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 317, Wizyta Kościoła Horyńgrodzkiego [w] 1818 r.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 318, [Opisanie wizytacyjne kościoła parafialnego w Hulewiczach, 1818].
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 319, Wizyta Prowincjalna Klasztoru Wielebnych Panien Karmelitanek Dubieńskich [w] Roku 1818 Dnia 5^{bris} Dopełniona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 321, Wizyta Generalna Kościoła y Klasztoru Xięży Karmelitów Dorohostayskich [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 322, Wizyta Klasztoru Reforma[ckiego] Dederkalskiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 323, Wizyta Klasztoru Dubieńskiego PP. Karmelitanek [w] 1828 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 324, Wizyta Kościoła Parafialnego Złoczowieckiego w Powiecie Dubieńskim położonego, [za] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 325, Wizyta Kościoła Zabłocieckiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 326, Wizyta Klasztoru August[jańskiego] Zaturzeckiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 328, Wizyta Kościoła Gimnazi[alnego] Krzemienieckiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 329, Wizyta Klasztoru Dominikańskiego Kamienoszyrskiego [!] [w] 1818.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 330, Wizyta Kościoła parafialnego Korytnickiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 331, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Kołkowskiego, [za rok 1818].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 332, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Krupieckiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 333, Wizyta Kościoła parafialnego Kołodneńskiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 334, Wizyta Klasztoru XX. Franciszkanów Krzemienieckich, 1818.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 335, Wizyta Kościoła Kunowskiego, 1818.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 336, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Świeckiego Leszczyńskiego... Roku 1818 uczyniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 339, Wizyta Kościoła Litowińskiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 340, Wizyta Kościoła Lubomelskiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 342, Wizyta Kollegium Międzyr[zeczkiego] XX. Pijarów [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 343, Opisanie Kościoła [i] Klasztoru Kustodialnego Międzyrzeckiego, [w 1818 r.].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 346, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Nabrusieckiego... Odprawiona [w] R[ok]u 1818.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 347, Wizyta Klasztoru Domin[ikańskiego] Niewirkowskiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 348, Wizyta Generalna... [Kościoła Ostrogskiego] zrobiona Dnia 16 Miesiąca Września 1818 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 350, Wizyta Kościoła parafialnego Ostrogskiego, 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 351, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Olewskiego... w Roku 1818m na Dniu 20 Sierpnia.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 352, Wizyta Kościoła Opalińskiego, 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 353, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Przewalskiego... Dnia 2° Miesiąca Sierpnia 1818 Roku Expedyowana.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 354, Wizyta Klasztoru Kapucyn[skiego] Rozjampolskiego [w] 1818 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 356, [Opis wizytacyjny kościoła parafialnego w Ratnem, 1818].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 357, Wizyta Kościoła Swoyczowskiego [w] 1818 [r].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 358, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Sokulskiego... Dnia Siedemnastego Decembra Tysiąc Osmset Osmnastego Roku dopełniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 359, Opisanie Kościoła Parafialnego Tuczyńskiego w Czasie Wizyty Generalnej... Dnia 12 Miesiąca Oktobra 1818 Roku Expedyowanej Sporządzone.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 360, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Torczyńskiego... expedyowana Dnia 26go Septembra 1818go Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 363, Wizyta Klasztoru bernard[ynów] Janowieckich [w] 1818 r[oku].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 366, Wizyta Generalna Kościoła i Klasztoru XX. Trynitarzów Beresteckich Dnia dziewiątego M[iesią]ca Sierpnia 1819 R[oku]u Uczyniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 367, Wizyta Kościoła Parafialnego Bereznickiego w Roku 1819m dopełniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 368, Wizyta Kościoła parafialnego Berezneńskiego [w] 1819 r[oku].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 369, Akt Wizyty Generalnej w Roku 1819m [Kościoła Parafialnego Wyzgrodeckiego].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 390, Wizyta Kościoła parafialnego Kowelskiego [w] 1819 r[oku].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 399, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Nieswickiego... uczyniona dnia 21o Miesiąca Lipca 1819 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 409, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Skoreckiego Dnia 25 Julij 1819o Roku dopełniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 419, Wizyta Generalna Kościoła i Klasztoru Xięży Trynitarzów Beresteckich Roku Tysiąc Osiemset Dwudziestego dnia dwudziestego piątego Września uczyniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 424, Exemplarz Wizyty Roku 182o Kościoła Parochialnego Świeckiego Wyżgródeckiego.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 425, Wizyta Kościoła y Klasztrou Warkowickiego WW. XXzy Bernardynów [za] 182o.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 468, Exemplarz Wizyty w R[ok]u 1822 Kościoła Parochialnego Alexandryjskiego w dekanacie Rówieńskim sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 469, Wizyta Generalna Kościoła Buceńskiego, [w] Roku 1822.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 472, Wizyta Generalna Kościoła i Klasztoru XX. Trynitarzów Beresteckich... Roku 1822 Dnia 21 9^{bra} uczyniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 473, Wizyta Generalna Kościoła Wiszenieckiego Roku 1822.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 479, Wizyta Generalna Kościoła Dombrowickiego, Roku 1822.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 482, Opisanie Kościoła Parafialnego Złoczowieckiego... Roku 1822go Dnia 30 Nowembra uczynione.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 483, Wizyta Generalna Kościoła i Klasztoru Zaturzeckiego w Roku 1822 dnia 31 Października ekspedywana.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 486, Exemplarz Wizyty w r[ok]u 1822 Xsięży Franciszkanów Krzemienieckich z polecenia JW. Pasterza sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 490, Wizyta Generalna Kościoła Kołkowskiego, Roku 1822.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 492, Wizyta Generalna Kościoła Kamienio-Koszyrskiego [w] Roku 1822.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 494, Wizyta Generalna Kościoła Kowelskiego Roku 1822°.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 495, Akt Wizyty Generalney Kościoła Parafialnego Kozińskiego XX. Dominikanów uczyniona w Roku 1822.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 496, Wizyta Kościoła Katedralnego Łuckiego, 1822 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 497, Exemplarz Wizyty Generalney Kościoła i Klasztoru XX. Dominikanów Lachowieckich 18 września 1822 Roku sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 500, Wizyta Kościoła i Klasztoru Wielebnych Panien Birgittek [!] Łuckich... Dnia 19 Novembra Roku 1822 dopełniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 501, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Międzyrzyckiego XX. Piarów Dnia 30 9^{bra} 1822 Roku podana.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 502, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Nieśwického [w] 1822 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 503, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Niewirkowskiego [w] Roku 1822 dnia 28 9bra podana.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 510, Wizyta Kościoła Parafialnego Przewalskiego Roku 1822go.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 511, Wizyta Klasztoru OO. Augustianów Radziechowskiego [w] 1822 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 513, Wizyta Generalna Kościoła Skoreckiego [w] Roku 1822.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 514, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Tuczynskiego dnia 27 Novembra 1822 Roku podana.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 515, Stan tak Duchowny iako i Ekonomiczny Kościoła Rzymsko Katolickiego Łacińskiego Parafialnego Torczyńskiego...

w R[ok]u 1822 Expediowaney od Mieyscowego Rządcy [!] Kościoła Proboszcza X. Józefa Pleszkowskiego Spisany i podany.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 516, Wizyta generalna Kościoła i Klasztoru WWXX. Trynitarzy Łuckich dopełniona w Roku 1822 dnia 13 Octobra.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 518, Wizyta Generalna Kościoła Janowieckiego, Roku 1822.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 519, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Alexandryjskiego dnia 1 7bra Roku 1823 podana.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 523, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Berezneńskiego Dnia 9 Listopada 1823 r. podana.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 535, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Złoczowieckiego... Roku 1823 uczyniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 542, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Kuniowskiego [w] 1823 Roku Uczyniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 552, Exemplarz Wizyty Generalney Klasztoru Międzyrzeckiego WW. Xięży Franciszkanów Roku 1823 Dnia 13 Października Sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 568, Wizyta Kościoła Torczyńskiego, dnia 27 Novembra Roku 1823.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 595, Opisanie Kościoła i Klasztoru z Przyległościami WW.OO. Bonifratrów w Mieście Jego Imperatorskiej Mci Łucku sytuowanych... w Roku 1824, Dnia 15 Października uczynione.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 673, Akt Wizyty Kościoła Alexandryjskiego [w] Roku 1826.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 700, Wizyta Jeneralna Kościoła i Klasztoru OO. Bernardynów Łuckich dnia 23. Novembra 1822 sporządzona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 712, Exemplarz Wizyty od Kollegiaty Ołyckiej w Roku 1826 spisany.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 726, [Opisanie wizytacyjne Kościoła Parafialnego Aleksandryjskiego w 1824 r.].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 727, Opisanie Kościoła Rzymsko Katolickiego Łacińskiego Parafialnego Bereznickiego w Roku 1827 uczynione.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 728, Wizyta Kościoła Berezneńskiego [w] R[ok]u 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 729, Opisanie Kościoła Rzymsko Katolickiego Łacińskiego parafialnego Buceńskiego z Roku 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 730, Opisanie Kościoła Parafialnego Białozoreckiego w Roku 1827 Uczynione.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 732, Exemplarz Wizyty Generalney Kościoła Swieckiego Parafialnego Wyżrodeckiego Leżącego w Powiecie Krzemienieckim dopełnioney w Roku 1827m Dnia 4go Listopada.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 733, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Wiszenieckiego z Roku 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 734, Stan Duchowny iak i Ekonomiczny Kościoła Rzymsko Katolickiego Parafialnego Hulewiczowskiego Roku 1827 d. 30 Grudnia na gróncie spisany.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 735, Wizyta Kościoła Parafialnego Horyngrodzkiego Dnia 21 Novembra 1827 roku dopełniona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 736, Wizyta Kościoła Parafialnego XX. Piarów Dąbrowieckiego [z] R[ok]u 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 737, Opis Kościoła Parafialnego XX. Karmelitów dawney Obserwancyi we Wsi Dorohostaiach Sytuowanego Dnia 21 Miesiąca Listopada 1827o Roku Uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 738, Wizyta Kościoła Parafialnego Dederkalskiego Reformackiego, Roku 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 740, Opis Kościoła Parafialnego Zablotcieckiego [z] 1827 r[oku].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 741, Opis Kościoła parafialnego Złoczowieckiego w dniu 15 Miesiąca Listopada 1827 Roku uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 742, Wizyta Klasztoru Zaturzeckiego [w] 1827 Roku Sporządzona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 744, Akta Wizyty Klasztoru Franciszkańskiego Krzemienieckiego [w] Roku 1827 sporządzone.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 745, Wizyta Kościoła Kuniowskiego [z] 1827 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 746, Opis Kościoła Parafialnego Kowelskiego [z] Roku 1827o.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 747, Opisanie Klasztoru XX. Dominikanów Kamiennie-Koszyrskiego z Roku 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 748, Opis Kościoła Parafialnego Korytnickiego [z] 1827 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 750, Wizyta Kościoła Parafialnego Kołkowskiego [z] R[ok]u 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 751, Wizyta Kościoła Parafialnego Klewańskiego [z] R[ok]u 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 752, Opis Kościoła Parafialnego Krupieckiego w Dniu 28 Miesiąca Listopada 1827 Roku Uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 754, Opis Kościoła Parafialnego Lubomlskiego w 1827 roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 757, Wizyta Kościoła Lachowieckiego [z] 1827 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 758, Wizyta Kościoła Parafialnego Litowizskiego [z] Roku 1827go.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 759, Opisanie Stanu Kościoła i Parafii Międzyrzeckiej pod Rządem Xięży Piarów... w dniu 22m Listopada Roku 1827 sporządzone.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 760, Exemplarz Wizyty Klasztoru Międzyrzeckiego WW. XX. Franciszkanów [w] R[ok]u 1827 Dnia 10 Listopada Uczniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 761, Opisanie Kościoła Parafialnego Nabrzusieckiego z Roku 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 762, Wizyta Kościoła Niewirkowskiego 1827 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 763, Akt Wizyty Generalnej Kościoła Parafialnego Nieświckiego [w] Roku 1827 Dopelniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 766, Opis Kościoła Parafialnego Opalińskiego [z] 1827 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 767, Exemplarz Wizyty Kościoła Parafialnego Ostrońskiego w Roku 1827 Dnia 11 Nowembra Sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 769, Kościół Parafialny Przewalski [w] R[ok]u 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 770, Klasztor i Kościół Parafialny OO. Kapucynów Rozympolskich [z] R[ok]u 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 772, Opisanie Kościoła Parafialnego Ratneńskiego [z] Roku 1827.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 773, Opis Kościoła Parafialnego Swoyczowskiego dnia 12o Listopada 1827 R[ok]u uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 774, Akt Wizyty Generalnej Kościoła Parafialnego Horeckiego [w] R[ok]u 1827 dopełniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 776, Opis Kościoła Parafialnego Tuczyńskiego... Dnia 23 Novembra 1827 R[ok]u Uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 777, Opisanie Kościoła Parafialnego Torczyńskiego [z] 1827o R[ok]u.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 779, Exemplarz Wizyty Kościoła parafialnego Alexandryjskiego na Rok 1828.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 780, Opisanie Kościoła Parafialnego Bereżnickiego [z] 1828 Ro[ku].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 781, Opisanie Stanu Kościoła Parafialnego Bereżnickiego w czasie Wizyty generalnej... Dnia 12 Października Roku 1828go w Bereżnym odprawioney, uczynione i podane.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 782, WizytaRoczna Kościoła Swieckiego Parafialnego Białozoreckiego [w] Roku 1828 Sporządzona.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 783, Wizyta Kościoła Buceńskiego [w] Roku 1828.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 785, Opisanie Kościoła Parafialnego Wiszeneckiego [w] 1828 R[ok]u.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 786, Exemplarz Wizyty Generalnej Kościoła Świeckiego Parafialnego Wyżgródeckiego Leżącego w Powiecie Krzemienieckim odprawioney w Roku 1828m Dnia 13 Października.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 787, Wizyta Kościoła Parafialnego Horyngrodzkiego, 1828.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 788, Wizyta Kościoła Hulewiczowskiego [w] Roku 1828.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 790, Opisanie Kościoła Zakonnego razem Parafialnego XX. Piarów Dombrowickigo [z] 1828o R[oku].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 791, Opis Kościoła parafialnego XX. Karmelitów dawney obserwanyi we Wsi Dorohostajach Sytuowanego Dnia 120 Octobra 1828o r[oku] Uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 792, Opis Kościoła i Klasztoru Dedarkalskiego Reformackiego w czasie Wizyty Generalney [w] 1828o Roku Uczynioney.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 793, Opis Kościoła parafialnego Zabłotcieskiego sporządzony [z] Roku 1828go.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 794, Wizyta Kościoła i Klasztoru Zaturzeckiego [w] 1828 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 795, Opis Kościoła parafialnego Złoczowieckiego [w] 1828m Roku uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 796, Akta Wizyty Klasztoru Franciszkańskiego Krzemienieckiego Roku 1828 Sporządzone.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 797, Wizyta Kościoła parafialnego Kamienio Kozyrskiego [w] Roku 1828.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 798, Opis Kościoła Parafialnego Korytnickiego [z] 1828 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 799, Opis Kościoła Parafialnego Krupieckiego w Dniu 20 Miesiąca Oktobra 1828 Roku uczynioney.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 800, Wizyta Kościoła Parafialnego Klewańskiego [w] 1828 R[ok]u.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 803, Wizyta Generalna Kościoła Kowelskiego [z] Roku 1828.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 804, Opisanie Kościoła Parafialnego Kołkowskiego, [w] 1828 R[ok]u.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 805, Wizyta G[enera]lna Kościoła Paraf[ialnego] Kuniowskiego uczyniona R[ok]u 1828 [dn]ia 24 Septembra.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 806, Opisanie Kościoła Kodeńskiego dn. 15 Września 1828 r.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 807, Opis Kościoła Parafialnego Lubomlskiego [z] 1828 roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 809, Opis Kościoła Parafialnego litomieżskiego sporządzony [z] Roku 1828go.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 810, Wizyta Kościoła Parafialnego i Klasztoru Lachowskiego XX. Dominikanów [w] 1828 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 812, Wizyta Kościoła Parafialnego Międzyrzckiego XX. Piiarów z Roku 1828.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 814, Wizyta Kościoła Nabrusieckiego [w] Roku 1828.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 815, Wizyta Kościoła Niewirkowskiego [z] 1828.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 816, Opis Kościoła Parafialnego Ostrońskiego Xięży Swieckich... Dnia 20 Setbembra 1828 Roku zrobiony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 819, Opis Kościoła Parafialnego Opalińskiego [z] 1828 Roku.

- sygn. f. 90, op. 1, sp. 820, Opis Kościoła Parafialnego Przewlskiego [w] Roku 1828.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 821, Opisanie Kościoła parafialnego Ratneńskiego [z] Roku 1828.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 823, Opis Kościoła Parafialnego Skoreckiego [z] Roku 1828.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 824, Opis Kościoła Parafialnego Swoyczowskiego [w] 1828 [roku].
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 825, Akta Wizyty Jeneralney Kościoła parafialnego Sokulskiego [w] R[ok]u 1828 uczynioney.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 827, Wizyta Kościoła Tuczyńskiego [z] 1828.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 828, Opisanie Kościoła Parafialnego Torczyńskiego [w] 1828 R[ok]u.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 830, Wizyta Kościoła Parafialnego Alexandryjskiego na Rok 1829.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 831, Wizyta generalna Kościoła Parafialnego i Klasztoru Beresteckiego XX. Trynitarzów Dnia 21 Września 1829 roku Sporządzona.
- sygn. 90, op. 1, sp. 832, Opisanie Kościoła Bereznickiego Rzymo Katolickiego... w Roku 1829 Uczynione.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 833, Wizyta Roczna Kościoła Swieckiego Parafialnego Białozoreckiego w Roku 1829 sporządzona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 834, Opis Kościoła Parafialnego Buceńskiego [w] 1829 Roku.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 835, Wizyta generalna Kościoła Parafialnego Berezneńskiego 1829go Roku.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 836, Exemplarz Wizyty Generalney Kościoła Swieckiego Parafialnego Wyżgródeckiego... dopełnioney w Roku 1829m Dnia 28 Października.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 838, Wizyta Kościoła Hulewiczowskiego [w] Roku 1829.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 839, Akt Wizyty Kościoła Parafialnego Horyngrodzkiego dnia 28 Octobra 1829 Roku sporządzony.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 840, Opis Kościoła i Klasztoru Dederkalskiego Reformackiego w czasie Wizyty Generalney 1829o Roku Uczynioney.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 841, Opis Kościoła parafialnego Dorohostayskiego w dniu 8m Octobra 1829o r[oku] Uczyniony.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 842, Wizyta Kościoła i Kollegium Dąbrowieckiego XX. Piiarów w Roku 1829m dopełniona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 844, Opis Kościoła Parafialnego Zabłockiego [w] Roku 1829 sporządzony.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 845, Opis Kościoła Parafialnego Złoczowieckiego [z] 1829 Roku.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 846, Wizyta Kościoła i Klasztoru Augustianów Zaturzeckich [z] 1829 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 847, Opis Kościoła Parafialnego Krupieckiego [w] 1829 r[oku] uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 848, Wizyta Kościoła Parafialnego Klewańskiego [w] Roku 1829.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 849, Opis Kościoła Parafialnego Kowelskiego Roku 1829o sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 850, Opis Kościoła Parafialnego Korytnickiego Roku 1829o sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 851, Akta Wizyty Klasztoru Franciszkańskiego Krzemienieckiego [w] Roku 1829 sporządzone.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 853, Opisanie Kaplicy Parafialney Kuniowskiej... Uczynione Roku 1829 dn[ia] 20 Septembra.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 854, Opis Klasztoru i Kościoła Parafialnego Kamiennie Koszerskiego XX. Dominikanów [z] 1829 r[oku].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 855, Opis Kościoła Parafialnego Litowizskiego Roku 1829o sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 856, Opisanie Kościoła Parafialnego Rzymsko-Katolickiego Łacińskiego [Wiszenieckiego] Roku Pańskiego 1829.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 857, Kościół Parafialny Lubomelski, 1829.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 860, Wizyta Kościoła Parafialnego i Klasztoru XX. Dominikanów Lachowieckich [z] 1829 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 862, Akt Wizyty Generalney Kościoła i Klasztoru Międzyrzeckiego [w] 1829 r[oku] sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 863, Opisanie Wizyty Parafialney Kościoła Międzyrzeckiego Piiarskiego odbytey w dniu 29 Paźdźernika 1829 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 864, Opisanie Kościoła Parafialnego Nieświckiego [w] 1829 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 865, Opis Kościoła Parafialnego Nabrusieckiego [w] 1829 roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 866, Wizyta Kościoła Niewirkowskiego XX. Dominikanów [w] Roku 1829.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 867, Wizyta Kościoła Parafialnego Ostrogskiego [w] Roku 1829.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 868, Opis Kościoła Parafialnego Opalińskiego [z] 1829 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 871, Kościół Parafialny Przewalski, 1829.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 872, Opisanie Kościoła Parafialnego Ratneńskiego [w] Roku 1829.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 874, Opis Kościoła Parafialnego Swoyczowskiego Roku 1829o sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 875, Opisanie Kościoła Parafialnego Skoreckiego [z] 1829 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 876, Opis Kościoła Parafialnego Sokolskiego za rok 1829.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 877, Opisanie Kościoła Parafialnego Torczyńskiego [z] 1829 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 879, Wizyta Kościoła Parafialnego Zakonnego Uściługskiego OO. Kapucynów z Roku 1829.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 880, Jeneralna Wizyta Kościoła Parafialnego Alexandryjskiego w Roku 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 881, Opisanie Kościoła Parafialnego Buceńskiego 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 882, Exemplarz Wizyty Kościoła Świeckiego Parafialnego Białozureckiego [w] 1830 Roku sporządzony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 883, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Berezeńskiego, 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 884, Opisanie Kościoła Parafialnego Bereznickiego... w Roku 1830 uczynione.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 885, Opisanie klasztoru i kościoła keresteckiego Zgromadzenia Xięży Trynitarzów w czasie wizyty 1830. Roku, dnia 4 grudnia uczynione.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 886, Opisanie kościoła parafialnego rzymsko-katolickiego łacińskiego wiszenieckiego, 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 887, [Opisanie Wizytacyjne Kościoła Parafialnego Wyżgródeckiego za 1830 Rok].

sygn. f. 90, op. 1, sp. 889, Opis Kościoła Parafialnego Hulewiczowskiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 890, Opis Kościoła Parafialnego Dorohostajskiego w Dniu 24go Listopada R[ok]u 1830 zdziałany.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 891, Opis Kościoła i Klasztoru Dederkalskiego Reformackiego w czasie wizyty generalney 1830 uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 892, Opisanie Kościoła y Klasztoru XX. Piarów Dąbrowickiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 894, Opisanie kościoła parafialnego złoczowieckiego, 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 895, Opis kościoła i klasztoru zaturzeckiego, 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 895, Opisy Kościoła i Klasztoru Zaturzeckiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 896, Opis kościoła parafialnego zabłocieckiego, 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 897, Akta wizyty Klasztoru Franciszkańskiego Krzemienieckiego Roku 1830go sporządzone.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 899, Opis Kaplicy Parafialnej Kuniowskiej w czasie Wizyty Jeneralney... Uczyniony Roku 1830, 3 Września.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 900, Opis Klasztoru i Kościoła Parafialnego Kamiennie-Koszerskiego XX. Dominikanów [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 901, Wizyta Kościoła Parafialnego Klewańskiego, 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 903, Wizyta Kościoła Kowelskiego [w] Roku 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 904, Opis kościoła parafialnego Korytnickiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 905, Opis Kościoła Parafialnego Krupieckiego w Dniu 25 Miesiąca Listopada 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 906, Akt Wizyty Generalney Klasztoru WW.OO. Bonifratrów Łuckich roku 1830. 8^{bris} 1° dnia Dopelniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 907, Opis Kościoła Parafialnego Łysińskiego w Roku 1830 Uczyniony.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 908, Formularz wizytacji kościołów diecezjalnych i zakonnych, 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 909, Wizyta kościoła i klasztoru Panien Brygidek łuckich, 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 910, Opis Kościoła Parafialnego Lubomlskiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 911, Wizyta Kościoła Parafialnego Lachowieckiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 912, Opis Kościoła Parafialnego Litowizskiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 913, Opisanie Wizyty Parafialnego Kościoła Międzyrzeckiego [XX. Pijarów] w Roku 1830 odbytey.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 913, Opisanie Wizyty Parafialney Kościoła Międzyrzeckiego w Roku 1830 odbytey.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 914, Opis Kościoła Parafialnego Opalińskiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 917, Wizyta Kościoła Parafialnego Ostrogskiego [w] 1830 roku napisana.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 919, Opis Kościoła Parafialnego Przewalskiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 920, Opisanie Kościoła Parafialnego Ratneńskiego, 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 921, Opis kościoła i klasztoru radziechowskiego [w] Roku 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 922, Opis Kościoła Parafialnego i Zakonnego OO. Kapucynów Uściługskich [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 923, Wizyta Jeneralna Kościoła i Klasztoru Niewierkowskiego Dominikańskiego [w] Roku 1830.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 924, Opis Kościoła Parafialnego Nabrusieckiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 925, Opisanie Kościoła Parafialnego Nieświckiego [w] 1830 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 926, Opis Kościoła Parafialnego Swoyczowskiego [w] 1820 Roku.

- sygn. f. 90, op. 1, sp. 927, Opisanie Kościoła Parafialnego Skoreckiego [w] 1830 R[ok]u.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 928, [Opisanie kościoła parafialnego sokulskiego, 1830.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 929, Opis kościoła tuczyńskiego, 1830.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 930, Opisanie Kościoła Parafialnego Torczyńskiego..., w Roku 1830 uczynione.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 931, [Opis wizytacji kościoła i klasztoru] WW. OO. Trynitarzów [łuckich], 1830.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 932, Wizyta Kościoła Parafialnego Horyńgrodzkiego [z] roku 1830.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 933, Wizyta generalna kościoła zakonno-parafialnego szumskiego XX. Franciszkanów, 1830.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 940, Opisanie Kościoła i Klasztoru Warkowickiego WW. OO. Bernardynów, [w] Roku 1831 Sporządzone.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 941, Opis Kościoła Świeckiego Parafialnego Wyżgródeckiego [w] Roku 1831 sporządzony.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 948, Opis Kościoła Parafialnego Zabłocieckiego uczyniony [w] 1831 Roku.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 962, Akt Wizyty Generalnej Klasztoru WW. OO. Dominikanów Łuckich [w] Roku 1831 Dopełniony.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 972, Wizyta Kościoła Kolegiaty Olyckiej [w] 1831 Roku sporządzona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 980, Opis Kościoła Parafialnego Swowczowskiego [w] 1831 R[ok]u uczyniony.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 984, Opis Kościoła i Klasztoru XX. Kapucynów Usiługskich za rok 1831.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 999, Wizyta Kościoła y Klasztoru WW. Panien Karmelitanek Dubieńskich Dawney Zakonney Reguły Roku 1832 uczyniona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 1003, Wizyta Generalna Kościoła Prepozyturalnego oraz Parafialnego Klewańskiego uczyniona dnia 30 Września 1832 roku.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 1007, Opisanie Kościoła Parafialnego Kołkowskiego, 1832 Roku.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 1008, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Korytnickiego [w] 1832 roku uczyniona.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 1009, Wizyta Generalna Kościoła i Klasztoru Xięży Dominikanów Łuckich [w] 1832 Roku.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 1011, Akt Wizyty Kościoła i Klasztoru OO. Bonifratrów Łuckich za Rok 1832 uczynionej.
- sygn. f. 90, op. 1, sp. 1013, Wizyta Kościoła Katedralnego Łuckiego, [w] 1832 roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 1014, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Lubomlskiego [w] 1832 R[ok]u.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 1018, Opisanie Kościoła Parafialnego Nieświckiego, 1832 roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 1019, Wizyta Kościoła Nabrusieckiego [w] 1832 Roku.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 1022, Wizyta Kościoła Przewalskiego, 1832 R[ok]u, d. 16 7bra.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 1026, Opisanie Kościoła Parafialnego Skoreckiego w Roku 1832m Uczynione.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 1028, Opisanie Kościoła Parafialnego Torczyńskiego [w] 1832 R[ok]u.

sygn. f. 90, op. 2, sp. 7, Opisanie wizytacyjne kościołów parafialnych guberni wołyńskiej, 1807.

Sygn. f. 178, op. 4, sp. 95, [Sprawozdanie o stanie diecezji łuckiej i żytomierskiej: duchowieństwie diecezjalnym i zakonnym, szkolnictwie i kaplicach, 1827].

sygn. f. 178, op. 6, sp. 1215, Dzieło o kaplicach Rzymsko-Katolickiego obrządku w Dyecezyi Łuckiej exystujących [1829–1830].

sygn. f. 178, op. 51, sp. 4, Acta Decanatus Dubnensis Congreg[at]ion]um Dec[an]a]n[ia]m ab A[nn]o 1796.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 6, [Wizyty generalne kościołów świeckich dekanatów: łuckiego, włodzimierskiego i kowelskiego, 1799–1809].

sygn. f. 178, op. 51, sp. 7, Wizyty Jeneralne Kościołów Świeckich Dekanatów: Żytomierskiego, Owruckiego, Nowogrodwołyńskiego i Rówieńskiego, od r. 1799 do 1809.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 8, Wizyty Jeneralne Kościołów i Klasztorów Frańciszczańskich, Augustyańskich, Trynitarских, Bernardyńskich i Kapucyńskich od r. 1799 do r. 1804.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 9, Wizyta Generalna Kościoła Żytomierskiego 1799 r. czyniona.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 11, Wizyty jeneralne Kościołów Świeckich w Dekanatach: Dubieńskim, Krzemienieckim, Ostrogskim, Zasławskim i Starokonstantynowskim w r. 1799m.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 12, Wizyty i Opisanie Kościołów Zakonnych, [1802–1810].

sygn. f. 178, op. 51, sp. 14, Wizyty i Opisanie Kościołów Zakonnych, [1802–1814].

sygn. f. 178, op. 51, sp. 18, [Opisanie stanu kościoła parafialnego Hołbskiego, 1818 r.].

sygn. f. 178, op. 51, sp. 19, Wizyta Generalna Kościoła i Klasztoru Horodyskiego XX. Karmelitów... w Miesiącu Auguście 1818 Roku.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 20, Wizyta Kościoła Katedralnego Żytomier[skiego] uczyniona [w] 1818 R[ok]u.

- sygn. f. 178, op. 51, sp. 22, Wizyta Kościoła Parafialnego Kotelańskiego [w] 1818 R[oku] uczyniona.
- sygn. f. 178, op. 51, sp. 28, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Jampolskiego w Roku 1819 Dnia 11 7bra Odprawiona.
- sygn. f. 178, op. 51, sp. 35, Wizyta Generalna Kościoła Zakonnego razem i Parafialnego WW.OO. Maryjanów Berezdowskich, R[ok]u 1822°.
- sygn. f. 178, op. 51, sp. 41, Kościół Berezdowski [w] 1825 R[ok]u.
- sygn. f. 178, op. 51, sp. 53, Wizyta Kościoła Parafialnego i Klasztoru Berezowskiego XX. Maryanów [z] 1828 Roku.
- sygn. f. 178, op. 51, sp. 65, Opisanie Kościoła Katedr[alnego] Żytomie[r]skiego sporządzone dnia 15 w miesiącu Decembr[is] 1832 Roku.
- sygn. f. 178, op. 51, sp. 70, Wizyta Klasztoru Lubarskiego Xięży Dominikanów Za Rok 1830ty.
- sygn. f. 178, op. 51, sp. 88, [Opisanie kościołów dekanatu starokonstantynowskiego, 1856–1861].
- sygn. f. 178, op. 4, sp. 17, [Opisy wizytacyjne kościołów parafialnych i klasztorów diec. łuckiej, 1800–1813].

B. ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- akta kościoła farnego ostrońskiego od 1622 r.*, oprac. J. Hoffman, „Rocznik Wołyński” 1934, t. 3, s. 192–214.
- Constitutiones synodales diaecesis Luceoriensis et Brestensis ab Illustrissimo Excellentissimo et Reverendissimo domino D[omino] Stefano Boguslao a Rupniew in Januszowice Rupniewski... celebratae et promulgatae anno Domini 1726 Die 21 Mensis Octobris et alii duobus sequentibus*, Varsoviae [1727], cap. XLVI, nlb.
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCII... Conscriptum ac Editum*, Luceoriae [1801].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCIII... Conscriptum ac Editum*, Luceoriae [1804].
- Directorium Divini Officii ac Missarum ad usum Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCVII... Conscriptum ac Editum*, Luceoriae [1806].
- Directorium Divini Officii ac Missarum ad usum Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini Bissextili MDCCCVIII... Conscriptum ac Editum*, Luceoriae [1807].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCIX... Conscriptum ac Editum*, Luceoriae [1808].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCX... Conscriptum ac Editum*, Luceoriae [1809].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXI... Conscriptum ac Editum*, Luceoriae [1810].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXIII... Conscriptum ac Editum*, Luceoriae [1812].

- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXV... Conscriptum ac Editum, Luceoriae* [1814].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXVI... Conscriptum ac Editum, Luceoriae* [1815].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXVII... Conscriptum ac Editum, Luceoriae* [1816].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXVIII... Conscriptum ac Editum, Luceoriae* [1817].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXXI... Berdiczoviae* [1820].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXXVII... Conscriptum ac Editum, Luceoriae* [1826].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXXVIII... Conscriptum ac Editum, Luceoriae* [1827].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXXIX... Conscriptum ac Editum, Luceoriae* [1828].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXXXII... conscriptum ac editum, Berdiczoviae* [1831].
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXLII... conscriptum ac editum, [Berdiczoviae 1841].*
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXLIII... conscriptum ac editum, [Berdiczoviae 1842].*
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXLIV... conscriptum ac editum, [Berdiczoviae 1843].*
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCXLIV... conscriptum ac editum, Vilnae 1844.*
- Korespondencja Adama Naruszewicza, 1762–1796. Z papierów po Ludwiku Bernackim uzupełnił, opracował i wydał Julian Platt, T. Mikulski (red.), Wrocław 1959.*
- Księga wizyt kościoła parafialnego w Ptyczy powiatu dubieńskiego, oprac. J. Hoffman, „Rocznik Wołyński” 1935, t. 4, s. 157–176.*
- Opis Miasta Łucka i Wołynia, „Znicz” 1936, t. 3, nr 11, s. 145–149.*

- О бытіи въ Россіи для исповѣдающихъ Римскую вѣру шести Діоцезіямъ; о содержаніи Архіепископа, Епископовъ и при нихъ Суффрагановъ и Оффиціаловъ Генеральныхъ; о переносѣ на апелляцію дѣлъ изъ Консисторій; о зависимости чиновъ и должностей церковныхъ, а также Семинарій и школъ отъ Архіереевъ; о запрещеніи принимать или помѣщать Иностранныхъ Духовныхъ; о именованіи Архіепископа Могилевскаго Митрополитомъ; о пребываніи его и о неимѣнни ему сношеній съ Иностранными землями, безъ дозволенія Верхней власти, 28 IV 1798 (№ 18.504) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 25: 1798–1799, Санкт Петербургъ 1830, s. 222–224.
- О назначеніи границъ Губерніямъ: Новороссійской, Кіевской, Минской, Подольской и Малороссійской и о раздѣленіи ихъ на уезды, 29 VIII 1798 (№ 18 117) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи с 1649 года, т. 24: Съ 6 Ноября 1796 по 1798, Петербургъ 1830, s. 708.
- О приведеніи въ благоустройство церквей Римско-Католическаго исповѣданія въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ (№ 17 380) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23: Съ 1798 по 6 ноября 1795, Петербургъ 1830, s. 763–764.
- Объ оставленіи изъ бывшихъ в присоединенныхъ въ Россіи Областяхъ разныхъ Уніатскихъ Епархій Архіепископства Полоцкаго и Епископствъ Брѣстскаго и Луцкаго; и о распространеніи указа о Епархіяхъ Римской вѣры и на Уніатовъ, 28 IV 1798 (№ 18 503) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 25: 1798–1799, Санкт Петербургъ 1830, s. 222.
- Объ учрежденіи для Римскаго исповѣданія въ Губерніяхъ Минской, Волынской, Подольской, Брацлавской и Вознесенской двухъ Епархій, подъ наименованіемъ Пинской и Летичевской, 6 IX 1795 г. (№ 17 379) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23: Съ 1798 по 6 ноября 1795, Петербургъ 1830, s. 761–762.

II. OPRACOWANIA

- Abraham W., Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi, Lwów 1904.
- Abraham W., Z dziejów dawnego biskupstwa łacińskiego w Łucku, „Kwartalnik Historyczny” 1937, t. 51, z. 1–2, s. 141–147.
- Aftanazy R., Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, t. 5: Województwo wołyńskie, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994.
- Anusik Z., Struktura społeczna szlachty braclawskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 r., „Przegląd Historyczny” 1985, t. 76/2, s. 233–253.

- Anusik Z., *Własność ziemska w województwie wołyńskim w 1570 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, t. 10, z. 1, s. 23–70.
- Beauvois D., *Szkołnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 2: *Szkoły podstawowe i średnie*, Rzym–Lublin 1991, s. 126–138.
- Betlej A., *Kościół OO. Bernardynów w Zaslawiu. Źródła archiwalne do dziejów wystroju późnobarokowego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1995, nr 3–4, s. 354–358.
- Borkowska M., *Dzieje Zgromadzenia Mariae Vitae czyli Mariawitek*, „Nasza Przeszość” 2000, t. 93, s. 107–152.
- Borkowska M., *Karmelitanki dawnej obserwacji w Polsce. Dzieje zapomnianego zakonu*, „Nasza Przeszość” 1981, t. 75, s. 91–116.
- Boudou A., *Stolica Święta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu*, t. 1: 1814–1847, Kraków 1928.
- Chachaj J., *Łacińskie szkoły parafialne na terenie metropolii lwowskiej w epoce nowożytnej*, Lublin 2005, s. 41–47.
- Chachaj J., *Pierwotna średniowieczna sieć dekanalna w diecezji krakowskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1999, t. 71, s. 379–387.
- Chachaj J., *Stan i odbudowa sieci kościelnej w łacińskiej diecezji kijowskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, t. 87, s. 5–65.
- Czyżewski F., *Zapiski z ksiąg metrykalnych parafii Łanowce*, „Rocznik Wołyński” 1938, t. 7, s. 229–249.
- Dębowska M., *Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014.
- Dębowska M., *Kościół i klasztor bonifratrów w świetle wizytacji generalnej z 1820 r.* [w:] *Universitati serviens. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Stanisława Wilka SDB*, J. Walkusz, M. Krupa (red.), Lublin 2014, s. 85–94.
- Dębowska M., *Łacińska parafia pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła w Łucku (XV–XVIII w.)*, Lublin 2014.
- Dębowska M., *Rządy biskupa Kaspra Kazimierza Cieciszowskiego w niekanonicznej diecezji pińskiej (1795–1798)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2013, t. 100, nr 56, s. 181–203.
- Długosz T., *Sieć parafialna diecezji łuckiej w 1726 roku*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1963, t. 1, nr 1, s. 173–213.
- Flaga J., *Udział zakonów w duszpasterstwie parafialnym około roku 1772*, „Roczniki Humanistyczne” 1979, t. 27, z. 2, s. 107–147.
- Gawroński F.R., *Klasztor OO. Franciszkanów w Międzyzrzeczu Ostrogskim*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” (dodatek do „Gazety Lwowskiej”) 1917, t. 45, s. 943–960.
- Gloger Z., *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900.
- Hruszewski M., *Szlachta ukraińska na przełomie XVI–XVII w.* [w:] *Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza*

- Antonowicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Ryłskiego, W. Lipiński (red.), Kijów 1902, s. 1–46.
- Jabłonowski A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 9: *Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów–Braclaw)*, Warszawa 1897.
- Jankiewicz P.R., *XVIII-wieczne klasztory kapucyńskie na Ukrainie*, Kraków 2014.
- Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, H.E. Wyczawski (red.), Kalwaria Zebrzydowska 1985.
- Kłoczowski J., *Zakony męskie w Polsce w XVI–XVIII wieku [w:] Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI–XVIII*, J. Kłoczowski (red.), Kraków 1969, s. 483–730.
- Kossowski A., *Zarys dziejów protestantyzmu na Wołyniu w XVI–XVII w.*, „Rocznik Wołyński” 1933, t. 3, s. 233–260.
- Królík L., *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Biały Dunajec–Ostróg 2017.
- Krzemieniec [w:] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 2004, s. 336–337.
- Kula E., *Organizacja i funkcjonowanie szkoły podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2016, t. 25, s. 621–624.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1969, t. 19, s. 271–245; 1970, t. 20, s. 253–374.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980.
- Liedke M., *Od prawosławia do katolicyzmu. Ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyznań reformacyjnych*, Białystok 2004.
- Liedke M., *Porzucanie wyznań reformacyjnych przez ruską elitę polityczną Rzeczypospolitej [w:] Studia nad społeczeństwem polskim w X–XX wieku. Cała historia to dzieje ludzi... Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, C. Kukla, P. Guzowski (red.), Białystok 2004, s. 109–121.
- Litak S., *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006.
- Litak S., *Kartograficzne prace ks. Krzysztofa Kluka*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2000, t. 9, nr 1 (17), s. 105–113.
- Litak S., *Mapa diecezji łuckiej ks. Krzysztofa Kluka*, „Studia Podlaskie” 1996, t. 6, s. 169–174.
- Litak S., *Mapa diecezji łuckiej z około 1792 roku [w:] Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa (red.), Kraków 1993, s. 63–73.

- Litwin H., *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000.
- Litwin H., *Struktura przestrzenna województwa kijowskiego i jej wpływ na życie polityczne i społeczne szlachty w latach 1569–1648*, „Kwartalnik Historyczny” 2002, t. 109, nr 3, s. 55–66.
- Litwin H., *Struktura wyznaniowa szlachty kijowskiej 1569–1648*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2004, t. 48, s. 199–220.
- Mironowicz A., *Diecezja włodzimierska do końca XVI wieku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2013, t. 4, s. 13–23.
- Mironowicz A., *Krok w badaniach nad świadomością narodową społeczności dawnej Rzeczypospolitej (recenzja)*, „Studia Podlaskie” 1990, t. 1, s. 307–313.
- Molendziński K., *Klasztor pofranciszkański w Międzyzrzeczu Ostrogskim*, „Rocznik Wołyński” 1935, t. 4, s. 102–155.
- Müller W., *Organizacja terytorialna diecezji płockiej w XVI–XVIII w.*, „Roczniki Humanistyczne” 1967, t. 15, z. 2, s. 129–174.
- Nagielski M., *Ukraińcy [w:] Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej*, M. Kopczyński, W. Tygielski (red.), Warszawa 2010, s. 56–78.
- Opis Miasta Łucka i Wołynia*, „Znicz” 1936, t. 3, nr 11, s. 146–148.
- Paszenda J., *Budowle jezuickie w Polsce XVI–XVIII w.*, t. 4, Kraków 2010.
- Pelenski J., *Inkorporacja ukraińskich ziem dawnej Rusi do Korony w 1569 roku. Ideologia i korzyści – próba nowego spojrzenia*, „Przegląd Historyczny” 1974, t. 65, z. 2, s. 243–262.
- Popek L., *Świątynie Wołynia*, t. 1, Lublin 1997.
- Prusiewicz A., *Klasztory katolickie w diecezji łuckiej*, Łuck 1922.
- Pułaski K., *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Monografie i wzmianki*, t. 1, Brody 1911.
- Rosiak S., *Prowincja Litewska Sióstr Miłosierdzia. Szkic z dziejów martyrologii Kościoła katolickiego pod zaborem rosyjskim*, Wilno 1933.
- Rzemieniecki K., *Perspektywy badań nad populacją i rodziną województwa kijowskiego w XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, nr 2, s. 149–158.
- Schletz A., *Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Polsce (karta z dziejów społecznych Kościoła)*, „Nasza Przeszłość” 1960, t. 12, s. 59–172.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski (red.), Warszawa 1880–1902.
- Soboczyńska-Szczepańska M., *Zespół kościelno-klasztorny trynitarzy w Beresteczku: historia, pierwotny kształt, stan zachowania*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2000, t. 61, nr 37, s. 45–59.
- Sobolewski F., *Dzieje kościoła parafialnego w Bereźnicy na Wołyniu*, „Rocznik Wołyński” 1938, t. 7, s. 88–138.

- Sobolewski F., *Z dziejów klasztoru franciszkańskiego w Korcu*, „Rocznik Wołyński” 1934, t. 3, s. 215–232.
- Stecki T.J., *Łuck starożytny i dzisiejszy. Monografia historyczna*, Kraków 1876.
- Szczepaniak J., *Diecezja kamieniecka około 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, „Analecta Cracoviensia” 2015, t. 47, s. 151–180.
- Tazbirowa J., *W sprawie badań nad genezą organizacji parafialnej*, „Przeгляд Historyczny” 1963, t. 54, z. 1, s. 85–92.
- Tomkiewicz S., *Ołyka* [w:] *Prace Komisji Historii Sztuki*, Kraków 1923, s. 1–37.
- Wanat B.J., *Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne*, Kraków 2007.
- Włast J. [Dunin-Karwicki J.], *Opowiadania historyczne z dziejów okolicy Słuczy i jej dopływów*, Kraków 1897.
- Wołyniak [Giżycki J.M.], *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej*, cz. 2, Kraków 1923.
- Wołyniak [Giżycki J.M.], *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1–2, Kraków 1918.
- Wołyniak [Giżycki J.M.], *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra” 1928, t. 1, s. 1–312.
- X. Waclaw z Sulgostowa [Nowakowski E.], *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902.
- Zagórski A., *Życie religijne na Podolu w epoce wczesnonowożytnej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2004, t. 6, s. 97–116.
- Александрович В., *Інвентарі замків у Старому й Новому Заславі з XVII століття*, „Україна в Центральній Європі” 2005, т. 5, s. 533–557.
- Колосок Б.В., *Ecclesia Cathedralis Luceoriensis. Кафедральні споруди Луцька*, Білий Дунajец–Ostróg 2002.
- Колосок Б.В., *Римо-католицькі святині Луцька*, Київ 2004.
- Новікова Л.В., *Історія етнічних (національних) менишин в Україні*, Одеса 2018 (mp).
- Ричка В.М., *Київська Русь: проблема етнокультурного розвитку (конфесійний аспект)*, Київ 1994.
- Яковенко Н., *Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*, Київ 2008.
-